Hadrian
Daicoviciu

DACII

Hadrian Daicoviciu

DACII

CHIȘINĂU HYPERION
1991

CUPRINSUL

Prefață 3
Capitolul I: *„Cei mai viteji și mai drepți dintre traci"* 5
— Cine sînt daco-geții? 7
— Limba daco-geților 10
— Înfățișarea și portul geto-dacilor 14
— Triburi geto-dace 16
Capitolul II: *Pe calea către închegarea statului* 17
— Cele două vîrste ale fierului 19
— Geto-daci și greci în prima vîrstă a fierului 25
— Elemente de cultură spirituală 33
— Daco-geții trec la a doua vîrstă a fierului 36
— File din istoria triburilor daco-gete 42
Capitolul III: *Burebista* 56
— Munții Orăștiei — nucleul statului dac 64
— „Cel dintîi și cel mai mare rege din Tracia" 66
— Originile puterii lui Burebista 75
— Caracterul statului dac 79
Capitolul IV: *Dacia de la Burebista la Decebal* 82
— Soarta statului dac transilvănean 83
— Ce se întîmplă în restul Daciei? 87
— Romanii cuceresc Dobrogea 89
— Daci și romani înainte de Decebal 90
Capitolul V: *Călătorie prin inima Daciei* 95
— Prin cetățile și satele dacilor 96
— Bogăția așezărilor dacice 110
— Pe drumurile de negoț ale dacilor 120
Capitolul VI: *Cultura spirituală a daco-geților* 124
— Din nou Herodot 125
— Monoteism sau politeism? 126
— Zei și zeițe dace 129
— Ritul de înmormîntare 134
— Au cunoscut dacii scrisul? 137
— Știința la dacii lui Burebista și Decebal 140
— Ce ne-a rămas din arta dacilor 149
Capitolul VII: *Decebal* 153
— Războiul din 86—89 154
— Decebal în culmea puterii 159
— Trista soartă a izvoarelor literare 161
— Columna Traiană 163
— Primul război dacic al lui Traian (101—102) 169
— Al doilea război dacic al lui Traian (105—106) 178
Epilog 183
Note și Notă bibliografică 190

PREFAȚĂ

Am scris această carte cu credința că e necesară.

Ultimoarele descoperiri făcute mai ales în ultimii 20 de ani au aruncat o nouă lumină asupra civilizației și istoriei dacilor. Datorită străduințelor arheologiei românești, o lume necunoscută și chiar nebănuită a apărut din adîncurile unde scurgerea secolelor o îngropase, înfățișîndu-se antica-i splendoare ochilor noștri. Pe platourile înalte ale Carpaților meridionali drumețul poate admira astăzi ruinele impunătoare ale cetăților dacice de la Costești, Blidaru, Piatra Roșie, Căpîlna, Bănița, Tilișca, sau sanctuarele enigmatice de la Grădiștea Muncelului. În Munții Apuseni el pășește pe coama stîncoasă a Pietrii Craivii, pe locurile unde se ridica odinioară o cetățuie a dacilor. În valea mănoasă a Argeșului, resturile așezării de la Popești, iar pe cursul inferior al Siretului, vestigiile așezării de la Poiana stau mărturie vieții și culturii strămoșilor noștri, în timp ce mai la miazănoapte, deasupra orașului Piatra Neamț, cetatea de pe Bîtca Doamnei străjuiește, mută, văile și cîmpiile dimprejur. Peste tot, prin munți și păduri, pe firul văilor și pe largile șesuri, călcăm, de multe ori fără să ne dăm seama, pe vetrele vechilor așezări daco-getice, iar în zecile de muzee ale țării obiecte felurite ne întregesc imaginea unei vieți demult dispărute.

Specialiștii s-au aplecat cu atenție și pasiune asupra vestigiilor civilizației dacice, de la puternicele ziduri ale cetăților din Munții Orăștiei pînă la cele mai neînsemnate cioburi ale vaselor de lut ars. Sensul multora din descoperirile făcute a fost desciîrat; sensul unora continuă să fie neînțeles, așteptînd noi cercetători și noi cercetări. Roadele muncii răbdătoare a arheologilor și a celorlalți cercetători ai istoriei vechi a patriei noastre au fost consemnate în numeroase lucrări de specialitate, citite, fapt îmbucurător, nu numai de specialiști.

Din bogatul mozaic al studiilor apărute, specialistul reconstituie cu destulă ușurință tabloul dezvoltării social-economice, politice și culturale a daco-geților în măsura în care diversele lui aspecte au devenit cunoscute. Pentru nespecialist, lucrul acesta e mult mai greu, chiar dacă setea lui de cunoaștere e tot atît de mare. Nespecialistului îi trebuie o lucrare de sinteză, accesibilă, împovărată cît mai puțin de termeni tehnici și de descrieri amănunțite ale lucrărilor arheologice și ale materialului.

Despre istoria dacilor în perioada lor de apogeu economic, politic și cultural, o astfel de lucrare, care să se adreseze în primul rînd cercurilor largi de cititori, lipsește. Sentimentul viu al acestei lacune m-a îndemnat să scriu paginile ce urmează.

Cartea aceasta nu e un manual. Ea nu cuprinde numai fapte sigur stabilite de cercetarea istorică şi acceptate în chip unanim; de multe ori, lipsurile din documentarea pe care antichitatea ne-a transmis-o, fie pe calea izvoarelor literare, fie pe cea a izvoarelor arheologice, epigrafice, numismatice, etc., au fost împlinite prin ipoteze, unele acceptate de mulţi specialişti, altele aparţinînd pe de-a-ntregul autorului. O chezăşie a exactităţii tuturor acestor ipoteze nu există; oricînd, o nouă descoperire, o nouă interpretare pot infirma una sau alta din ele. Autorul nu poate afirma decît că n-a introdus în paginile lucrării nici o ipoteză de care personal să nu fie convins pe temeiul materialelor cunoscute pînă în prezent. Mai mult, în problemele în care nici o explicaţie dată pînă acum nu se dovedeşte pe deplin satisfăcătoare, am preferat să arăt limpede acest lucru decît să optez pentru o interpretare de care nu sînt încredinţat că e bună. Acest procedeu izvorăşte din convingerea că cititorul nu trebuie înşelat, nu trebuie lăsat să creadă că specialiştii ştiu mai mult decît ştiu în realitate. Cititorul nespecialist are dreptul să cunoască limitele actuale reale ale cunoştinţelor noastre despre trecutul patriei.

Am încercat să dau acestei cărţi un dublu caracter. Pe de o parte, am vrut ca ea să fie o lucrare de popularizare, accesibilă cît mai multor cititori; pe de altă parte, am căutat să-i imprim un caracter ştiinţific, nu prin utilizarea unui complicat aparat bibliografic, sau printr-un ton de precizie seacă, ci prin rigurozitatea interpretărilor, prin soliditatea dovezilor şi a argumentelor aduse. Dacă am reuşit sau nu, pot să aprecieze numai cititorii înşişi.

Caracterul cărţii de faţă mă împiedică să dau prin note şi trimiteri, aşa cum se obişnuieşte într-un studiu, tributul cercetătorilor, mai vechi şi mai noi, ale căror lucrări le-am folosit din plin. Bibliografia pe care am anexat-o, bibliografie întocmită pe capitole, e menită să-i servească drept orientare cititorului; ea nu reflectă decît într-o foarte redusă măsură datoria pe care autorul a contractat-o faţă de înaintaşii, dascălii şi colegii săi. Fie-mi îngăduit să le adresez tuturor aici un cuvînt de caldă mulţumire pentru contribuţia adusă de fiecare la sporirea cunoştinţelor noastre despre daci; fie-mi îngăduit să-mi exprim convingerea că fără rodnica lor activitate, această carte n-ar fi apărut niciodată.

H. D.

Capitolul I

„CEI MAI VITEJI ŞI MAI DREPŢI DINTRE TRACI"

Arheologii sînt puşi adesea în situaţii care în viaţa de toate zilele ar părea foarte ciudate. Ce altceva s-ar putea spune dacă, de exemplu, am cunoaşte foarte bine un om după înfăţişare, dacă am şti în ce casă locuieşte, cu ce se ocupă, ce unelte întrebuinţează în munca lui, din ce vase mănîncă, ce îmbrăcăminte şi ce podoabe poartă, dar n-am avea idee nu numai cum îl cheamă, dar nici măcar de ce neam e şi ce limbă vorbeşte? Ei bine, e tocmai situaţia în care arheologii se află de foarte multe ori. Cu ajutorul cercetărilor lor minuţioase pe teren, ei pot stabili cu precizie zeci de amănunte privind o societate omenească de mult dispărută, dar nu cunosc nici măcar numele acelei populaţii. Cum îşi ziceau oare oamenii care au creat splendida cultură neolitică Cucuteni? Dar vînătorii paleolitici ale căror urme s-au păstrat în peştera de la Baia de Fier? Nimeni nu ştie şi e puţin probabil că se va şti vreodată.

Descoperirea cetăţilor din Munţii Orăştiei o datorăm arheologilor moderni. Dar faptul că ştim cine le-a ridicat, cine le-a apărat şi cine le-a cucerit îl datorăm înaintaşilor noştri într-ale istoriei, care au trăit acum multe secole, ba chiar acum două milenii. În operele vechilor scriitori greci şi latini ni s-a păstrat numele poporului care locuia odinioară pe aceste meleaguri: geto-dacii.

Cînd au venit pentru prima dată în contact pletoşii geţi ai epocii de bronz sau ai vîrstei fierului cu grecii e greu de spus. Pe teritoriul ţării noastre s-au găsit săbii de bronz datînd din a doua jumătate a mileniului al II-lea î.e.n., aduse din ţinuturile Mării Egee, stăpînite pe-atunci de aheii de la Micene. Dar oare aheii înşişi le-au adus pînă la noi? Oare oamenii epocii bronzului din Transilvania au călcat pe pămîntul Peloponezului şi au adus cu dinşii minunatele arme? Sau ele au călătorit încet către miazănoapte, din trib în trib, iar meşteşugarul micenian care le-a făcut n-a ştiut niciodată

cine sînt cei care le foloseau împotriva dușmanilor? Astăzi cel puțin, la aceste întrebări nu se poate răspunde cu precizie, deși mai probabilă pare ultima ipoteză.

Sigur este că prin veacul al VIII-lea corăbiile grecilor au început să brăzdeze valurile Pontului Euxin, Marea Neagră de astăzi. Îi mîna, poate, și curiozitatea, spiritului iscoditor atît de propriu vechilor eleni, dar mai mult încă nevoia de a găsi noi ținuturi de unde să aducă în Grecia grîne, lemne, vite, noi populații cărora să le poată vinde produsele grecești. Acolo unde găseau ce le trebuia, negustorii eleni poposeau a doua, a treia, a zecea oară și încetul cu încetul se înfiripa un tîrg, care se preîăcea apoi într-o cetate. Pe teritoriul țării noastre, prima colonie greacă a fost cea de la Histria, în Dobrogea, întemeiată de oameni sosiți pe corăbii din Milet, orașul prosper de pe coasta apuseană a Asiei Mici, către sfîrșitul veacului al VII-lea. Aceștia și-au fundat cetatea în mijlocul unei populații pe care au numit-o geți, fără îndoială pentru că ea însăși își zicea așa. Iar ceva mai tîrziu, pe măsură ce noii veniți și băștinașii s-au cunoscut mai bine, numele geților a pătruns din scrisorile și registrele negustorești și în operele istoricilor și geografilor greci.

Probabil că multe dintre cele mai vechi știri despre daco-geți s-au pierdut în cursul secolelor; totuși, nu cred să fie întîmplător faptul că primele informații le deținem tocmai de la un logograf din Milet: Hecateu. Născut pe la mijlocul secolului al VI-lea i.e.n., el a fost om politic, istoric și geograf. Ca om de stat, a luat parte la răscoala cetăților din Asia Mică împotriva apăsătoarei stăpîniri persane; ca geograf și istoric a scris, printre altele, o lucrare intitulată *Înconjurul pămîntului* (Γῆς περιοδ), din care nu ni s-au păstrat decît fragmente. Tocmai într-unul din ele găsim consemnate două triburi, *crobyzii* și *trizii* (sau *tirizii*), care locuiau prin sudul Dobrogei de astăzi[1]. Triburile acestea sînt pomenite și în izvoare mai tîrzii ca făcînd parte din neamul geților, așa încît, prin opera lui Hecateu, geții își fac apariția în istoria scrisă a omenirii.

La drept vorbind însă, fragmentul păstrat din Hecateu nu ne spune mare lucru. El nici nu reprezintă o știre istorică, ci una etnografică-geografică. Tot așa, nu ne slujește la nimic împrejurarea că Sofocle, în tragedia *Triptolemos*, aproape în întregime pierdută[2], vorbește, într-un rînd, despre un rege, *Charnabon*, „care domnește peste geți". Ce-i drept, e pentru prima oară, după cunoștințele noastre de astăzi, că numele geților apare într-o operă scrisă, dar nu

putem ști dacă e vorba despre vreo semințe din sudul Balcanilor, mai aproape de Grecia, sau despre geții noștri.

„Geții noștri"... Dar cine sînt ei oare?

CINE SÎNT DACO-GEȚII?

Pentru a afla cine sînt daco-geții trebuie să mai așteptăm cîțiva ani, pînă ce vestitul Herodot își va scrie *Istoriile* sale. El va fi primul care, năzuind să dea o veritabilă istorie universală pentru vremea lui, va închina și geților mai mult decît cîteva cuvinte. Despre ce spune Herodot va mai fi vorba; deocamdată ne putem mărgini la un fragment dintr-o frază, care răspunde atît de bine întrebării puse, încît l-am așezat în fruntea întregului capitol. Spune anume Herodot că geții sînt „cei mai viteji și mai drepți dintre traci"[3], rezolvînd astfel pentru noi problema apartenenței etnice a daco-geților. „Părintele istoriei" îi cunoaște pe geți ca pe o ramură nordică a marelui neam tracic, ramură distinctă, întrucît și numele lor generic e diferit, și obiceiurile se deosebesc în multe privințe[4].

Oricît de importantă și de prețioasă, informația lui Herodot nu ne poate fi deajuns. Geții sînt o ramură a tracilor; foarte bine. Dar dacii? Sînt un popor diferit? Și apoi, dacă geții sînt de neam tracic, dar totuși o ramură deosebită a acestui neam, cînd s-a petrecut separarea? Ce limbă vorbeau? De unde le vine numele? De cîtă vreme locuiau ei pe teritoriul țării noastre unde-i cunoaște Herodot? La nici una din aceste întrebări „părintele istoriei" nu ne dă răspuns. Dar oamenii de știință nu-l au la-ndămînă numai pe Herodot; ei întreprind săpături arheologice, cercetează sărăcăcioasele vestigii ale limbii geto-dace, examinează și compară știrile păstrate și la alți autori antici și, pe temeiul tuturor datelor astfel obținute, încearcă să răspundă nedumeririlor.

Deși scrie în a doua jumătate a veacului al V-lea i.e.n., Herodot se referă la evenimente de la sfîrșitul secolului precedent. Așadar, geții erau încă din secolul al VI-lea prezenți în ținuturile noastre; informațiile lui Herodot se potrivesc de minune cu cele ale lui Hecateu milesianul. La rîndul lor, arheologii au izbutit să demonstreze existența, în veacul al VI-lea, a unei culturi materiale de tip hallstattian (deci, specifice primei vîrste a fierului) care se prezintă unitar pe tot cuprinsul țării noastre și își are rădăcinile într-un trecut îndepărtat ce merge pînă la începuturile epocii bronzului. Concluzia pe care specialiștii au tras-o, pe bună dreptate, a fost

ca geții nu locuiau numai în Dobrogea, unde-i plasează Herodot, ci și în restul României de astăzi și că ei nu se găseau aici numai din veacul al VI-lea, ci de mult mai multă vreme. Nu se știe exact în ce măsură populațiile epocii pietrei șlefuite (neoliticului) au participat la formarea daco-geților; e sigur însă că pe la 1700 î.e.n., începuturile epocii bronzului, ținuturile carpato-dunărene erau locuite de o populație care nu era încă daco-getică, dar din care se vor naște daco-geții. Împrejurarea aceasta ne dă dreptul să spunem că, în momentul apariției lor pe scena istoriei scrise, geții se prezentau grecilor ca străvechi autohtoni ai acestui pământ.

Cercetările istorico-lingvistice au dovedit că daco-geții sînt unul și același popor. Geograful antic Strabo, care a trăit la cumpăna dintre era veche și era noastră, ne spune răspicat că dacii și geții vorbeau aceeași limbă[5], iar arheologia îi întărește indirect spusele prin dovedirea unității depline a culturii materiale create de dînșii. Numele diferit pe care-l întîlnim în izvoarele antice se datorește faptului că înainte ca neamul daco-getic să se fi grupat și politicește într-o unitate, el era împărțit în numeroase triburi ca, de exemplu, mai sus pomeniții crobyzi și trizi. *Geții* și *dacii* vor fi fost două din aceste triburi, mai mari și mai puternice, care și-au impus numele și celorlalte. Numele de *geți* s-a răspîndit asupra triburilor din regiunile extracarpatice ale Munteniei, Moldovei sudice și Dobrogei, iar cel de *daci* asupra triburilor din partea apuseană a țării noastre (Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, poate și Oltenia). Grecii, care au ajuns pe meleagurile noastre dinspre sud și sud-est, i-au întîlnit mai întîi pe geți și în izvoarele elene *acesta* e numele mai des folosit. Romanii, mai tîrziu, au venit în contact mai ales cu dacii dinspre apus și scriitorii latini folosesc cu predilecție *această* denumire. Sînt și excepții, bineînțeles, care au citeodată o semnificație istorică; în general însă, nu trebuie să acordăm prea multă importanță acestei deosebiri de nume. E clar, în orice caz, că după unificarea geto-dacilor sub Burebista, într-un stat puternic, vechea distincție geografică (nu etnică!) între daci și geți își pierde orice însemnătate în ochii unui învățat ca Strabo; îi vom urma exemplul și vom folosi fără discernăm nt denumirile de *daci*, *geți*, *daco-geți* și *geto-daci* ca însemnînd unul și același lucru.

De unde vin însă aceste denumiri? Iată un lucru pe care nimeni nu-l știe cu certitudine, deși explicații s-au dat multe. Poate că numele geților derivă dintr-o străveche rădăcină indo-europeană însemnînd „a grăi, a vorbi", cum presupune istoricul și filologul

I. I. Russu. Cel al dacilor ar putea, după afirmațiile aceluiași învățat, să provină dintr-o altă rădăcină indo-europeană cu sensul de „a pune, a așeza". Dar acad. C. Daicoviciu crede mai degrabă că acest nume de popor derivă din cuvîntul, presupus numai, dar neatestat în izvoare, **daca*, însemnînd „cuțit, pumnal", în care caz am avea de-a face și la daci cu obiceiul, destul de răspîndit în antichitate, de a denumi o populație după arma ei caracteristică. Învățatul bulgar Vl. Gheorghiev e de altă părere; el pune în legătură numele de *dac* cu cuvîntul *daos*, însemnînd „lup" în graiul înrudit al frigienilor; în sprijinul acestei ipoteze s-ar putea aduce împrejurarea că un balaur cu cap de lup apare pe Columna lui Traian ca stindard al dacilor.

Care e adevărul nu se știe. Fără a renunța să-l căutăm mai departe, trebuie să fim mulțumiți că numele daco-geților nu s-a pierdut în negura timpurilor vechi.

Datele izvoarelor literare antice și resturile limbii daco-geților, despre care va fi vorba pe larg mai jos, ne dau putința să precizăm că dacii făceau parte din marea familie a populațiilor indo-europene. Această familie cuprindea populații diverse, cu caractere fizice de multe ori diferite, însă vorbind limbi înrudite; poate că unii cititori vor fi surprinși aflînd că dacii se înrudeau îndeaproape, lingvistic vorbind, cu sciții și cu vechii indieni, iar ceva mai pe departe cu grecii și latinii; totuși, aceasta e realitatea.

În trecut, cercetările istorico-lingvistice porneau de la premisa că indo-europenii au fost cîndva un singur popor, vorbind o limbă comună și avînd o patrie comună. Cercetările mai noi, de pildă cele ale învățătorului P. Bosch-Gimpera, tind să rupă cu acest punct de vedere și să considere formarea populațiilor și a limbilor indo-europene ca un proces istoric complex, cu o durată de cîteva mii de ani, în două-trei „centre" teritoriale distincte. De asemenea, se presupune că diversele populații indo-europene s-au putut forma (desprinde) în epoci diferite. Problema e încă departe de a fi rezolvată și, evident, nu e cazul să încercăm s-o facem aici. Va fi de ajuns să amintim că în epoca bronzului o vastă arie, cuprinzînd și țara noastră, dar întinzîndu-se și la sud de Dunăre, era locuită de o populație indo-europeană, care-i asimilase sau era pe cale să-i asimileze pe aborigenii neolitici. Cît era de diferențiată această populație carpato-danubiano-balcanică, din care se vor desprinde illirii, tracii și geto-dacii, nu se poate ști cu precizie. După unii, diferențierea între traci și illiri are loc abia pe la sfîrșitul epocii

ca geții nu locuiau numai în Dobrogea, unde-i plasează Herodot, ci și în restul României de astăzi și că ei nu se găseau aici numai din veacul al VI-lea, ci de mult mai multă vreme. Nu se știe exact în ce măsură populațiile epocii pietrei șlefuite (neoliticului) au participat la formarea daco-geților; e sigur însă că pe la 1700 î.e.n., începuturile epocii bronzului, ținuturile carpato-dunărene erau locuite de o populație care nu era încă daco-getică, dar din care se vor naște daco-geții. Împrejurarea aceasta ne dă dreptul să spunem că, în momentul apariției lor pe scena istoriei scrise, geții se prezentau grecilor ca străvechi autohtoni ai acestui pământ.

Cercetările istorico-lingvistice au dovedit că daco-geții sînt unul și același popor. Geograful antic Strabo, care a trăit la cumpăna dintre era veche și era noastră, ne spune răspicat că dacii și geții vorbeau aceeași limbă[3], iar arheologia îi întărește indirect spusele prin dovedirea unității depline a culturii materiale create de dînșii. Numele diferit pe care-l întîlnim în izvoarele antice se datorește faptului că înainte ca neamul daco-getic să se fi grupat și politicește într-o unitate, el era împărțit în numeroase triburi ca, de exemplu, mai sus pomeniții crobyzi și trizi. *Geții* și *dacii* vor fi fost două din aceste triburi, mai mari și mai puternice, care și-au impus numele și celorlalte. Numele de *geți* s-a răspîndit asupra triburilor din regiunile extracarpatice ale Munteniei, Moldovei sudice și Dobrogei, iar cel de *daci* asupra triburilor din partea apuseană a țării noastre (Transilvania, Banat, Crișana, Maramureș, poate și Oltenia). Grecii, care au ajuns pe meleagurile noastre dinspre sud și sud-est, i-au întîlnit mai întîi pe geți și în izvoarele elene *acesta* e numele mai des folosit. Romanii, mai tîrziu, au venit în contact mai ales cu dacii dinspre apus și scriitorii latini folosesc cu predilecție *această* denumire. Sînt și excepții, bineînțeles, care au cîteodată o semnificație istorică; în general însă, nu trebuie să acordăm prea multă importanță acestei deosebiri de nume. E clar, în orice caz, că după unificarea geto-dacilor sub Burebista, într-un stat puternic, vechea distincție geografică (nu etnică!) între daci și geți își pierde orice însemnătate în ochii unui învățat ca Strabo; îi vom urma exemplul și vom folosi fără discernăm nt denumirile de *daci*, *geți*, *daco-geți* și *geto-daci* ca însemnînd unul și același lucru.

De unde vin însă aceste denumiri? Iată un lucru pe care nimeni nu-l știe cu certitudine, deși explicații s-au dat multe. Poate că numele geților derivă dintr-o străveche rădăcină indo-europeană însemnînd „a grăi, a vorbi", cum presupune istoricul și filologul

I. I. Russu. Cel al dacilor ar putea, după afirmațiile aceluiași învățat, să provină dintr-o altă rădăcină indo-europeană cu sensul de „a pune, a așeza". Dar acad. C. Daicoviciu crede mai degrabă că acest nume de popor derivă din cuvîntul, presupus numai, dar neatestat în izvoare, **daca*, însemnînd „cuțit, pumnal", în care caz am avea de-a face și la daci cu obiceiul, destul de răspîndit în antichitate, de a denumi o populație după arma ei caracteristică. Învățatul bulgar Vl. Gheorghiev e de altă părere; el pune în legătură numele de *dac* cu cuvîntul *daos*, însemnînd „lup" în graiul înrudit al frigienilor; în sprijinul acestei ipoteze s-ar putea aduce împrejurarea că un balaur cu cap de lup apare pe Columna lui Traian ca stindard al dacilor.

Care e adevărul nu se știe. Fără a renunța să-l căutăm mai departe, trebuie să fim mulțumiți că numele daco-geților nu s-a pierdut în negura timpurilor vechi.

Datele izvoarelor literare antice și resturile limbii daco-geților, despre care va fi vorba pe larg mai jos, ne dau putința să precizăm că dacii făceau parte din marea familie a populațiilor indo-europene. Această familie cuprindea populații diverse, cu caractere fizice de multe ori diferite, însă vorbind limbi înrudite; poate că unii cititori vor fi surprinși aflînd că dacii se înrudeau îndeaproape, lingvistic vorbind, cu sciții și cu vechii indieni, iar ceva mai pe departe cu grecii și latinii; totuși, aceasta e realitatea.

În trecut, cercetările istorico-lingvistice porneau de la premisa că indo-europenii au fost cîndva un singur popor, vorbind o limbă comună și avînd o patrie comună. Cercetările mai noi, de pildă cele ale învățătorului P. Bosch-Gimpera, tind să rupă cu acest punct de vedere și să considere formarea populațiilor și a limbilor indo-europene ca un proces istoric complex, cu o durată de cîteva mii de ani, în două-trei „centre" teritoriale distincte. De asemenea, se presupune că diversele populații indo-europene s-au putut forma (desprinde) în epoci diferite. Problema e încă departe de a fi rezolvată și, evident, nu e cazul să încercăm s-o facem aici. Va fi de ajuns să amintim că în epoca bronzului o vastă arie, cuprinzînd și țara noastră, dar întinzîndu-se și la sud de Dunăre, era locuită de o populație indo-europeană, care-i asimilase sau era pe cale să-i asimileze pe aborigenii neolitici. Cît era de diferențiată această populație carpato-danubiano-balcanică, din care se vor desprinde illirii, tracii și geto-dacii, nu se poate ști cu precizie. După unii, diferențierea între traci și illiri are loc abia pe la sfîrșitul epocii

bronzului, iar desprinderea daco-geților din masa triburilor trace abia către mijlocul mileniului I î.e.n. Anumite date privind unitatea culturii materiale în spațiul carpato-balcanic în epoca hallstattiană (prima vîrstă a fierului) par să pledeze pentru această interpretare; pe de altă parte însă, cînd știm că la mijlocul mileniului al II-lea î.e.n. exista o limbă *greacă* arhaică fixată în scris (așa-numita scriere liniară B descoperită în Peloponez și în Creta), ne vine greu să ne închipuim că au mai trecut aproape 1 000 de ani pînă ce daco-geții să devină acea ramură distinctă a tracilor pe care o cunoaște Herodot.

LIMBA DACO-GEȚILOR

Pentru a cunoaște științific o limbă nu e destul s-o poți vorbi. Cîți dintre noi, care vorbim și scriem bine românește, ne putem lăuda cu cunoașterea tuturor subtilităților limbii noastre? Cîți cunoaștem bine structura ei gramaticală, cîți știm ce este fondul principal lexical al limbii române, cîți putem arăta originea și structura diferitelor cuvinte pe care le folosim în mod curent? Știința limbii, chiar a unei limbi bine cunoscute, vii, vorbite în zilele noastre, e o știință grea. Cu atît mai dificilă e cunoașterea unei limbi moarte și mai cu seamă a unei limbi din care au rămas doar puține și, adesea, nesemnificative urme.

Să ne închipuim că din bogata și frumoasa noastră limbă cineva ar cunoaște doar cîteva cuvinte (numai substantive sau adjective) izolate, mai multe nume de locuri, de persoane și de colectivități umane. Cum ar putea acel om să ne reconstituie limba în toată complexitatea ei? Cum ar putea să-și dea seama de firea ei, de legăturile ei de rudenie cu alte limbi, de gramatica ei? Desigur, numai cu mare greutate și cu multă aproximație. Greșelile, mai multe sau mai puține, ar fi inevitabile.

Tocmai această reconstituire dificilă și migăloasă încearcă s-o facă cercetătorii dispărutei limbi a dacilor. Materialul de care dispun e atît de puțin și atît de inegal, încît ei nici nu-și propun măcar țelul ambițios de a reconstitui, în sensul propriu al cuvîntului, limba strămoșilor noștri geto-daci; un astfel de scop e irealizabil în condițiile cunoștințelor noastre de astăzi și va rămîne, probabil, o năzuință ideală, niciodată atinsă. Trebuie să ne mulțumim cu încercările de a preciza caracterul general al limbii daco-geților și locul ei în ansamblul celorlalte limbi indo-europene. Și nici

măcar aceste încercări nu sînt întotdeauna sigure; nu se întîmplă chiar atît de des ca doi cercetători ai limbii daco-geților să fie de acord asupra sensului și proveniență unui cuvînt, ca să nu mai vorbim despre problemele cardinale ale acestei limbi.

Principala problemă în care învățații sînt divizați o constituie raporturile limbii vorbite de daco-geți cu limba vorbită de tracii de la sud de Balcani. E o singură limbă cu două dialecte? Sau sînt două limbi înrudite îndeaproape, dar diferite totuși? Pentru prima soluție înclină cercetătorul român I. I. Russu, întemeindu-se nu numai pe materialul lingvistic propriu-zis cu care operează, ci și pe un pasaj strabonian[9] care afirmă că geții și tracii vorbesc aceeași limbă. După părerea lingvistului bulgar Gheorghiev, recent exprimată și într-o publicație românească de studii clasice, traca și daco-geta sînt limbi diferite; această opinie e susținută de deosebiri reale între regiunea tracică și cea daco-getică în ceea ce privește structura numelor de localități (multe din numele tracice de așezări se termină în *-para*, de exemplu: Bentipara, iar multe nume dacice în *-dava*, de exemplu: Sucidava) și de considerații făcute de învățatul bulgar asupra sistemului fonetic, după el diferit, al celor două limbi.

Chestiunea e departe de a fi definitiv tranșată și trebuie să mărturisesc că e greu de adoptat o poziție fermă și îndeajuns de bine documentată în sprijinul uneia din cele două păreri. Deosebiri între cele două idiomuri există, fără îndoială, dar ele nu par destul de puternice pentru a infirma mărturia limpede a lui Strabo. Iată de ce e, poate, mai potrivit, în stadiul actual al cunoștințelor noastre, să considerăm că avem de-a face cu o singură limbă traco-dacică și cu două dialecte ale ei: unul geto-dacic și unul tracic propriu-zis.

Existența unor deosebiri de vederi atît de radicale nu trebue să mire pe nimeni. Lingviștii sînt nevoiți să opereze cu un material extrem de redus și, aș spune, unilateral. Lipsesc aproape cu desăvîrșire textele, oricît de scurte și de modeste, în limba traco-dacică. La Grădiștea Muncelului s-a găsit, e drept, un vas de lut ars cu o inscripție în limba dacică stampilată pe pereții lui; inscripția constă însă din numai trei cuvinte, dintre care două sînt nume proprii! Un text mai lung, redat cu litere grecești, s-a găsit, săpat pe un inel de aur, într-un tumul tracic de la Ezerovo (Bulgaria); cercetătorii l-au descifrat, l-au citit, dar nimeni pînă acum n-a izbutit să-l înțeleagă. Numai frigienii din Asia Mică, îndeaproape înrudiți cu tracii, dar totuși deosebiți de dînșii, ne-au lăsat cîteva inscripții

religioase şi funerare cu formule de afurisenie la adresa profanatorilor de morminte; descifrate şi înţelese cu o oarecare aproximaţie, ele sînt preţioase, dar nu hotărîtoare pentru studiul şi cunoaşterea limbii traco-dacilor.

În rest, din străvechea limbă a tracilor şi a dacilor s-au păstrat doar neînsemnate fragmente. La lexicografi (în special Hesychios şi Photios) şi la alţi autori antici s-au păstrat cîteva glose traco-dacice, cuvinte izolate cărora li se dă echivalentul grecesc. Vreo 70—80 la număr, ele constituie un material important, deşi valoarea le e mult redusă de faptul că nici măcar pentru 30 din ele nu se pot da etimologii sigure, cu alte cuvinte, nu se poate şti exact din ce rădăcini sau cuvinte mai vechi indo-europene derivă.

Tratatele de botanică medicinală ale lui Dioscoride, medic grec care a trăit în secolul I e.n., şi Pseudo-Apuleius cuprind cîteva nume dace de plante medicinale: 27 la primul, 15 la cel de-al doilea. Valoarea lor lingvistică e însă, cum a arătat regretatul savant bulgar D. Decev, redusă; puţine pot fi explicate etimologic, multe sînt corupte şi cîteva nici n-au putut fi reconstituite în forma lor originală. De altfel, ele n-au fost de la început cuprinse în operele amintite; le-au introdus acolo copişti dintr-o epocă tîrzie, care s-au folosit de glosare botanice din veacul al III-lea (în cazul scrierii lui Dioscoride) sau chiar al IV-lea e.n. (în cazul lui Pseudo-Apuleius).

Partea cu mult cea mai bogată a resturilor limbii traco-dacice o constituie numele proprii de persoane, triburi, divinităţi, aşezări omeneşti, ape şi munţi păstrate la autorii antici, în inscripţii greceşti şi latine sau pe monede. Numărul lor e mare: circa 2 050, din care vreo 1 150 sînt antroponime (nume legate de oameni sau colectivităţi umane), iar cam 900 sînt toponime (nume de locuri, ape, munţi etc.) În măsura în care semnificaţia diferitelor lor părţi componente a putut fi înţeleasă, ele constituie un material lingvistic de prim rang. S-a putut stabili, de exemplu, că numele tribului dacic al *costobocilor* înseamnă „strălucitii", că elementul *bostes* din cuvîntul *tarabostes* (denumire care-i designa pe nobilii daci) înseamnă „strălucit, luminos", că elementul final *dava* din numeroase toponime dacice are înţelesul de „aşezare, sat, tîrg", că numele regelui dac *Oroles* s-ar putea traduce aproximativ prin „vulturul" etc. Etimologii s-au încercat pentru cele mai multe dintre numele proprii traco-dacice, dar adesea ele sînt nesigure şi specialiştii nu sînt nicidecum unanimi în interpretarea şi aprecierea lor.

Cercetările moderne, în special cele ale lui I. I. Russu, au demonstrat că limba geto-dacilor n-a dispărut fără a lăsa urme în limbile vorbite azi. În română şi în albaneză există o seamă de cuvinte care nu pot fi explicate nici prin influenţe străine, nici prin moştenirea latină şi care reprezintă vestigii ale graiului traco-dacic. I. I. Russu a determinat vreo 160 de asemenea cuvinte, multe din ele făcînd parte din fondul lexical principal al limbii noastre şi referindu-se la corpul şi la firea omenească, la casă, unelte, animale, plante ş.a.m.d. Cuvinte ca *baci, balaur, barză, brad, gard, grumaz, mal, mistreţ, mînz, prunc,* (a)*răbda,* (a) *speria, strugure, strungă, urdă, vatră,* (a) *zburda, zgardă* sînt moştenite din limba traco-dacilor în care aveau un înţeles identic sau asemănător cu cel de astăzi, dar o pronunţare întrucîtva deosebită, ce nu se poate reconstitui.

Puţinele şi disparatele elemente de limbă traco-dacică au îngăduit, totuşi, specialiştilor să-i determine caracterul şi să-i precizeze locul în marea familie a limbilor indo-europene.

Aceste limbi se împart în două grupuri numite convenţional *kentum* şi *satem*. Una din deosebirile caracteristice dintre ele constă în faptul că palatalelor din limbile de tip *kentum* le corespund, în limbile *satem*, spirante; în bună limbă românească aceasta înseamnă că numeroase elemente lexicale care conţin consoanele *k* şi *g(h)* în limbile din primul grup cuprind consoanele *s* şi *z* în limbile din grupul al doilea. Drept exemplu s-a adoptat cuvîntul care înseamnă 100: *kentum* în latină (romanii scriau *centum*, dar pronunţau *kentum*) şi *satem* în persana veche. De aici denumirile date de lingvişti celor două grupuri.

Din grupul *kentum* făceau parte limbi ca: latina, greacă, celta vechea germană etc., iar din grupul *satem*, sanscrita, scita, persana, idiomurile balto-slave şi altele. S-a putut stabili că limba traco-dacică face parte din grupul *satem*, fiind înrudită cu sanscrita, cu limbile iranice, cu cele balto-slave, dar mai ales cu illira vorbită în partea de apus a Peninsulei Balcanice şi în ţinuturile Calabriei şi Apuliei din Italia sud-estică.

Iată-i, aşadar, pe daco-geţi ieşind treptat din negura trecutului. Ştim, din ce neam mai mare făceau parte, bănuim cel puţin cînd s-au desprins ca o ramură distinctă a tracilor şi cunoaştem, în linii mari, particularităţile limbii pe care o vorbeau. Mai rămîne să ne întrebăm: cum arătau ei înşişi?

ÎNFĂȚIȘAREA ȘI PORTUL GETO-DACILOR

Anticii nu născociseră antropometria, măsurătorile științifice făcute pe corpul omenesc. De aceea, la descrieri precise, științifice, ale înfățișării daco-geților în izvoarele vechi literare nu ne putem aștepta; de pe Columna lui Traian, de pe monumentul triumfal de la Adamclissi și prin cele cîteva statui de daci — produse ale artei romane — ne îngăduie să reconstituim aspectul fizic al geto-dacilor, dar nu cu amănuntele și exactitatea de dorit.

Din păcate, știința modernă a antropologiei nu ne e de folos. Cum se va vedea în altă parte a lucrării, dacii aveau obiceiul să-și ardă morții, nu să-i îngroape, și nici cel mai iscusit antropolog nu poate face nimic cînd resturile unui corp omenesc se reduc la cîteva fragmente mărunte de oase calcinate care încap numai bine într-o ulcică. Mormintele de înhumație sînt rare, ceea ce reduce considerabil valoarea documentară a determinărilor antropologice. Așadar, nu ne putem bizui decît pe descrierile și reprezentările din vechime.

Mărturiile literare antice îi aseamănă pe geto-daci, ba chiar și pe traci, cu popoarele locuind în ținuturile de miazănoapte ale Europei: sciți, celți, germani. Înalți și robuști, bărbații daci aveau, în general, pielea de culoare deschisă, ochii albaștri și părul blond-roșcat. Oamenii de rînd purtau părul retezat pe frunte și lăsat în plete destul de lungi pe umeri, ceea ce le-a și atras numele de *comati* — „pletoșii"; la dacii nobili *(tarabostes, pileati)* e mai greu de stabilit portul părului din pricina căciulițe din lînă *(pileum)* pe care o purtau ca semn distinctiv al rangului lor. În orice caz, și unii și alții purtau mustăți și barbă bogată, potrivite cu foarfecele. Unii autori antici afirmă că geto-dacii s-ar fi tatuat; după alții, tatuajul era specific doar sclavilor lor, dar știrile în această privință nu sînt destul de precise pentru a putea încerca vreo încheiere sigură.

Femeile dace par să fi fost frumoase, de o frumusețe severă, aspră chiar, dar expresivă. Columna Traiană le înfățișează, poate idealizîndu-le întrucîtva, zvelte, înalte, aparent puternice, purtînd părul pieptănat pe tîmple, cu cărare la mijloc și strîns la spate într-un coc.

Îmbrăcămintea geto-dacilor, destul de simplă, semăna întrucîtva cu portul popular românesc. Bărbații purtau pantaloni (cioareci) de două feluri: mai largi sau mai strîmți pe picior, în genul ițarilor. Cămașa, despicată în părți, o purtau pe deasupra cioarecilor, încingîndu-se cu un briu lat, probabil de piele sau, eventual, din pînză groasă. O haină cu mîneci și cu crețuri, o mantie scurtă, fără mîneci, avînd uneori franjuri, sau o șubă cu blana pe dinăuntru, nu prea lungă, constituiau veșmintele de deasupra. Mantia, prinsă cu o fibulă (agrafa), avea, pare-se, o glugă cu care dacii își acopereau capul pe vreme rea. Femeile purtau o cămașă încrețită, cu mîneci scurte, și o fustă. Columna Traiană îi le înfățișează purtînd uneori și o manta lungă, bogat drapată. O basma, probabil colorată, le acoperea părul.

Și nobilii, și oamenii de rînd, bărbați și femei, purtau în picioare călțuni de pîslă sau opinci de piele, dar nu încape îndoială că vara cei de la țară umblau adesea desculți. În săpături s-au găsit „mițe" (crampoane) de fier care se prindeau de talpa încălțămintei pentru a ușura mersul pe gheață și zăpadă. Natural, atunci cînd mergeau cătare, dacii aveau la încălțăminte pinteni de fier.

TRIBURI GETO-DACE

Numele de *geți* și *daci*, la origine nume de triburi mai mari și mai puternice, s-au impus treptat ca denumiri colective, generice, pentru întregul neam al tracilor nordici. Ele n-au înlăturat însă cu totul vechile denumiri tribale, regionale, care apar destul de des în izvoarele antice, tot așa cum numele de *români* n-a înlăturat pe cele de *bănățeni, ardeleni, moldoveni, olteni* etc. Chiar și după unirea tuturor, sau măcar a majorității geto-dacilor într-un stat, sub o singură stăpînire, denumirile tribale continuă să figureze uneori în izvoare alături de numele generic.

Se cunosc, de exemplu, pe lîngă vechii crobyzi și trizi amintiți de Hecateu: tribul *appulilor* („cei puternici, cei voinici"), locuind în ținutul așezării Apulum (Alba Iulia de astăzi), *sucii* de la gura Oltului, *burii* de prin zona deluroasă a Munteniei și Olteniei, *ordessenses* (ὠρδησσοί în grecește) de pe malurile Argeșului, *biephii* din vestul Daciei, *dacii mari* (μεγάλοι Δάκαι) de prin Maramureș și nordul Crișanei, *costobocii* în Carpații nord-estici, pe ambele lor versante, *carpii* (dacă sînt într-adevăr de neam dac, ceea ce nu e încă absolut sigur) în regiunile pontice și, mai tîrziu, în Moldova. Unele din aceste triburi sînt menționate numai în fugă de au-

torii antici cu vreun prilej oarecare; altele însă, ca de exemplu carpii, care dau mult de furcă prin secolul al III-lea e.n. Imperiului roman, apar deseori în izvoare.

*

E timpul să încheiem acest capitol. Ştim acum cu cine avem de-a face. Îi putem urmări pe daco-geţii cei aspri, cum îi numesc, nu o dată, poeţii latini, vorbind o limbă nemlădioasă după părerea lui Ovidiu, dar în care poetul exilat a putut, totuşi, compune versuri de slavă împăratului, în multiseculara lor istorie. Ne preocupă, firește, în primul rînd, vremurile de glorie ale lui Burebista şi Decebal, dar pentru a le înţelege trebuie să ştim ce a fost înainte. Să încercăm, aşadar, să vedem cum a trăit şi cum s-a dezvoltat, din veacul al VI-lea pînă în cel dintîi î.e.n., poporul pe care Herodot îl socotea a fi cel mai viteaz şi cel mai drept dintre toţi tracii.

Capitolul II

PE CALEA CĂTRE ÎNCHEGAREA STATULUI

Să ne întoarcem cu gîndul la îndrăzneţii navigatori greci care, de prin veacul al VIII-lea, începuseră să se avînte pe valurile Mării Negre şi să poposească pe ţărmurile ei. Pesemne că marea i-a primit cu duşmănie, că au avut de înfruntat furtuni şi ceţuri, că destule corăbii au fost înghiţite; de aceea primii corăbieri greci, care au auzit de la băştinaşi numele iranic al mării — *akşana* — însemnînd „negru", l-au prefăcut în grecescul áxeinos (ἄξεινος) — „neospitalier". Pontul cel neospitalier — aşa s-a numit mai întîi, pentru greci, Marea Neagră.

Cu vremea însă, lucrurile s-au schimbat. Grecii au construit corăbii mai bune, micşorînd astfel primejdia. Călătoriile lor s-au înmulţit şi căpitanii vaselor au învăţat care e timpul cel mai potrivit pentru navigaţia pe Marea Neagră. Dar mai cu seamă legăturile cu populaţiile băştinaşe s-au dovedit pentru negustorii greci aducătoare de bun cîştig. Vasele elene au prins a trece tot mai des porţile Bosforului. Mai piereau şi acuma corăbii, dar numărul lor era mic faţă de-al celor care încheiau fericit călătoria, aducînd în oraşele Eladei preţioase încărcături de grîne, piei, lemn de construcţie. Şi pentru ca şi numele mării să le fie prielnic, grecii l-au schimbat. Din *áxeisos*, neospitalier, Pontul a devenit *eúxeinos* (εὔξεινος) ospitalier, primitor de străini, şi pe ţărmurile sale au început să se înfiripe aşezări greceşti.

În ţinuturile noastre, prima colonie întemeiată de greci a fost *Histria*. Cetăţeni ai bogatului Milet au debarcat în a doua jumătate a secolului al VII-lea î.e.n. pe ţărmurile golfului care astăzi se cheamă lacul Sinoe, la 50 km nord de Constanţa, durîndu-şi aşezarea, la început modestă, pe un promontoriu stîncos. I-au urmat, către sfîrşitul veacului următor, colonişti veniţi din Heraclea Pontică, ea însăşi colonie întemeiată de megarienii de neam

dorian pe coasta nordică a Turciei de astăzi; heracleenii s-au așezat în sudul Dobrogei, pe locul Mangaliei, într-o regiune cu pămînturi roditoare, fondînd orașul *Callatis*. Tot cam atunci, sau poate în primii ani ai secolului al V-lea, milesienii au mai întemeiat, pe locul Constanței de astăzi, un tîrgușor modest, punct de schimb cu băștinașii, căruia i-au pus numele *Tomi* sau *Tomis*.

De ce s-au întemeiat aceste colonii? De ce au apărut ele pe țărmurile dobrogene?

Așezarea era bine aleasă, nimic de zis. Sinoe, pe țărmul căruia a răsărit Histria, era pe vremea aceea un golf prielnic adăpostirii corăbiilor și nu, ca astăzi, un lac închis de un prag nisipos ce nu lasă vasele să treacă. Callatis avea și port bun, și pămînturi fertile; cît despre Tomis, să ne aducem aminte că și astăzi Constanța e cel mai bun și mai important port al nostru.

Totuși, statornicirea grecilor pe meleagurile noastre nu poate fi explicată doar prin aceste împrejurări oferite cu dărnicie de natură. Pămînturi roditoare și porturi bune mai erau și în alte părți. Și apoi, oricît ar fi de prielnic portul, la ce bun să intre în el corăbiile dacă negustorii n-au cui să-și vîndă mărfurile și n-au de la cine cumpăra produsele trebuincioase celor rămași departe, în Grecia? Un țărm cu desăvîrșire pustiu nu i-a atras niciodată pe iscusiții negustori eleni. Dar lucrurile se schimbau dacă ținutul era locuit de o populație numeroasă, căreia nu-i displăceau vinul și untdelemnul grecesc, care era gata să-și schimbe roadele pămîntului și ale muncii sale pe uneltele, armele, podoabele făurite de meșteșugarii Eladei.

Hotărîtoare pentru așezarea grecilor, arată acad. Em. Condurachi, nu erau locurile, cu toate că și ele își aveau însemnătatea lor, ci condițiile economice și sociale ale mediului autohton. Numai dacă băștinașii ajunseseră la un stadiu destul de dezvoltat pentru a fi interesați în schimburile cu grecii, așezarea acestora din urmă într-un anumit ținut devenea economicește rentabilă. Era tocmai cazul Dobrogei, locuită în vremea aceea, cam cu două sute de ani înainte ca Herodot să-și scrie opera, de o populație geto-dacică aflată în plină epocă a fierului, și anume în vîrsta cea dintîi a acestei epoci.

Dar iată-ne ajunși, cu aceasta, în fața unei probleme pe care se cuvine s-o lămurim înainte de a relua firul istorisirii. Ce este prima vîrstă a fierului?

Arheologii au elaborat o periodizare a istoriei străvechi a omenirii, alegînd drept criteriu materiile prime din care oamenii își făureau uneltele și armele, precum și progresele pe care le realiza societatea în prelucrarea acestor materii prime. Vremea cînd oamenii se foloseau de unelte de piatră s-a numit epoca pietrei, avînd ea însăși trei subdiviziuni: epoca *paleolitică* (a pietrei vechi), cînd uneltele erau doar cioplite și nu șlefuite, epoca *mezolitică* (a pietrei de mijloc) cu unelte tot cioplite, dar marcînd unele progrese tehnice, și epoca *neolitică* (a pietrei noi), cînd uneltele au început să fie șlefuite. După zeci și chiar sute de mii de ani de folosire exclusivă a uneltelor de piatră, de lemn și de os, oamenii au învățat să obțină și să prelucreze metalul, făurind din el unelte; mai întîi arama *(epoca cuprului* sau, cum i se mai zice în știință, *eneolitică, chalcolitică)*, mai tîrziu bronzul, un aliaj de aramă și cositor *(epoca bronzului)* și, în cele din urmă, fierul *(epoca fierului)*. Natural, nu numai tehnica, ci și societatea însăși s-a transformat în cursul mileniilor datorită dezvoltării forțelor de producție; de la stadiul *hoardei primitive*, caracteristic pentru începuturile paleoliticului, oamenii au trecut prin ginta maternă neolitică și au ajuns, în epoca bronzului, la o bine închegată organizare în *ginți patriarhale și triburi*. În decursul multimilenarei lor evoluții oamenii învățaseră să practice agricultura, să crească vite, să confecționeze numeroase și variate unelte, arme și obiecte din piatră și metal, să modeleze vase de lut pe care apoi să le ardă în cuptoare. Oamenii epocii bronzului din Europa aveau, în genere, o agricultură dezvoltată, se ocupau intens cu creșterea animalelor, deveniseră meșteșugari pricepuți. În producție bărbatul avea acum rolul principal, ceea ce-i dădea întîietate și în viața socială *(patriarhat)*. În cadrul ginților se formaseră familiile patriarhale, mari familii cuprinzînd cîteva generații în linie directă, precum, și numeroase rude apropiate colaterale, șeful lor fiind bărbatul cel mai în vîrstă. Aceste familii aveau în stăpînirea lor uneltele de muncă, vitele, casele de locuit, acareturile și roadele muncii. Numai pămîntul arabil, pășunile, pădurile și cursurile de apă continuau să fie proprietatea comună a întregului trib.

Aceasta era, în linii mari, înfățișarea stadiului la care ajunseseră diferite populații din Europa pe la mijlocul mileniului al II-lea î.e.n. În vremea aceasta, pe podișul Asiei Mici, hitiții născociseră

metode de obținere a fierului din minereu și de prelucrare a lui și creseră astfel metalurgia fierului. Mai repede sau mai încet, în funcție de împrejurările istorice concrete, fierul s-a răspîndit de la hitiți la popoarele Orientului apropiat și la triburile Europei. Datorită condițiilor particulare în care se dezvoltaseră, popoarele Orientului (Vechii egipteni, locuitorii Mesopotamiei, ai Indiei și ai Chinei antice etc.) trecuseră încă din epoca bronzului la orînduirea împărțită în clase antagoniste și la organizarea de stat; aici descoperirea fierului n-a făcut decît să întărească progresele economice și sociale precedente, fără a schimba însă caracterul societății. În rîndurile triburilor europene însă, fierul a produs o veritabilă revoluție și epoca lui, după cum arată Fr. Engels, e „mai bogată în progrese în domeniul producției decît toate cele anterioare la un loc"[1]. Într-adevăr, înlocuirea bronzului prin fier a avut urmări decisive pentru toate ramurile mai importante ale economiei.

Pentru agricultură în primul rînd. În lucrarea sa *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, Engels arată că numai datorită toporului și sapei de fier a fost posibilă defrișarea unor întinderi mari de păduri și transformarea lor în ogoare și pășuni. Vastele suprafețe arabile astfel obținute n-ar fi putut fi însă lucrate dacă oamenii n-ar fi născocit brăzdarul de fier pentru plugul tras de vite, mult mai productiv decît vechile brăzdare de piatră sau de corn folosite în epoca bronzului. Dezvoltarea agriculturii a făcut cu putință, cum arată tot Engels, înmulțirea practic nelimitată a mijloacelor de trai în condițiile acelor vremuri. Stimulată de folosirea fierului, agricultura înregistrează și alte progrese: se face deosebirea între ogoare, pășuni și lunci, se face selecția celor mai bune parcele care se lucrează permanent, se dezvoltă și se generalizează sistemul alternării culturilor. Societatea intră într-o perioadă de creștere a productivității muncii și a producției în agricultură.

Urmări la fel de însemnate a avut descoperirea fierului și pentru meșteșuguri. „Fierul a dat meseriașului unelte tari și tăioase, cărora nu le-a putut rezista nici o piatră, și nici unul din celelalte metale cunoscute"[2]. Nu e de mirare că în aceste condiții iau avînt metalurgia, mineritul, dulgheritul, prelucrarea pietrei de construcție și multe alte ramuri meșteșugărești. Treptat-treptat, fierul se generalizează și înlocuiește definitiv uneltele de bronz și de piatră în principalele ramuri de producție, aducînd nu numai o sporire a productivității muncii, ci și economii însemnate căci bronzul era mai rar și mai scump.

În condițiile de avînt tehnic create de apariția și utilizarea fierului se dezvoltă și ramuri productive care nu aveau o legătură directă cu noul metal; creșterea vitelor, albinăritul, olăritul, țesutul și alte meserii. Totodată se creează arme mai puternice și mai eficace pentru apărare și atac: coifuri, scuturi, armuri, săbii, sulițe, lănci, săgeți de fier.

Ca întotdeauna, progresele realizate în domeniul producției, al economiei, au determinat transformări pe plan social. De data aceasta, în cazul majorității triburilor europene, ele au fost deosebit de însemnate.

Avîntul pe care l-au luat meșteșugurile, cererea din ce în ce mai mare de produse meșteșugărești nu mai îngăduiau ca unii și aceiași membri ai tribului să se îndeletnicească și cu agricultura, și cu meseriile. Dacă unele meșteșuguri continuau să rămînă casnice (de exemplu țesutul), altele, și în primul rînd metalurgia, mineritul sau prelucrarea pietrei, impuneau acum o veritabilă specializare. Consecința a fost că în sînul fiecărui trib au apărut acum meșteșugari specializați, care nu se mai ocupau de alte ramuri de producție afară de meseria lor. Fenomenul se cheamă în istorie „despărțirea meșteșugurilor de agricultură" și constituie cea de-a doua mare diviziune socială a muncii (prima, despărțirea triburilor de agricultori de triburile de păstori, avusese loc în perioada de trecere de la neolitic la epoca bronzului).

E ușor de înțeles ce consecințe a avut a doua mare diviziune socială a muncii. Meșteșugarii dispuneau de produsele muncii lor (arme, unelte, diferite obiecte), iar agricultorii — de grîne și produse animale. În sînul fiecărui trib apăruseră, deci, două categorii de oameni dispunînd de produse diferite și avînd nevoie fiecare de produsele celeilalte. Cum era și firesc, produsele meșteșugărești au început să fie schimbate pe produse agricole și, treptat, meseriașii n-au mai produs decît în vederea schimbului; a apărut cu alte cuvinte, producția de mărfuri într-o formă rudimentară, în cadrul tribului. Cu vremea, schimburile, dintre triburi și din interiorul fiecărui trib intensificîndu-se, a devenit incomod vechiul sistem al *trocului* (schimbul în natură) și oamenii au început să adopte anumite etaloane: vitele, bucăți de metal, anumite obiecte și, în cele din urmă, moneda.

Apariția și folosirea fierului s-au răsfrînt și asupra regimului proprietății. Cu ajutorul toporului și al sapei de fier defrișarea anumitor suprafețe împădurite se putea face și de către colective

omenești mai mici, nu numai de către întregul trib sau întreaga gintă. Alături de fondul funciar al tribului au început să existe parcele cultivate a căror apariție se datora muncii și eforturilor unor grupuri mai mici de oameni. Cu timpul, aceste parcele au început a fi socotite proprietate privată a celor care le defrișaseră și le desțelenisera; proprietatea privată care, în epoca bronzului, exista numai asupra uneltelor, vitelor și roadelor muncii familiei patriarhale, se extinde acum și asupra unei părți a pămîntului arabil.

Cine erau însă proprietarii? În epoca bronzului, proprietatea era a familiei patriarhale (respectiv a șefului ei), deoarece aceasta era principalul colectiv de muncă, celula economică a societății. Productivitatea muncii sporită în urma folosirii uneltelor de fier permitea ca activitatea de toate zilele pentru agonisirea hranei și a altor bunuri de consum necesare să fie desfășurată de către un colectiv și mai restrîns: familia mică, formată dintr-o pereche și urmașii ei imediați. Această familie mică tindea să treacă în proprietatea ei bunurile care pînă atunci aparțineau familiei patriarhale; pe această bază se nasc contradicții, rezolvate pînă la urmă în favoarea familiei mici. Ca rezultat al acestui lung proces, familia mică devine celula economică a societății, proprietara privată a uneltelor, vitelor, casei de locuit, roadelor muncii și a unei părți din pămîntul arabil. Ce-i drept, datorită existenței proprietății obștești, tribale, asupra celei mai mari părți a pămîntului arabil și nearabil, dezvoltarea proprietății private e considerabil frînată; totuși, simpla ei existență în forma nouă amintită (proprietatea familiei mici) duce la destrămarea familiei patriarhale. Drept urmare, dispare cu încetul și obștea bazată pe legăturile de rudenie; obștea devine acum un colectiv format din totalitatea familiilor care locuiesc pe un anumit teritoriu, într-o anumită așezare, indiferent dacă ele sînt înrudite sau nu. Este obștea *sătească* sau de *vecinătate*.

Sporirea productivității muncii datorită unor unelte mai perfecționate dusese încă de mult la apariția plus produsului. Cu alte cuvinte, uneltele mai perfecționate îngăduiau ca un om să producă mai mult decît consuma el însuși, ceea ce deschidea posibilitatea ca unii oameni să muncească pentru alții, posibilitatea exploatării omului de către om. Încă la sfîrșitul neoliticului sau, cel mai tîrziu, în epoca bronzului, prizonierii făcuți în ciocnirile intertribale încetaseră de a mai fi uciși sau primiți în tribul biruitor ca membri cu drepturi depline, cum se întîmpla înainte; ei începură a fi transformați în sclavi și puși să muncească. Fenomenul acesta se dezvoltă

și mai mult în epoca fierului; sclavia rămîne, totuși, patriarhală, căci sclavii erau puțin numeroși și nu aveau un rol prea însemnat în producție, ei fiind folosiți mai ales pe lîngă casă.

Existența producției destinate schimbului, a sclaviei patriarhale și, mai ales, a proprietății private în continuă dezvoltare generează diferențe de avere, uneori profunde, între familii. Pe nesimțite, aceste diferențe de avere se prefac în deosebiri sociale: cei bogați și puternici, în primul rînd șefii militari, ajung să acapareze, prin șiretlicuri sau chiar cu forța, o parte tot mai însemnată a avutului obștesc și să-i silească pe membrii de rînd ai tribului să muncească pentru dînșii. Se naște astfel o aristocrație tribală, în frunte cu „regi", șefi ai triburilor și uniunilor de triburi, care acaparează treptat conducerea treburilor obștești. Adunarea poporului înarmat, formată exclusiv din bărbați, continuă deocamdată să existe, avînd dreptul să hotărască, la propunerea șefilor, în chestiunile care privesc întreaga obște: pacea sau războiul, trimiterea de soli la alte triburi, condamnări la moarte etc. E epoca *democrației militare*, așa cum ne-o descrie Homer în *Iliada* și *Odiseea*. E epoca formării premiselor societății sclavagiste și ale statului sclavagist.

Însemnătatea epocii fierului în istoria omenirii reiese, cred limpede, din cele expuse. Ea reprezintă pentru anumite regiuni ale lumii, printre care și țara noastră, o perioadă de trecere *necesară* de la societatea primitivă la societatea împărțita în clase antagoniste, o fază *obligatorie* premergătoare apariției societății sclavagiste și statului. La baza tuturor transformărilor radicale petrecute în această epocă a stat, după cum s-a văzut, dezvoltarea forțelor de producție, determinată, la rîndul ei, de folosirea generalizată a fierului. Cită dreptate avea, deci, Engels să afirme că fierul a fost „...ultima și cea mai însemnată din toate materiile prime care au jucat un rol revoluționar în istorie..."[9]

Pentru a descrie, fie și sumar, procesul de dezvoltare social-economică în epoca fierului ne-au fost deajuns cîteva pagini. Pentru a se petrece, acest proces a avut nevoie de cîteva secole. El n-a început peste tot la aceeași dată și nici nu s-a desfășurat peste tot la fel de repede și în aceleași forme. Dacă grecii cunosc și *produc* fierul pe la 1200 î.e.n., în regiunile noastre primele obiecte de fier confecționate *pe loc* își fac apariția abia pe la 800—700; dezvoltarea e mai rapidă sau mai lentă, mai ușoară sau mai anevoioasă, în funcție de împrejurările concrete.

Nu toate fenomenele descrise în paginile precedente au avut loc

în același timp. Toporul de fier apare încă la începutul epocii fierului, brăzdarul de fier pentru plug abia la sfîrșitul ei. În primele secole ale epocii fierului, vasele de lut ars continuă să fie făcute cu mîna; mai tîrziu se trece la folosirea roții olarului. Așișderea, diversele fenomene sociale au loc numai treptat, cu o intensitate mereu sporită.

Pe temeiul acestei dezvoltări, specialiștii au împărțit epoca fierului în două perioade, două vîrste: prima vîrstă a fierului, numită și *Hallstatt* (după o localitate din Austria unde s-a descoperit o mare necropolă datînd din această vreme), și a doua vîrstă a fierului, numită și *Latène* sau *La Tène* (după o localitate de pe malurile lacului Neuchâtel din Elveția, unde s-a găsit o așezare celtică). În diverse regiuni ale Europei, durata acestor vîrste a fost deosebită, după cum deosebit a fost chipul în care s-a trecut de la una la cealaltă. Totuși, principalele caracteristici, ale perioadelor Hallstatt și Latène au fost cam aceleași.

În prima vîrstă a fierului, noul metal e încă rar și scump. E drept că el se găsește din belșug în scoarța pămîntului — în orice caz în cantități mult mai mari decît arama sau cositorul necesare obținerii bronzului — dar a-l extrage din minereu nu e lucru ușor; să ne aducem aminte numai că fierul nu se topește decît la peste 1 500° și că pentru a obține un fier de bună calitate, cu numai 0,5—1% carbon, se cer avansate cunoștințe tehnologice pe care oamenii nu și le puteau însuși dintr-o dată, ci doar după lungi căutări. De aceea uneltele de fier sînt încă rare (așa cum s-a arătat mai sus, toporul există, dar brăzdarul nu); ceva mai numeroase, poate, sînt armele. Agricultura n-a făcut încă progrese prea mari: plugul e tras de vite, dar brăzdarul lui e tot de piatră, corn sau chiar lemn. Densitatea încă redusă a populației nu cere o cantitate prea mare de produse agricole; creșterea vitelor are o pondere însemnată (în unele regiuni mai mare decît a agriculturii) în ansamblul economiei. Olăria se confecționează numai cu mîna. Oamenii trăiesc mai ales în bordeie. Viața economică și socială se deosebește încă destul de puțin de cea din epoca bronzului.

Cu totul altul e tabloul celei de-a doua vîrste a fierului. Așezările omenești se îndesesc și devin mai bogate. Metalurgia fierului se generalizează: se deschid mine noi, se înmulțesc în așezări cuptoarele de redus minereul și făurăriile, apar noi unelte de fier specializate, printre care brăzdarul de plug deține un loc de frunte. Obiectele de bronz devin mai ales obiecte de lux, fără utilitate prea mare

în procesul de producție; dimpotrivă, fierul devine o materie primă cvasiuniversală, fiind folosit peste tot, de la unelte grele și arme pînă la cuie sau pinteni. Casele sînt tot mai puțin de tipul bordeielor; locul acestora îl iau locuințele de lemn, din pari și bîrne cioplite cu ajutorul toporului de fier, cu pereții lipiți, și tencuiți cu lut, așezate uneori pe temelii de piatră. Faurii lucrează cu iscusință podoabe din metal prețios, olarii creează tipuri noi de vase pe care le confecționează la roată dintr-o pastă mai bună și pe care le ard mai bine. Agricultorii lucrează pămîntul cu rezultate mai bune: recoltele se fac tot mai bogate și așezările sînt pline de gropi pentru păstrarea proviziilor. Se intensifică schimbul atît cu regiuni mai mult sau mai puțin îndepărtate, cît și în interiorul triburilor; apare moneda imitată după aceea a statelor sclavagiste mediteraneene. Se adîncesc tot mai mult diferențele dintre bogați și săraci, dintre oamenii liberi și sclavi; aristocrația devine tot mai puternică, evoluînd treptat spre situația de clasă dominantă. Cu munca sclavilor și a sărăcimii exploatate ea construiește cetăți puternice, elemente de apărare împotriva dușmanului dinafară, dar și de asuprire și ținere sub jug a maselor din țara proprie. Pofta de cîștig a nobililor crește și sub conducerea lor se organizează numeroase expediții de jaf împotriva teritoriilor învecinate. Revoluționată de folosirea generalizată a fierului, societatea tribală se îndreaptă cu pași grăbiți spre apariția claselor antagoniste și spre închegarea statului.

În lumea multora dintre triburile europene, trecerea de la prima la cea de-a doua vîrstă a fierului s-a petrecut sub influența civilizației sclavagiste elene. Grecii au împins cu colonii țărmurile Mării Mediterane, ale Propontidei (Marea de Marmara) și ale Pontului Euxin. Prin coloniile sale, Grecia făcea cunoscute populațiilor băștinașe — celți, traci, geto-daci, sciți — produsele civilizației sclavagiste: unelte, arme, obiecte de podoabă, ceramică de bună calitate și chiar de o superioară execuție artistică, stofe etc. Deprinzîndu-se cu aceste produse, triburile învață treptat și tehnica de confecționare a lor. În felul acesta, pe baza fondului hallstattian local și sub influența fecundă a Greciei, se naște civilizația de tip Latène.

GETO-DACI ȘI GRECI ÎN PRIMA VÎRSTĂ A FIERULUI

La venirea primilor coloniști pe țărmurile Dobrogei, geto-dacii intraseră cam de un secol în prima vîrstă a fierului. Dezvoltarea

caracteristică epocii fierului era abia la început: grecii îi găsesc pe autohtoni trăind în așezări nu prea mari, locuind în bordeie, folosind o ceramică grosolană, împodobită cu brîuri alveolare și cu proeminențe.

Că, în momentul stabilirii coloniștilor greci în Dobrogea, fondul etnic al acestei regiuni îl constituia populația getică ne-o dovedesc din plin descoperirile arheologice din ultima vreme. La Histria, în săpăturile efectuate după 1948, alături de vase grecești arhaice, s-au găsit numeroase fragmente de ceramică indigenă de tradiție hallstattiană care demonstrează prezența geților chiar în interiorul așezării sclavagiste milesiene. Și mai numeroase sînt așezările autohtone în jurul Histriei. La Tariverdi, pe malul sting al pîrîului Iunandere, a fost săpată, timp de mai mulți ani, o așezare getică. În 1952 s-au descoperit aici cinci bordeie al căror inventar consta mai ales din ceramică; s-au găsit în ele fragmente ceramice grecești de tip arhaic, dar și cioburi de vase primitive, lucrate cu mîna, aparținînd neîndoielnic autohtonilor. Unul din aceste vase, care a putut fi reconstituit, era de culoare negricioasă, cu luciu, avea fundul plat, formă semiovală și era decorat sub buză cu cinci pastile de lut, iar sub mijloc cu tot atîtea proeminențe. Alte fragmente proveneau din vase cu buza dreaptă, ornamentate chiar sub buză cu un brîu în relief întrerupt de proeminențe. Databilă în secolul al VI-lea î.e.n. sau, cel mai tîrziu, la începutul veacului următor, această ceramică dovedește nu numai prezența geto-dacilor la Tariverdi, ci și strînsele și intensele lor legături de schimb cu grecii.

Așezarea de pe malul pîrîului Iunandere e departe de a fi singura de acest fel în Dobrogea. La Sinoe, pe malul abrupt al lacului Zmeica, și la Vadul s-a repetat descoperirea de ceramică grecească arhaică asociată cu fragmente ceramice din prima epocă a fierului aparținînd triburilor băștinașe. Situația se repetă întrucîtva în necropola tumulară (tumulii sînt mari movile de pămînt ridicate deasupra mormintelor) de lîngă cetatea Histriei; și aici, în mormintele cele mai vechi (al treilea sfert al secolului al VI-lea î.e.n.) s-au găsit urme de cultură materială getică alături de obiecte grecești. Împreună cu anumite particularități de rit, aceste urme i-au făcut pe cercetătorii bucureșteni Petre Alexandrescu și Victoria Eftimie să atribuie geților primele morminte din cimitirul histrian. Această atribuire rămîne deocamdată o ipoteză, dar ea are destule șanse să se dovedească adevărată.

Numeroasele obiecte grecești aflate în așezările geților dobrogeni atestă legăturile de schimb dintre băștinași și coloniști. Aceasta înseamnă că în momentul fondării coloniilor Histria și Callatis, populația geto-dacică era aptă pentru schimburi comerciale intense cu noii veniți. În schimbul produselor meșteșugărești fine, al mobilelor și bijuteriilor, al stofelor, armelor și podoabelor, al vinurilor și untdelemnului aduse în amfore, al vaselor de calitate superioară, toate produse ale centrelor grecești Milet, Rodos, Chios, Samos, Naucratis și Corint, iar mai tîrziu, Atena, băștinașii dădeau cantități mari de cereale, pește, piei, vite, lemn de construcție, miere și ceară, sclavi. Natural, în acest negoț erau interesați, pe lîngă greci, mai ales membrii aristocrației tribale băștinașe. Lor le aparținea doar partea cea mai însemnată din surplusul de produse care putea forma obiectul unui schimb; ei erau principalii consumatori de produse grecești de lux. Pofta lor de cîștig, dorința de a avea în cantități din ce în ce mai mari superioarele mărfuri grecești i-au făcut să înăsprească exploatarea membrilor de rînd ai triburilor; această împrejurare va grăbi procesul de diferențiere social-economică și de întărire a aristocrației tribale.

Ar fi greșit să se creadă că orașele grecești de pe litoralul dobrogean al Mării Negre făceau numai comerț de tranzit, aducînd din sudul egeic toate produsele destinate băștinașilor. Desigur, pînă pe la mijlocul veacului al V-lea î.e.n., cînd Histria devine și un important centru de producție meșteșugărească, multe din obiectele de schimb erau importate din mai sus amintitele centre grecești. Dar chiar și în veacul al VI-lea se pare să meseriașii histrieni produceau anumite mărfuri destinate schimbului cu băștinașii. În stratul arhaic (secolul al VI-lea) și într-o bună parte a stratului din veacul al V-lea î.e.n., apare din abundență la Histria o ceramică cenușie, lucrată la roată, constînd din mici ulcioare *(oinochoiai)* și din strachini de dimensiuni, forme și ornamentări diferite, constituind vesela de uz comun. Fără a avea, deocamdată, o dovadă directă în această privință, se poate admite cu destulă probabilitate că această ceramică cenușie era, în parte măcar, produsă chiar la Histria. Și pentru comerțul geto-histrian e semnificativ faptul că astfel de ceramică se află nu numai la Tariverdi, ci și în așezarea băștinașă de la Alexandria, în cîmpia munteană (e drept, aici ar fi putut ajunge tot atît de bine din alte centre grecești sud-dunărene).

Într-adevăr, așezările geto-dacice dobrogene nu sînt singurele cunoscute din această epocă. O mare așezare a fost constatată la Zimnicea, materialul găsit aici documentînd o strînsă legătură

între acest centru getic şi centrele tracice şi greceşti din Tracia, dar lipsindu-ne deocamdată de dovezile sigure ale relaţiilor geţilor zimniceni cu coloniile de pe ţărmul dobrogean al Pontului Euxin. Descoperiri similare celei de la Alexandria (ceramică cenuşie greceasca, lucrată la roată, în tradiţie hallstattiană) s-au făcut la Epureşti, pe Neajlov, spre interiorul Munteniei, la Gheorghe Doja (jud. Ialomiţa), la aproximativ 100 km distanţă de Dunăre, la Chirnogi (jud. Ilfov), la Salcia în Oltenia (jud. Mehedinţi) şi în alte cîteva puncte de la sud de Carpaţi. E o dovadă limpede a relaţiilor tot mai intense care se statornicesc între greci şi geto-daci în veacurile VI—III î.e.n., a influenţei elene tot mai puternice asupra mediului autohton.

Nici în Moldova nu lipsesc asemenea descoperiri. Se cunoaşte aici marea aşezare fortificată de la Poiana, pe Siret (antica *Piroboridava*), în care straturile de cultură se succed din veacul al VII-lea î.e.n. pînă la începutul secolului al II-lea e.n. Urmele anterioare secolului al IV-lea î.e.n. sînt mai sporadice şi mai greu de sesizat; însă în stratul datînd din acest secol s-au descoperit locuinţe de suprafaţă, durate din lemn şi lut, de formă rectangulară, înghesuite, lăsînd între ele spaţii înguste, de formă neregulată. Pe lîngă produsele băştinaşe (mai ales ceramică lucrată cu mîna) s-au găsit aici şi obiecte de import: fibule de bronz de tip trac, vîrfuri de săgeţi de bronz de tip „scitic" cu trei muchii, fragmente de amfore şi de ceramică grecească de lux. Numărul acestor obiecte de import sporeşte în straturile mai noi de la Poiana.

Aşezări, întărite sau nu, ceva mai tîrziu decît cea de la Poiana-Piroboridava, datînd adică de la sfîrşitul perioadei hallstattiene şi de la începutul perioadei Latène dacice, s-au mai descoperit, în Moldova, la Stînceşti, în ţinutul Botoşanilor, la Lunca Ciurei şi Criveşti (jud. Iaşi), la Truşeşti (jud. Botoşani) etc.

În Transilvania, situaţia e oarecum deosebită. Prin veacul al VI-lea î.e.n. pătrunseseră aici sciţii, care se stabiliseră pe cursul mijlociu al Mureşului şi pe Tîrnave. De la ei ne-au rămas cîteva cimitire plane (fără tumuli) de inhumaţie, cu un inventar caracteristic: pumnale de fier *(akinakai)*, vîrfuri de săgeţi de os şi de bronz şi altele. Sciţii au contribuit într-o măsură apreciabilă la răspîndirea şi perfecţionarea metalurgiei fierului pe teritoriul Transilvaniei, dar fiind un popor nomad, de păstori, a adoptat ceramica autohtonilor; de aceea găsim în mormintele scitice oale mari bitronconice, strachini cu buza întoarsă înăuntru, ceşti cu o

toartă înălţată deasupra buzei etc. În răstimp de vreo 200 de ani, sciţii, mai puţin numeroşi, s-au topit în masa autohtonilor.

Dacă în Transilvania mormintele sciţilor ne sînt mai bine cunoscute, aceasta nu înseamnă că aşezări geto-dace nu s-au găsit. Ce-i drept, multe sînt mai vechi decît epoca ce ne reţine acum atenţia; totuşi, pot fi amintite aici cu titlu de exemple: cetatea hallstattiană de la Sărăţel, lîngă Bistriţa, frumoasa aşezare cu trei nivele hallstattiene de locuire de la Someşul Rece (nu prea departe de Cluj), aşezarea de la Cluj-Mănăştur din secolul al IV-lea î.e.n. şi cea de la Sf. Gheorghe-Bedehaza, care începe probabil în acelaşi veac.

Grecii şi sciţii nu sînt singurele elemente străine care pătrund în prima vîrstă a fierului pe teritoriul ţării noastre. În sud-vestul Olteniei se constată în secolul al VI-lea î.e.n. o locuire ilirică, ce ne-a lăsat complexul funerar tumular de la Balta Verde, în timp ce la Agighiol, în Dobrogea, s-a găsit un bogat mormînt tumular de inhumaţie, aparţinînd unui şef trac (probabil Cotys, judecînd după numele scris cu litere greceşti pe unul din obiectele din inventar); mormîntul conţinea numeroase obiecte de argint decorate într-un stil ce vădeşte influenţa scitică, ceramică grecească şi a putut fi datat în secolul al V-lea î.e.n.

Nu numai aşezările, ci şi necropolele autohtonilor ilustrează dezvoltarea societăţii daco-getice şi raporturile ei strînse cu grecii. Am amintit mai sus că în cei mai vechi tumuli de lîngă Histria s-au aflat şi obiecte de factură autohtonă (ceramică primitivă lucrată cu mîna) împreună cu produse elene. La Bîrseşti (jud. Vrancea), în necropola tumulară de incineraţie, s-au găsit unele obiecte alături de cele băştinaşe, hallstattiene, şi scitice. La Cernavodă, pe malul Dunării, s-au descoperit patru morminte de incineraţie, acoperite cu plăci de piatră. Oasele arse erau depuse în urne de tipică factură hallstatiană, două din ele fiind ornamentate cu obişnuitul brîu alveolar; într-una din acestea s-au găsit, împreună cu oasele calcinate, un cuţitaş de fier şi o oglindă grecească de bronz, permiţînd datarea mormintelor în a doua jumătate a secolului al V-lea î.e.n.

La Satu Nou, tot în Dobrogea, au fost descoperite în 1958 două morminte getice de incineraţie. Dacă primul e format din două urne lucrate cu mîna, de tradiţie hallstattiană, în cel de-al doilea oasele calcinate au fost depuse într-o amforă elenă, căreia îi lipseau încă din antichitate toarţele şi o bucată de fund. Bogat reprezentată,

mai ales prin amfore thasiene și heracleene și prin vase cenușii lucrate la roată, e ceramica grecească și în necropolele geto-dacice de incinerație de la Murighiol, în nord-estul Dobrogei, databile la sfîrșitul secolului al IV-lea î.e.n., și, cu precădere, în veacul următor. La Murighiol s-a găsit o mare cantitate de vase locale, lucrate cu mîna, a căror varietate de forme se datorează nu atît fanteziei olarului, cît faptului că nu erau lucrate de meșteri olari specializați, ci de gospodari, pe lîngă casă. Au mai fost aflate, în unele morminte, cuțite de fier cu un singur tăiș și lama ușor curbată, avînd mîner de lemn sau, mai rar, de os; dintr-unul din cimitire provine o sabie de fier scurtă (55 cm) cu două tăișuri, în timp ce săgețile de bronz cu trei muchii s-au dovedit destul de frecvente. O necropolă, în multe privințe asemănătoare ca dată și material, a fost descoperită recent tot în Dobrogea, în zona Histriei, la Nuntași, în timp ce Muntenia e reprezentată prin mormintele de la Zimnicea, tumulare, iar Moldova prin cele de la Birsești și de la Poiana. Se va vedea mai jos că vasele și alte obiecte grecești au ajuns și în Transilvania.

Mai trebuie să ne întrebăm cum se făcea, în chip mai concret, comerțul daco-geților cu grecii? Cît de intens era el și cît de extins?

Nu încape îndoială că primele schimburi s-au făcut în natură: pentru o amforă de vin dulce grecesc, nobilul get dădea o cantitate oarecare, mare în orice caz, de grîne sau de alte produse locale. Treptat însă, pe măsură ce schimburile se intensificau și deveneau tot mai regulate, trocul s-a dovedit incomod. Geții nu cunoșteau încă moneda (aveau să-i învețe însă destul de repede rostul și avantajele), astfel încît s-a trecut mai întîi la un schimb pe bază de obiecte-monedă: în statul arhaic de la Histria și Tariverdi s-au găsit vîrfuri de săgeți de bronz, neretușate, neascuțite, fără urme de utilizare practică, ce au servit drept mijloc de schimb. La Turnu Măgurele a fost descoperit încă în veacul trecut un tezaur conținînd 433 de inele de aur și cîteva obiecte, tot de aur, în formă de cilindru, toate tăiate după norma ponderală a orașului Cyzic de pe țărmul Propontidei.

De altfel, cel mai tîrziu în secolul al V-lea, își face apariția pe „piața" geto-dacică și moneda propriu-zisă. Cele mai vechi monede care circulă în Dobrogea sînt cele din Cyzic și Olbia, după cum dovedește descoperirea unui *aes grave* (monedă mare, rudimentară, de aramă) olbian la Salsovia, în apropierea Histriei, și a unor *stateri* de electrum (aliaj natural de aur și argint) cyzicieni la

Cuzgun. De pe la mijlocul veacului al V-lea, Histria, în care începuse să se dezvolte o producție proprie de mărfuri, bate o monedă de argint (drahmă) și, pare-se, și una de bronz, exemplul ei fiind urmat, în secolul al IV-lea, de Callatis. Monedele histriene, bătute anume în vederea comerțului cu autohtonii, circulă intens în Dobrogea, fiind adesea, tezaurizate de geto-daci; astfel de tezaure s-au găsit la Băieni, în ținutul Tulcei, și lîngă Constanța. Stateri cyzicieni de electrum s-au găsit și la Galați.

Către sfîrșitul secolului al IV-lea, circulația monetară se intensifică. La triburile geto-dacice pătrund acum în mare cantitate tetradrahmele și alte monede macedonene ale lui Filip al II-lea și Alexandru cel Mare, precum și monedele bătute de regele macedonean al Traciei — Lisimah. Localitățile în care s-au găsit aceste monede se numără cu zecile pe teritoriul țării noastre: Albești, Slava Rusă, Băieni (în Dobrogea), Andolina (lîngă Călărași) în cîmpia munteană, Ațel (jud. Sibiu) în Transilvania, Becicherecul Mic (în Banat), Iaslovăț (jud. Suceava) în Moldova sînt numai cîteva exemple din nenumăratele descoperiri de acest fel. Unele din ele (ca Slava Rusă sau Băieni) constau din adevărate tezaure îngropate de posesorii lor în pămînt și rămase acolo pînă în zilele noastre.

Negoțul greco-autohton trebuie să fi fost foarte intens dacă ne gîndim că descoperirile arheologice n-au putut aduce la lumină decît o mică, neînsemnată parte din marile cantități de produse grecești și de monedă grecească sau macedoneană care au circulat în veacurile — V—IV în mijlocul triburilor geto-dace. Avea dreptate Vasile Pîrvan cînd scria că pe la anul 500 î.e.n. „Dunărea, pînă la confluența cu Siretul, era o apă grecească, iar pescarii și negustorii din Histria cunoșteau foarte bine țara geto-scită pe care o străbăteau necontenit în susul și în josul acestei părți a fluviului"[10], în timp ce așezările din cîmpia munteană și Oltenia par să fi fost orientate, comercial vorbind, mai ales către orașele grecești și centrele din Bulgaria de astăzi.

Pînă unde vor fi ajuns negustorii greci e greu de spus. O hartă întocmită de Victoria Eftimie pentru răspîndirea amforelor ștampilate, din perioada de care ne ocupăm și dintr-o perioadă mai tîrzie, arată că cele mai multe puncte (26) cu descoperiri de acest fel se găsesc în Dobrogea, destul de multe (12) în Muntenia, pe cînd în Moldova avem doar patru, iar în Oltenia — trei. Nu putem ști însă dacă negustorii greci înșiși au călcat prin toate aceste lo-

curi; Dobrogea, sudul Moldovei și regiunea munteană a Dunării le cutreierau și ei, fără doar și poate, dar mai departe probabil că produsele grecești circulau pe calea schimbului intertribal. Nu avem nici o dovadă că vreun negustor grec ar fi trecut munții, în Transilvania, și lucrul e puțin probabil; produse grecești (de exemplu ceramică lucrată la roată) și monede macedonene au pătruns însă și aici.

Am insistat atît de mult asupra relațiilor dintre geto-daci și greci nu pentru că influența grecească ar fi fost hotărîtoare, determinată, în dezvoltarea societății autohtone, ci pentru că aceste relații pot demonstra treapta relativ înaltă la care ajunseseră daco-geții. În plus, descoperirile de obiecte și monede grecești sau macedonene ne permit să datăm mai precis așezările geto-dacice cunoscute.

Deși nu sînt întotdeauna atît de grăitoare ca izvoarele literare descoperirile arheologice ne permit să reconstituim tabloul vieții geto-dacilor în perioada primelor lor contacte cu grecii. Iată-l pe plugarul get ieșind din bordei în zorii zilei, pregătindu-se să se ducă la muncă. Își înjugă boii la plugul cu brăzdar de corn și începe să are, sau retează spicele bogate cu coasa, sau pornește în pădure, cu toporul de fier la brîu, să abată vreun copac falnic, trebuitor grecilor pentru un catarg de corabie. Iată-i pe copii mînînd vitele la pășune sau punînd la cale jocuri „de-a războiul", mînuind săbii de lemn imitate după cele de fier ale părinților sau trăgînd cu săgeți, tot de lemn, din arcuri miniaturale. În timpul acesta femeia a rămas acasă, a aprins focul pe vatra din mijlocul bordeiului și fumul se înalță acum, ieșind prin deschizătura rotundă lăsată în acoperișul de paie, stuf sau șindrilă. Din groapa de provizii gospodina scoate cîțiva pumni de boabe de grîu pe care le macină pe o lespede mare de piatră, zdrobindu-le cu o piatră mai mică, sau pe care le pune pur și simplu la fiert într-o oală grosolană de lut, făcută tot de ea. Poate că astăzi mîncarea va fi mai bogată; unul din bărbații casei a plecat la vînătoare sau la pescuit (numeroasele urme de așezări de pe malurile lacului Greaca, de exemplu, uneltele de pescuit și oasele de pește găsite la Poiana atestă însemnătatea acestei din urmă îndeletniciri în viața de toate zilele a dacilor) și se va întoarce curînd cu tolba sau năvodul pline. La aceasta se gîndește gospodina în timp ce fiica mai mare își privește chipul într-o oglindă de bronz cumpărată la ultimul tîrg de la un negustor din Histria; își admiră mărgelele de pastă sticloasă cu ornament „în ochi", inelele de tîmplă din bronz cu unul din capete terminat într-un cap de șarpe schematic, care-i stau aninați de șuvițe, cer-

ceii de bronz cu capete conice (astfel de podoabe s-au găsit în necropolele de la Murighiol).

Dar iată și un fruntaș al comunității, un nobil. A ieșit dintr-o locuință mai mare și mai arătoasă decît celelalte. Nu pleacă la lucru, căci alții muncesc pentru el; împreună cu soața-i se îndreaptă către locul unde un negustor grec și-a desfăcut marfa. Bărbatul poartă o manta din stofă scumpă, grecească, prinsă pe umeri cu o fibulă de fier lucitor; o spadă scurtă de fier îi atîrnă la cingătoare în partea stîngă, în timp ce pe umăr poartă arcul și tolba cu săgețile de bronz în trei muchii. Nevasta-i poartă podoabe scumpe: inele de tîmplă de argint, cu capetele conice, cercei de argint, iar pe braț o brățară de bronz ornamentată cu trei grupe de cîte trei bobițe din același metal. Îi însoțește un sclav care va trebui să poarte marfa cumpărată. Ei tîrguiesc de la negustor o amforă de vin aromat de Chios, alta plină cu untdelemn de măsline, cîteva minunate vase împodobite cu figuri roșii pictate; în schimb îi vor da negustorului blănuri și grîne. Valoarea lor o întrece pe aceea a cumpărăturilor? Nu-i nimic; negustorul scoate punga și numără nobilului nostru douăzeci de drahme histriene cu vulturul de mare pe o parte și două capete de tineri pe cealaltă.

Literatură! vor exclama cititorii. Într-un fel, da. Nici un scriitor antic nu ne-a lăsat descrierea unor astfel de scene, nici un artist nu le-a dăltuit în piatră și nu le-a pictat pe vreun vas. Acestea nu sînt fapte istorice, documentate, dar nimic din ele nu e neverosimil. Un amănunt sau altul poate fi greșit, lucrurile s-au putut petrece întrucîtva altfel, poate că niciodată aceste scene nu s-au întîmplat chiar în chipul și ordinea în care am încercat să le reconstituim. Dar tabloul general pe care ni-l sugerează descoperirile arheologice rămîne valabil, real.

Real, dar incomplet. Arheologia ne-a spus multe despre cultura materială a dacilor, despre felul lor de trai, despre raporturile lor cu grecii și cu sciții. Oare n-am putea-o sili să ne vorbească și despre cultura lor spirituală, despre credințele și cunoștințele lor?

ELEMENTE DE CULTURA SPIRITUALA

Din păcate, reconstituirea culturii spirituale a unui popor pe baza datelor arheologice e un lucru mult mai anevoios. Există, e adevărat, și cîteva informații despre religia geto-dacilor păstrate la scrii-

torii antici, dar ele sînt atît de puține și de răzlețe, încît nu-mi pot îngădui să le discut în două capitole deosebite ale cărții; le las, așadar, pentru mai tîrziu, cînd vor putea fi confruntate și cu unele date arheologice. Trebuie să mă mulțumesc deocamdată cu elementele pe care săpăturile în așezările și necropolele, de atîtea ori pomenite pînă acum, au fost capabile să le pună în lumină.

Cele mai bogate informații ni le furnizează arheologia cu privire la riturile de înmormîntare (inhumație sau incinerație) și la ceremoniile care le însoțesc. Din cercetarea atentă a acestor urme se pot trage concluzii interesante despre anumite credințe ale geto-dacilor.

S-a observat de către mulți cercetători că la începutul epocii hallstattiene ritul predominant era acela al inhumației. Mortul era depus într-o groapă peste care se ridica, de obicei, o movilă înaltă de pămînt, un tumul. Rareori mortul era îngropat fără a avea alături de el diferite obiecte; de obicei i se puneau în mormînt unelte, arme, podoabe de care se slujise în timpul vieții, precum și vase cu mîncare și băutură. Acest obicei se lega, firește, de credința într-o viață după moarte și de teama, superstițioasă și absurdă, că, dacă i-ar lipsi ceva, mortul ar fi în stare să se întoarcă pe pămînt pentru a-i neliniști pe cei rămași în viață și a se răzbuna împotriva lor.

Către mijlocul și sfîrșitul primei vîrste a fierului, situația se schimbă. Încă din secolul al VI-lea, la Bîrsești, în Moldova de sud, și la Ferigele, în Oltenia, geto-dacii trec la incinerație; dacă tumulii cei mai vechi de la Histria sînt într-adevăr getici, am avea de-a face și în Dobrogea cu același proces; în orice caz, mormintele plane cu urnă de la Cernavodă (a doua jumătate a secolului al V-lea) dovedesc, în cele din urmă, adoptarea noului rit de către geții dobrogeni. Incinerația e aproape generală la Murighiol și Satu Nou: numai cîteva morminte din prima localitate sînt de inhumație. La fel, la Zimnicea, mormintele de inhumație din secolele VI—V sînt înlocuite, în veacul al IV-lea, cu morminte de incinerație. Numai la Piroboridava, printre resturile de locuințe aparținînd secolelor IV—III î.e.n., s-au găsit schelete de adulți și de copii aruncate fără nici o grijă în gropi, în timp ce alții fuseseră inhumați potrivit unui ritual precis, în poziție chircită (morții erau legați cu genunchii la gură, poate tocmai pentru a nu putea reveni pe pămînt), purtînd podoabe și fiind înconjurați de vase. Prof. Radu Vulpe, autorul descoperirilor de la Poiana, e de părerea că scheletele din primul grup pot fi ale victimelor unor războaie, prinse sub ruinele locuințelor lor, dar că ele evocă și ideea unor sacrificii umane.

Oricum ar fi, cele cîteva excepții nu contrazic procesul de trecere de la inhumație la incinerație. Și evident, schimbarea ritului corespunde unei transformări în credințele religioase ale daco-geților.

Care vor fi fost aceste transformări, nu se poate spune cu certitudine. Poate că incinerația corespunde unei noi concepții despre nemurire; dacă înainte se credea că în viața de dincolo de mormînt omul trece cu trup cu tot, și de aceea i se păstra corpul, inhumîndu-se, acum se înfiripase, poate, convingerea că numai sufletul imaterial e nemuritor și că e bine să fie eliberat, prin ardere, din închisoarea-i trupească. S-ar mai putea însă ca vechile credințe să fi afirmat că omul, după moarte, merge la un zeu subpămîntean, în timp ce credința nouă socotea că el se ridică la cer, spre aștri; în primul caz inhumația apare firească, pe cînd în cel de-al doilea e firească transformarea cadavrului în fum și cenușă.

Inexplicată rămîne apoi diferența în modul de ardere a morților. Uneori, ca la Murighiol de exemplu, ei erau arși într-un loc, pe un rug, iar cenușa lor, depusă într-o urnă, era îngropată în alt loc. La Zimnicea însă și la Poienești, în Moldova, s-au găsit două complexe funerare pe care descoperitorii le numesc, probabil greșit, cuptoare de ars morții. Deși nu cred în existența unor cuptoare, poate că în aceste două cazuri avem de-a face cu lăsarea rămășițelor omenești chiar pe locul unde a fost incinerat corpul. Același este cazul, de astă dată cu certitudine, al celor trei tumuli (XVII, XIX și XII) de la Histria socotiți getici.

Doi din cei trei tumuli histrieni prezintă o particularitate extrem le interesantă: În tumulul XVII, pe lîngă resturile rugului din centrul platformei funerare, s-au mai găsit, pe marginea platformei, în șanțul care o înconjură și pe marginea exterioară a șanțului, trei schelete de cal, inhumate fără material arheologic. Poziția scheletelor omenești era de-a dreptul stranie: două din ele aparțineau unor oameni care au fost uciși pe marginea șanțului, stînd în genunchi, cu mîinile legate la spate, iar al treilea pare a fi al unui individ îngenuncheat și cu mîinile legate la piept. Și în șanțul circular al tumulului XIX s-au găsit două schelete umane, unul peste altul, a căror poziție nefirească sugerează că trupurile au fost pur și simplu aruncate în șanț. Mai neașteptată a fost însă descoperirea făcută în partea de nord a acestui tumul; aici s-au găsit două morminte colective distincte, absolut neobișnuite, conținînd în total 35 de schelete umane, 50 de picioare și fragmente de pi-

cioare de cai, 11 cranii și 6 torace de cai. Scheletele omenești erau absolut nearanjate și neinsoțite de obiecte (cu excepția a patru cercei de bronz), sugerînd clar că trupurile au fost aruncate în groapă de-a valma.

Dacă tumulii sînt într-adevăr getici, avem de-a face cu un interesant exemplu de sacrificii umane (poate de prizonieri de război) care însoțeau înmormîntările șefilor geto-daci.

DACO-GEȚII TREC LA A DOUA VÎRSTĂ A FIERULUI

Viața pe care am surprins-o în așezările hallstattiene daco-getice în vremea primelor contacte cu grecii n-a stat pe loc; ea s-a dezvoltat, a devenit mai complexă și mai bogată. Pe baza realizărilor lor anterioare, dacii și-au dezvoltat economia, au început să producă mai multe grîne, mai multe unelte și arme. De grîne aveau nevoie și pentru hrănirea unei populații care creștea necontenit și pentru comerțul cu grecii, uneltele le trebuiau pentru a produce mai mult și mai repede, iar armele pentru a purta războaie cu triburile de același neam sau pentru a lupta împotriva năvălitorilor sciți, celți sau bastarni. Bogăția pămîntului și a subsolului geto-dacic făcea această dezvoltare economică posibilă, iar produsele superioare grecești ofereau modele vrednice de urmat în metalurgie, orfevrerie, ceramică. Spre sfîrșitul veacului al IV-lea și în veacul următor, așezările de la Zimnicea, Poiana și Tariverdi ne apar mai întinse și mai bogate în produse de tot felul, grecești sau autohtone, precum și în monedă elenă și macedoneană. Către sfîrșitul veacului al III-lea, apar în cîmpia muntеană noi așezări, la Piscul Crăsanilor pe Ialomița, la Tinosul pe Prahova, iar în secolul următor la Popești pe Argeș, în timp ce în Moldova ia ființă și înflorește așezarea de la Lunca Ciurei.

Determinată în ultimă instanță de dezvoltarea internă a societății geto-dacice, trecerea de la prima la a doua epocă a fierului s-a petrecut sub o puternică influență grecească, exercitată atît direct, cît și indirect. Direct, ea venea din coloniile grecești de pe țărmul Pontului Euxin, ai căror negustori desfăceau în mediul autohton marfa grecească adusă din sud sau confecționată pe loc și ai căror meșteșugari începuseră, tot mai mult, de pe la mijlocul secolului al V-lea, să ofere geto-dacilor produse proprii. Indirect, influența grecească se exercita asupra geto-dacilor prin intermediul tracilor sud-dunăreni. Aceștia se aflau de multă vreme într-o apropiată vecinătate și într-un contact strîns cu grecii și erau puternic elenizați sub aspectul culturii lor materiale. Deoarece această populație înrudită cu dacii adaptase la condițiile și la firea ei multe din elementele civilizației elene, geților le era cu atît mai lesne să le preia, la rîndul lor.

În felul acesta se petrece trecerea la epoca Latène în regiunile extracarpatice, progres constatat limpede în săpăturile arheologice. În straturile din secolele III—II de la Poiana se înmulțesc uneltele de fier și gropile de provizii, vîrfurile de săgeți de bronz sînt înlocuite cu săgeți de fier. La Murighiol, în mormintele din secolul al III-lea î.e.n. încep să apară, tot mai numeroase, fragmentele ceramice cenușii, lucrate la roată, dintre care multe sînt grecești, dar unele par a fi lucrate de autohtoni. Către sfîrșitul aceluiași secol și geții de la Poiana par să adopte roata olarului, a cărei folosire se va generaliza în așezările geto-dacice din Moldova, cîmpia muntеană și Dobrogea în secolul al II-lea î.e.n. În a doua jumătate a veacului al II-lea, descoperirile de la Cetățeni, pe Dîmbovița, și de la Moșneni, lîngă Mangalia, ne atestă apariția brăzdarului de plug de fier, de o formă specifică, daco-getică, după cum a dovedit cercetătorul clujan I. Crișan, deși imitat, foarte probabil, tot după un prototip grecesc.

Ar putea părea curios că geto-dacii din regiunile extracarpatice, care fac cunoștință încă din veacurile VII—VI cu produsele grecești (obiecte de metal de calitate superioară, ceramică lucrată la roată etc.), așteaptă cam trei — patru sute de ani pînă să adopte tehnica înaintată proprie sclavagismului elen. Aceasta cu atît mai mult cu cît dintru început geții se dovediseră mari amatori și mari consumatori de produse grecești și cu cît s-a ajuns la concluzia că ceramica cenușie grecească, de uz comun, a avut o influență deosebită asupra olăriei autohtone. Cercetătoarea bucureșteană Maria Coja explică tocmai prin influența acestei ceramici faptul că formele ei tipice — strachina și cana — au fost adoptate de populația băștinașă, în momentul în care ea și-a însușit tehnica lucrului la roată. Geto-dacii au dezvoltat aceste forme, au creat altele noi, dar au rămas multă vreme credincioși tehnicii arderii inoxidate care dă ceramicii o culoare cenușie.

În ciuda aparențelor, preluarea tîrzie de către geto-daci a tehnicii înaintate grecești e un fenomen explicabil și chiar firesc. O societate omenească nu-și schimbă tehnica și economia tradițională numai pentru că a făcut cunoștință cu o tehnică mai avansată,

străină. Transformările, saltul calitativ se produc abia atunci cînd societatea autohtonă *simte nevoia* economică a noii tehnici şi cînd e perfect pregătită să şi-o însuşească. Pregătirea, în domeniul metalurgiei de exemplu, cerea o ucenicie destul de îndelungată, ca să nu mai vorbim de faptul că geţii din regiunile extracarpatice (mai ales din Dobrogea, Muntenia şi Moldova) dispuneau de prea puţine resurse metalifere, iar dacii transilvăneni făcuseră prea puţin cunoştinţă cu produsele făurarilor greci. Tehnica confecţionării vaselor de lut cu ajutorul roţii olarului nu era, poate, prea greu de deprins; ea presupunea însă existenţa unor meşteri şi a unor ateliere specializate, imposibile economiceşte atîta vreme cît piaţa de desfacere era restrînsă încă (ceramica fină era cerută mai ales de aristocraţie) şi cît concurenţa produselor similare greceşti, destul de ieftine, era de nebiruit. Abia cînd populaţia creşte, cînd nevoile de hrană devin mai mari şi nu pot fi satisfăcute numai pe calea extinderii suprafeţelor cultivate, cînd necesităţile în unelte, arme, vase, podoabe nu mai pot fi acoperite de schimbul cu grecii, abia atunci adoptarea noii tehnici în diverse domenii devine economiceşte rentabilă şi necesară. Şi atunci geto-dacii o adoptă şi-o însuşesc cu o uimitoare repeziciune.

Nu trebuie să se creadă că insuficienţa produselor greceşti se datoreşte unei slăbiri a schimburilor cu autohtonii. Dimpotrivă, în epoca elenistică negoţul se intensifică. Grecii fundează un oraş nou: Axiopolis (Cernavodă) şi factorii comerciale la Carsium (Hîrşova) şi Barboşi. Vinul şi untdelemnul se aduc tot din sud, în cantităţi atît de mari, încît proprietarul unei case sărace de la periferia Histriei îşi putea permite să-şi podească locuinţa cu cîteva mii de gîturi de amfore greceşti, iar în satul Ciurea, tocmai lîngă Iaşi, s-au găsit numeroase torţi stampilate de amfore rodiene. Şi totuşi, puterea de cumpărare a populaţiei autohtone depăşea adeseori volumul mărfurilor aduse de negustorii pontici ceea ce face nu numai ca meşteşugarii geto-dacici să-şi confecţioneze propriile lor mărfuri în tehnica grecească, ci chiar să imite vasele şi stampilele greceşti care se bucurau de un bun renume. Aşa se explică cele şase puncte din Muntenia în care s-au descoperit amfore de fabricaţie locală, cu stampile anepigrafice stîngaci imitate după originalele elene.

Acelaşi fenomen se petrece şi cu moneda. Oricît de mare era cantitatea adusă pe piaţa geto-dacică de negustorii greci, ea nu era suficientă. Ea nu ajungea mai cu seamă pentru comerţul intern

getic şi astfel diverşii şefi de trib şi de uniuni tribale încep să bată, în secolul al III-lea i.e.n., o monedă proprie. Aceasta nu e originală nici ca tip, nici ca greutate şi compoziţie ea nu e garantată de vreo autoritate statală pentru simplul motiv că o asemenea autoritate încă nu exista în lumea daco-getică. Moneda dacică, bătută aproape exclusiv din argint, e imitată după cele macedonene (tetradrahmele lui Filip al II-lea şi Alexandru cel Mare), tracice (tetradrahmele lui Lisimah) şi greceşti (monedele din Amfipolis şi, mai tîrziu din insula Thasos). Descoperiri de astfel de imitaţii se numără cu zecile pe teritoriul ţării noastre.

În unele cazuri, monedele dacice au formă discoidală; alteori, ele sînt albiate (monede *scypbiate*). Imitaţia e deseori stîngace şi tipurile monetare degenerează (imaginile de pe monedele străine originale se reduc la cîteva linii schematice) şi se hibridizează (elemente a două monede străine deosebite se regăsesc pe una şi aceeaşi monedă daco-getă). Dar e interesant faptul că aceste monede locale, tribale, sînt, de obicei, adevărate imitaţii şi nu falsificări. Oricît de prost ar fi bătute, ele au, la început, o greutate şi o compoziţie aproximativ egale cu ale originalelor sudice. Aceasta e cea mai bună dovadă că nu avem de-a face cu o neinstită operaţie financiară, ci cu satisfacerea, prin mijloace proprii, a unei nevoi reale resimţite de societatea geto-dacică: nevoia de numerar.

Sub aspectul culturii materiale, totul pînă acum ne îndeamnă să plasăm în jurul anului 300 i.e.n., începuturile perioadei Latène în Dacia extracarpatică, cum făcea de altfel şi V. Pârvan, dar pentru motive diferite de ale lui. Pe plan politic dispunem iarăşi de elemente care confirmă această teză şi pe care le vom discuta în partea finală a capitolului.

Ce se întîmplă însă în vremea aceasta în Transilvania? Mai depărtată de centrele elene de producţie şi comerţ, această regiune n-a cunoscut în secolele VI—IV belşugul de produse greceşti atestat în zonele extracarpatice. Obiecte greceşti au pătruns şi pe teritoriul Transilvaniei; unele din ele, de exemplu amforele, au şi fost imitate mai tîrziu de băştinaşi, dar numărul lor a rămas mic. E drept că, aşa cum constată numismaţii Iudita Winkler şi Constantin Preda, numărul descoperirilor de monede de la Filip al II-lea e mai mare în Ardeal (adică în Transilvania propriu-zisă şi Banat) decît în regiunile extracarpatice, dar această împrejurare nu indică un schimb direct cu grecii. Lipsa sau slăbiciunea influenţei elene a făcut ca dacii transilvăneni să se dezvolte ceva mai

încet în veacurile VI—IV; pe la anul 300 î.e.n., Transilvania se găsea mai departe de stadiul Latène decît Dobrogea, cîmpia munteană sau Moldova centrală și de miazăzi.

La începutul secolului al III-lea însă, intervine și în Transilvania un factor extern care grăbește, asemenea influenței elene din regiunile extracarpatice, dezvoltarea firească a societății autohtone. Acest factor îl constituie celții.

Celții erau o populație indo-europeană din grupul *kentum*, constituind ramura cea mai apuseană a neamurilor indo-europene. În patria lor din Franța, Elveția și Germania de sud, ei ajunseseră către mijlocul mileniului I î.e.n. la o mare dezvoltare, creînd sub influența elementelor de civilizație elenă, cultura Latène propriu-zisă. Ei erau buni agricultori, crescători de vite, aveau meșteșugari pricepuți (mai ales în metalurgia fierului, a bronzului și în olărit, pe care-l practicau cu ajutorul roții olarului) și arhitecți iscusiți care știau să construiască cetăți puternice. În mișcarea lor de expansiune spre est (a doua jumătate a mileniului I), ei pătrund pe la începutul secolului al III-lea î.e.n., și în Transilvania, pare-se pe două căi: pe valea Someșului și pe valea Mureșului. Ceva mai tîrziu, lăsîndu-se pe valea Dunării, celții au pătruns și în ținuturile din dreapta Oltului.

De la celți ne-au rămas mai ales morminte de incinerație cu resturile arderii depuse direct pe pămînt, lîngă urnă, dar uneori și în interiorul acesteia. Cele mai însemnate descoperiri de cimitire celtice s-au făcut la Silivaș lîngă Aiud, la Apahida și Dezmir lîngă Cluj, la Mediaș, precum și la Călărași în Oltenia, dar numărul lor e mult mai mare. În morminte s-au găsit felurite obiecte celtice caracteristice: unelte (foarfece, cuțite), arme (săbii lungi de fier, vîrfuri de lance de fier, cuțite masive de lovit, coifuri, fragmente de scuturi și de care de luptă), podoabe (brățări și coliere de bronz, brățări de bronz formate din mai multe piese semisferice numite *semiove*, fibule de bronz și de fier, brățări din pastă sticloasă de culoare albastră) și ceramică lucrată la roată din pastă bună de culoare neagră-cenușie, bine arsă. Formele caracteristice sînt străchinile, castroanele și oalele, ornamentate cu linii oblice formate din mici puncte stampilate, cu motive lustruite (grafitare) sau pictate. Deocamdată se cunoaște o singură așezare celtică: cea de la Ciumești, în Maramureș, unde s-au săpat cîteva bordeie și s-a găsit, printre altele, un splendid coif de paradă împodobit cu un vultur de bronz.

Probabil că celții n-au pătruns în Transilvania fără lupte și poate că tocmai rezistența îndîrjită a dacilor i-a împiedicat să ocupe întreaga regiune. În orice caz, ei au ajuns repede să convietuiască cu populația autohtonă, așa cum atestă clar descoperirile de la Ciumești și din necropola de la Dezmir. Dacii transilvăneni au luat de la celți ceea ce frații lor de dincolo de Carpați împrumutaseră de la greci și de la tracii sudici: o mai avansată tehnologie a fierului și roata olarului. Contactul cu celții a grăbit dezvoltarea dacilor din Transilvania pe calea formării culturii de tip Latène. Putem socoti că, în ciuda unor anumite deosebiri de ritm și de formă între regiunile extra- și intracarpatice, procesul dezvoltării a fost analog și că veacul al III-lea î.e.n. a fost perioada de formare a culturii Latène. Cel mai tîrziu pe la anul 150 î.e.n. întreaga societate daco-getică ajunsese cam la același nivel de dezvoltare și se pregătea să treacă hotarul dintre comuna primitivă și orînduirea sclavagistă.

Progresele dacilor transilvăneni sînt ilustrate de recente descoperiri arheologice. Nemaivorbind de așezarea de la Sf. Gheorghe-Bedehaza, care continuă să existe și să se dezvolte, semnalez, doar, că la Someșul Rece, peste cele trei niveluri de locuire hallstattiană se suprapune un nivel Latène timpuriu. La Doboșeni, în județul Covasna, s-au descoperit prin 1957 două cuptoare dacice pentru minereu de fier din aceeași vreme, probă că resursele metalice ale Transilvaniei începeau a fi tot mai intens folosite. La Morești, pe platoul „Podei" locuit în diverse epoci, prof. Kurt Horedt a descoperit și urmele unei așezări dacice; e vorba de șase bordeie cu plan neregulat, asimetric, la care se adaugă, probabil, și unele locuințe de suprafață ce n-au putut fi sesizate decît parțial în cursul săpăturilor. Bordeiele sînt puțin adîncite în pămîntul galben al așezării și n-au vatră de foc (focul se făcea, probabil, afară). Fragmentele ceramice grosolane, decorate cu brîuri și proeminențe, și vasele lustruite, se asociază cu ceramică lucrată la roată, de tip celtic. Descoperirea unei fibule de argint de tip Latène II (după o cronologie adoptată pentru apusul și centrul Europei) și a unor fragmente de brățări de sticlă albastră asigură încadrarea așezării dacice în secolele III—II. Vestigiile unor așezări din aceeași perioadă s-au mai descoperit la Lechința de Mureș, Mediaș, Noșlac lîngă Aiud și la Sebeș-Alba.

Dezvoltarea regiunilor transilvănene e atestată și pe plan politic, după cum se va vedea îndată.

Cînd am așternut pe hîrtie acest titlu m-am gîndit, natural, la istoria *politică* a daco-geților în secolele VI—II î.e.n., căci dezvoltarea lor social-economică am urmărit-o amănunțit în paginile precedente. Iar cînd în loc de „istoria daco-geților" am scris doar „file din istoria triburilor daco-gete", n-am făcut-o la întîmplare, ci obligat de vitregia împrejurărilor. În adevăr, sîntem, din păcate, foarte departe de cunoașterea *întregii* istorii politice a *tuturor* daco-geților din secolele VI—II. Din cartea cea mare a istoriei vechi a acestui popor ni s-au păstrat doar cîteva file; zeci de pagini, fără îndoială din cele mai interesante, s-au pierdut pentru totdeauna, iar multe, și mai interesante poate, n-au fost niciodată scrise de autorii antici.

Pînă la evenimentele descrise de Herodot nu avem nici o știre precisă despre geți, dacă nu punem la socoteală mențiunea lui Hecateu în legătură cu crobyzii și trizii; nu sîntem, însă, de loc siguri că această pomenire e mai veche de 514 î.e.n.

În acest an, o veste cumplită străbate ca fulgerul ținuturile pontice: Darius, marele rege, regele regilor, stăpînul imensului imperiu persan, și-a pus în mișcare oastea îndreptîndu-se împotriva sciților ca să răzbune, zicea el, ofensele trecute; în fapt însă pentru a-și întinde stăpînirea și asupra bazinului Mării Negre după ce ajunsese să domine Marea Egee. Încet, după ce trecuse Hellespontul, uriașa armată persană se îndrepta, pe țărmul tracic, către miazănoapte; paralel cu dînsa plutea pe valurile Pontului Euxin flota formată mai cu seamă din corăbii feniciene și din vase ale grecilor ionieni. Înspăimîntate de puterea persană, popoarele Traciei se închinau unul după altul fără luptă, așa încît Darius sosi, neîntîlnind vreo împotrivire, pînă pe meleagurile Dobrogei noastre. Dar să-i dăm cuvîntul lui Herodot:

„Înainte de a sosi la Istru, primul popor pe care-l supuse Darius au fost geții, care cred că sînt nemuritori. Căci tracii care stăpînesc părțile Salmydessului și care locuiesc mai sus de cetățile Apollonia și Mesembria, și care se numesc scyrmiazi, și nipsei, se predară lui Darius fără luptă; iar geții, hotărîndu-se la o împotrivire îndărătnică, fură supuși îndată cu toate că sînt cei mai viteji și mai drepți dintre traci... Acest popor... după ce a fost învins de perși, a urmat armata lui Darius"[11].

Înfrîngerea vitejilor geți punea într-o gravă dilemă cetatea Histriei. Ce atitudine trebuia să adopte față de expediția persană? Evident că nu putea fi vorba despre vreo simpatie față de perși, dar putea oare cetatea să încerce măcar o împotrivire fără a risca să fie distrusă din temelii? Și apoi, puteau uita histrienii că cea mai mare parte a comerțului lor depindea de metropolă, de Milet, și că mileșinii cu corăbiile lor îl însoțeau pe Darius? Dar, pe de altă parte, geții hotărîseră să i se împotrivească regelui persan și fuseseră înfrînți; de dînșii depindea în aceeași măsură ca și de Milet prosperitatea Histriei. Sciții, la rîndul lor, reprezentau o amenințătoare necunoscută: dacă histrienii îl ajutau pe Darius și sciții aveau să fie învinși, totul era bine; dar dacă expediția nu reușea? Nu se vor răzbuna oare sciții împotriva cetății?

Oricum, primejdia cea mai apropiată o reprezenta armata persană. După dezbateri care trebuie să fi fost furtunoase, histrienii au hotărît să nu-i pună piedici lui Darius. Dar, după cum se știe, expediția n-a reușit; regele persan n-a izbutit să-i silească pe sciți la o ciocnire hotărîtoare și, în cele din urmă, marea-i oaste, hărțuită și înfometată, a trebuit să se retragă. Din toate cuceririle făcute, Darius a păstrat, pare-se, numai țărmul sud-estic al Traciei. Geții s-au văzut din nou stăpîni la ei acasă și poate că împreună cu sciții i-au pedepsit pe necredincioșii histrieni; în orice caz, spre sfîrșitul secolului al VI-lea a fost distrus un cartier de locuințe din partea de nord-vest a cetății.

Pentru cunoașterea istoriei politice a geto-dacilor din secolele VI—V î.e.n., relatarea lui Herodot e ca o singuratică rază de lumină într-o beznă adîncă. Pentru mai bine de un secol și jumătate izvoarele tac cu desăvîrșire. De la Tucidide aflăm, totuși, că, în secolul al V-lea... î.e.n., teritoriul Dobrogei intră în componența uniunii de triburi trace cunoscute sub numele de „regatul" odryzilor. Despre „regele" odryd Sitalces izvorul ne spune că stăpînea și peste geții de la miazănoapte de Haemus, care-i furnizau călăreți, iar în alt loc precizează că stăpînirea obryzilor se întindea de la Abdera, în sudul Traciei, pînă la vărsarea Istrului în Pontul Euxin, și că, sub „regele" Seuthes, urmașul lui Sitalces, tributul plătit obryzilor de „barbari" și de greci se ridica la suma considerabilă de patru sute de talanți de argint[12]. Informațiile lui Tucidide sînt confirmate de mormîntul „princiar" tracic găsit la Agighiol, în nordul Dobrogei.

E evident că, în, ciuda tributului, stăpînirea obrydă asigură în Dobrogea echilibrul politic și liniștea necesară dezvoltării econo-

miei. Nu e, deci, surprinzătoare înflorirea pe care o cunosc cetăţile greceşti în veacul al V-lea (să ne aducem aminte că tocmai în acest veac la Histria se dezvoltă producţia proprie de mărfuri şi că începe să se bată moneda) şi nici dezvoltarea aşezărilor autohtone ca, de exemplu, aceea de la Tariverdi.

Vălul tăcerii, care acoperă poate o îndelungată perioadă de linişte, nu e rupt decît în a doua jumătate a secolului al IV-lea î.e.n., mai precis în anul 339. În această vreme are loc încercarea de migraţiune spre sud, în Dobrogea, şi, eventual, cîmpia munteană, a „regelui" Ateas, şeful unei puternice uniuni de triburi scite. El întîmpină rezistenţa îndîrjită a unui anonim „rex Histrianorum" (rege al histrienilor) care, evident, nu poate fi un rege al oraşului Histria (aceasta era republică sclavagistă!), ci numai un şef de uniune tribală a geţilor dunăreni (de la Istru) sau din jurul Histriei. O vreme războiul se desfăşoară în chip favorabil pentru geţi şi Ateas e obligat să ceară ajutor de la vestitul Filip al II-lea al Macedoniei, promiţîndu-i, în schimb, că-l va lăsa moştenitor peste Sciţia. Monarhul macedonean trimite ajutorul, dar, regele histrienilor murind în vremea aceasta, Ateas îi concediază pe soldaţii lui Filip fără a le plăti, bineînţeles, nici un ban şi-l înştiinţează pe stăpînul lor că, avînd un fecior sănătos, nici nu se gîndeşte să-l adopte. Filip al II-lea nu era omul care să lase lucrurile aşa; nu era vorba numai de bani şi de jignire, ci mai ales de faptul că Ateas, după moartea adversarului său get, pătrunsese în Dobrogea şi înainta spre Balcani, într-o regiune pe care Filip o anexase regatului său desfiinţînd vechea stăpînire odrydă. Regele macedonean porneşte în persoană împotriva lui Ateas, dar, zice izvorul[13], „cum sciţii erau mai viteji, au fost învinşi numai printr-o şiretenie a lui Filip", care a luat 20 000 de prizonieri (femei şi copii), multe vite şi 20 000 de iepe scitice pentru a îmbunătăţi rasa cailor macedoneni. Încercarea lui Ateas se termina, aşadar, printr-un eşec deplin, iar în Dobrogea stăpînirea odrydă şi efemera stăpînire scitică erau înlocuite de jugul macedonean.

Nu trec nici patru ani şi geto-dacii apar din nou pe scena politică de la Dunărea de jos. Filip al II-lea murise asasinat la 336, în toiul pregătirii expediţiei antipersane, iar pe tronul macedonean, ca stăpîn al întregii jumătăţi răsăritene a Peninsulei Balcanice şi ca hegemon al Greciei învinse cu doi ani în urmă, urcase Alexandru, un tînăr de 20 de ani. Mulţi dintre supuşii Macedoniei, „barbari" şi greci, văzuseră în această schimbare de domnie un bun prilej

de a scutura jugul impus de Filip. Începutul îl făcuseră tribalii, seminţie tracă de la sud de Dunăre, locuind pe malul drept al fluviului cam în faţa Oltului; pe aceştia nici Filip al II-lea nu-i putuse, de fapt, supune şi neatîrnarea lor reprezenta pentru neamurile supuse de la Dunăre un exemplu şi un stimulent de natură a primejdui, prin tulburări în spatele frontului, expediţia împotriva Persiei, pe care Alexandru era hotărît s-o realizeze. Iată de ce tînărul rege, amînînd pentru o vreme expediţia, întreprinde o campanie spre Dunăre, pentru a-i aduce la ascultare pe tribali. Îi învinge, fără a-i zdrobi însă, într-o luptă; tribalii, în frunte cu „regele" lor Syrmos şi împreună cu alţi traci, se refugiaseră într-o insulă de pe Dunăre. Zadarnice fură încercările lui Alexandru de a debarca pe ostrov, căci „barbarii se puneau împotrivă de cîte ori corăbiile voiau să se apropie de mal. Şi numărul corăbiilor era mic, şi echipajul puţin, iar ostrovul în cele mai multe locuri rîpos şi nepotrivit pentru debarcare şi nici cursul repede al apei, albia fiind îngustă, nu lăsa vreo apropiere de ostrov"[14]. Mai grav era, fără îndoială, faptul că Syrmos era ajutat de geţii de pe malul stîng al Dunării, care-i furnizau provizii; în felul acesta, rezistenţa tribalilor se putea prelungi multă vreme. Cu talentul său de mare strateg, Alexandru hotărăşte pe loc să pornească împotriva geţilor.

Descrierea acestor, evenimente cuprinzînd şi lupta cu geţii ne-o dă Arrian, un scriitor grec care a ocupat diferite demnităţi în Imperiul roman în prima jumătate a secolului al II-lea e.n. Deşi e, după cum se vede, un istoric tîrziu, cartea sa *Anabasis*, o relatare a expediţiilor lui Alexandru Macedon, reprezintă un izvor de prim rang, deoarece se bazează pe descrierile lui Ptolemeu, fiul lui Lagos, general macedonean ajuns mai tîrziu rege al Egiptului, care a luat parte la unele din aceste campanii, iar altele le-a cunoscut îndeaproape.

Să-l ascultăm, deci, pe Arrian, în traducerea acad. C. Daicoviciu[15].

„...Alexandru, retrăgînd corăbiile, hotărî să treacă Istrul împotriva geţilor care locuiau dincolo de rîu, fiindcă văzu că o mulţime din ei se adunau pe mal cu intenţia, pare-se, de a-l opri să treacă, căci erau vreo patru mii de călăreţi şi mai bine de zece mii de pedestraşi. În acelaşi timp, îl mîna şi dorinţa de a pătrunde şi dincolo de Istru. El însuşi se îmbarcă pe o corabie şi porunci să se umple cu fîn pieile de cort şi să se adune de prin ţinut cît mai multe bărci (monoxyle — bărci scobite dintr-un singur trunchi de copac —

N. A.), ce se găsesc pe aici din belşug, deoarece locuitorii de-a lungul Istrului se foloseau de ele la pescuit ori pentru a trece unii la alţii şi chiar pentru a face obişnuit piraterie.

Astfel adună el cît mai multe bărci şi trecu cu ele atîta oştire cît îi fu numai cu putinţă. Iar cei care trecuseră cu Alexandru au fost vreo mie şi cinci sute de călăreţi şi vreo patru mii de pedestraşi".

Hotărîrea lui Alexandru nu era, după cum se vede, lipsită de riscuri. Oştirea getă era de peste două ori mai numeroasă decît corpul expediţionar macedonean. Cum Alexandru nu era de prea multă vreme pe acele meleaguri şi, deci, ştirea prezenţei lui nu avusese vreme să se răspîndească prea departe, înseamnă că geţii înarmaţi se adunaseră de pe un teritoriu relativ restrîns însă dens locuit; în adevăr, se socoteşte, de obicei, că la un luptător revin patru necombatanţi (femei, copii, bătrîni), ceea ce ne dă, faţă de 14 000 — 15 000 de oşteni geţi, o populaţie totală de 70 000—75 000 de oameni.

Interesantă este şi menţionarea numeroaselor bărci servind nu numai la îndeletnicirile paşnice ale pescuitului, şi ale negoţului (locuitorii de pe ţărmurile fluviului se foloseau de bărci pentru a trece unii la alţii, desigur nu numai în vizite de politeţe!), ci şi pentru piraterie; călătoriile negustorilor greci pe Dunăre nu par să fi fost lipsite de primejdii în această vreme de înflorire a democraţiei militare.

Dar să reluăm firul istorisirii:

„Trecerea s-a întîmplat noaptea în faţa unui cîmp acoperit cu grîne dese, putînd, în acest chip, să ascundă mai uşor ieşirea la mal. Iar cînd se crăpa de ziuă, Alexandu porni prin grîne, poruncind pedestraşilor să culce cu suliţele piezişe grîul şi, astfel, să înainteze spre locurile necultivate. Călărimea se ţinea în urma pedestrimii atîta timp cît aceasta înainta prin lanuri, dar o dată ce ieşiră pedestraşii din ogoarele lucrate, Alexandru în persoană conduse călărimea la aripa dreaptă, iar lui Nicanor îi ordonă să înainteze cu pedestrimea în formaţie de careu. Geţii nu putură ţine piept nici primului atac al călărimii; le părea anume de neînchipuit îndrăzneala lui Alexandru, care a trecut atît de uşor într-o noapte, peste cel mai mare rîu, peste Istru, fără să arunce pod; înfricoşată le părea şi încleştarea falangei; puternică năvala călărimii. Întîi de toate se refugiară în oraş, care nu era mai departe de o parasangă (cam 5,5 km — *N. A.*) de la Istru. Cît ce văzură însă că Alexandru înaintează spre ei, fără odihnă, cu falanga sprijinită pe Istru, ca nu cumva pedestrimea să fie înconjurată, prin vicleşug, pe la spate, de

geţi, şi cu călărimea în fruntea oştirii, părăsiră şi oraşul slab întărit, luînd pe cai dintre copii şi femei atîţia cîţi puteau duce caii. Şi o porniră spre locuri cît mai departe de rîu, în pustiuri. Alexandru luă oraşul şi tot avutul pe care-l lăsaseră geţii în urma lor. Cu transportarea prăzii însărcină pe Meleagru şi pe Filip, iar el dărîmă oraşul şi aduse jertfă, pe malul Istrului, lui Zeus Mîntuitorul, lui Heracles şi Istrului însuşi, deoarece nu i-a fost potrivnic la trecere. Şi în aceeaşi zi îşi conduse îndărăt în lagăr întreaga oştire fără nici o pierdere".

Lăsînd la o parte atestarea limpede a dezvoltării agriculturii getice şi aluzia la păşunile întinse pentru vite (căci păşuni sînt acele „pustiuri" de care vorbeşte Arrian), să încercăm să-l urmărim pe Alexandru în înaintarea sa. După ieşirea din lanurile de grîu, armata macedoneană înaintează cu călărimea la aripa dreaptă şi cu pedestrimea la flancul sting, sprijinită pe Dunăre; deci, spre vest sau nord-vest. Are loc, pare-se, o scurtă încăierare de cavalerie, cîştigată uşor de macedoneni; geţii se retrag spre „oraşul" lor slab întărit, desigur o *dava* fortificată doar cu un val de pămînt cu palisadă şi neavînd ziduri de piatră, sperînd că macedonenii nu vor cuteza să rişte un asalt. Dar înaintarea hotărîtă a lui Alexandru îi înspăimîntă, şi ei predau „oraşul" fără luptă, evacuînd, însă, toată populaţia. Aceasta pare să fi fost de cîteva mii de oameni cel puţin; probabil însă că e vorba nu numai de populaţia constantă a aşezării, care trebuie să fi fost mult mai mică, ci de numeroşii locuitori de prin prejur care se adăpostiseră în interiorul fortificaţiei. Deşi „oraşul" era slab întărit, Alexandru găseşte într-însul o pradă destul de bogată (probabil grîne, vite, obiecte de metal preţios, piese de îmbrăcăminte etc.) pentru a merita s-o transporte dincolo de fluviu.

E posibil ca menţiunea lui Arrian despre numeroasa călărime getică să oglindească nu numai un fapt strict militar (geţii din cîmpia munteană erau binecunoscuţi ca arcaşi călări), ci şi o stare de lucruri de ordin social. Călare luptau de obicei fruntaşii comunităţilor, cei înstăriţi, care dispuneau de un cal şi-şi puteau îngădui să-l primejduiască într-un război. Diferenţierea dintre fruntaşi (nobili) şi oameni de rînd, dintre bogaţi şi săraci exista în societatea getodacică, ea nu putea fi, totuşi, prea avansată, deoarece numărul călăreţilor era destul de mare (doar de două ori şi jumătate mai mic decît numărul pedestraşilor).

Unde au avut loc aceste evenimente? Acad. C. Daicoviciu, bi-

zuindu-se pe itinerarul urmat de Alexandru, le localizează în răsăritul Olteniei, dar nu exclude ipoteza, susținută și de alții, ca debarcarea macedoneană să fi avut loc în stînga Oltului și ca „orașul" slab întărit de care vorbește Arrian să fie tocmai așezarea getică de la Zimnicea, binecunoscută datorită cercetărilor arheologice. Oricum ar fi, povestirea pe care Arrian ne-o dă după Ptolemeu al lui Lagos reprezintă o știre extrem de prețioasă privind traiul și istoria politică a geto-dacilor de pe malul nordic al Istrului.

Rezultatele dobîndite au justificat pe deplin îndrăzneala plină de riscuri a lui Alexandru Macedon. Văzîndu-se lipsit de ajutorul getic, Syrmos, șeful tribalilor, s-a închinat regelui macedonean. Exemplul său a fost urmat și de alte populații de la Dunăre, și astfel Alexandru a putut trece la organizarea și declanșarea expediției sale antipersane, care avea să-l facă stăpînul celui mai mare imperiu cunoscut pînă atunci în istorie.

Mai puțin clare decît întîmplările relatate mai sus sînt evenimentele anului 326 î.e.n. În acel an, unul dintre generalii lui Alexandru, Zopyrion, lăsat de rege în fruntea armatelor din Tracia, s-a aventurat în stepele de la nordul Mării Negre, atacînd orașul grecesc Olbia, de la gurile Bugului. Inițiativa nu pare să fi fost însă a generalului macedonean; Arrian ne spune că în mintea lui Alexandru, care cu puțin timp înainte desăvîrșise supunerea populațiilor din jurul Mării Aral, încolțise ideea de a stabili, prin nordul Mării Caspice, comunicații directe între Bactria și bazinul Mării Negre. În expediția lui Zopyrion trebuie să vedem, după toate probabilitățile, o încercare de a începe realizarea acestui plan grandios.

Expediția nu și-a atins însă scopul. Olbiopolitanii s-au apărat cu îndîrjire și succes. Epuizată, armata de 30 000 de oameni a lui Zopyrion a trebuit să facă drum înapoi spre baza sa din Dobrogea. La nord de gurile Dunării însă, într-o regiune pe care anticii o numeau „pustiul" sau, mai bine zis, „stepa getică" (în sudul Republicii Moldova de astăzi), oastea macedoneană a fost surprinsă de o cumplită furtună. Ea n-a putut trece peste Dunărea revărsată și a pierit în frunte cu comandantul ei într-o bătălie cu „barbarii" Fără îndoială că geții ajutați probabil de sciți, au jucat un rol însemnat în această usturătoare înfrîngere macedoneană, căci istoricul roman Quintus Curtius Rufus definește campania lui Zopyrion ca o „expediție împotriva geților"[16].

În ciuda acestei victorii, bilanțul politico-militar al istoriei geto-dacilor în secolele VI—IV apare mai degrabă negativ Ei

încearcă să se împotrivească lui Darius, dar sînt înfrînți și obligați, de voie de nevoie, să-i urmeze armata în nenorocita campanie antiscitică. Abia scăpați de perși, geții dobrogeni ajung pentru mai bine de un secol sub stăpînirea odryzilor. E drept, la 339 î.e.n. ei îl pun pe Ateas într-o situație dificilă, dar moartea conducătorului lor, anonimul *rex Histrianorum,* reduce la zero succesele obținute pînă atunci. În continuare, daco-geții dobrogeni sînt nevoiți să recunoască stăpînirea lui Filip al II-lea și a lui Alexandru, iar o uniune de triburi getice din stînga Dunării e învinsă cu ușurință de acesta din urmă. Urmează, e adevărat, biruința asupra lui Zopyrion, dar să nu uităm că armata macedoneană era istovită de lungul și inutilul asediu al Olbiei și că geții i-au avut de partea lor nu numai pe sciți, dar și elementele dezlănțuite ale naturii.

Tabloul se schimbă brusc pe la anul 300 î.e.n. Izvoarele ni-i arată acum pe geto-dacii din Muntenia organizați într-o puternică uniune de triburi, capabilă nu numai să țină piept, dar să și învingă de două ori pe un comandant de talia macedoneanului (devenit rege al Traciei după moartea lui Alexandru) Lisimah. Tocmai acesta e motivul care mă făcea să afirm mai sus că data de 300 î.e.n. ca moment, mai mult sau mai puțin convențional, firește, al trecerii la perioada Latène corespunde și din punct de vedere politic.

Către sfîrșitul veacului al IV î.e.n. în cîmpia muntean (unde anume, vom vedea mai jos) se încheagă o mare uniune de triburi geto-dacice condusă de „regele", Dromichaites, care stăpînea, probabil, și pe malul drept, dobrogean, al Dunării. Lisimah, ajuns rege al Traciei la 306 î.e.n., ocupă teritoriile dacice de pe malul drept al fluviului, fapt care provoacă un conflict cu Dromichaites.

Izvoarele antice nu sînt tocmai limpezi în ceea ce privește desfășurarea și cronologia acestui conflict. Diodorus Siculus[17] vorbește despre o primă expediție tracică, în care Agatocle, fiul lui Lisimah, ar fi fost prins de geți, și apoi de a doua, în care regele Lisimah însuși a căzut prizonier. Pausanias[18] pare să aibă cunoștință despre o singură expediție, dar nu știe dacă Agatocle sau Lisimah a fost capturat de geți.

Astăzi se admite îndeobște că pe la anul 300 î.e.n. a avut loc prima expediție împotriva lui Dromichaites, condusă de Agatocle. Sfîrșitul ei a fost nefericit; fiul regelui Traciei a fost prins de geți și ținut în captivitate multă vreme. Abia pe la 292 î.e.n., Dromichaites îi dete drumul și-l trimise, încărcat de daruri, la tatăl său, sperînd, zice Diodor, că va redobîndi „gratuit teritoriul ocupat de Li-

simah". Speranța s-a dovedit zadarnică; Lisimah, văzîndu-și mîinile dezlegate prin eliberarea feciorului său, a organizat îndată o nouă expediție, trecînd în persoană Dunărea. Geții s-au retras pustiind totul, astfel că, în curînd, armata macedonă a ajuns să sufere de foame. Istovită, ea a fost capturată împreună cu regele Lisimah de geții lui Dromichaites și dusă la Helis, cetatea de scaun a „regelui" geto-dac.

După victorie, Dromichaites s-a dovedit a fi nu numai un bun comandant de oaste, ci și un abil politician. Cu toate că, după relatarea lui Diodorus, geții „începuseră să strige și să ceară ca regele prins în luptă să fie adus înaintea lor și pedepsit cu moartea (fiindcă este drept ca poporul ce s-a primejduit în luptă să hotărască după voia sa asupra dușmanilor prinși), Dromichaites, împotrivindu-se la pedepsireea regelui, le-a spus că este în interesul lor ca omul să rămînă neatins. Căci dacă el ar fi ucis, numaidecît alți regi vor ocupa domnia lui Lisimah și vor fi pentru ei o primejdie și mai mare decît Lisimah. Dimpotrivă, dacă ar scăpa, el va purta recunoștință tracilor (adică geților — *N. A.*), iar cetățile, cîte mai înainte fuseseră în stăpînirea tracilor, le vor cîștiga din nou fără nici un pericol".

Scena relatată de Diodorus este tipică pentru rînduielile democrației militare. Adunarea poporului înarmat revendică dreptul de a hotărî soarta dușmanului făcut prizonier; „regele" Dromichaites nu poate să hotărască singur sau să nesocotească pur și simplu dorința adunării; el își pune în joc toată elocvența și-i *convinge* pe luptătorii săi că e mai bine ca Lisimah să fie iertat.

Diodorus ne istorisește în continuare că Dromichaites i-a invitat pe Lisimah și pe sfetnicii săi la un ospăț, pregătindu-le masa cu fastul obișnuit la curțile elenistice. El însuși, împreună cu alți fruntași geți, mîncau din vase simple mîncăruri sărăcăcioase, iar vinul îl beau din cupe de lemn și de corn. Lăsîndu-l pe Lisimah să se pătrundă de deosebirea dintre cele două mese, Dromichaites l-a mustrat apoi prietenește pentru că și-a părăsit traiul strălucit și regatul măreț pentru a-și duce armata împotriva unor oameni săraci. Lisimah recunoscîndu-și greșeala, Dromichaites l-a eliberat, primind în schimb cetățile pierdute înainte; Pausanias adăuga că, de nevoie, Lisimah și-a căsătorit fiica după șeful get.

Scena banchetului poate că e doar o fabulă cu circulație în rîndurile istoricilor antici, renumiți prin tendința lor moralizatoare de a-i opune pe „barbarii morali" lumii „imorale" greco-romane și, în general, civilizate; în orice caz, scena se regăsește aproape

aidoma la Herodot, ca petrecută, în veacul al V-lea î.e.n., între perși și spartani. Dar lucrul acesta e secundar. Important și sigur e faptul că Dromichaites, victorios dar neîncrezător în trăinicia izbînzii, reușește să smulgă adversarului, printr-un abil amestec de forță și generozitate, o pace favorabilă, întărită printr-o căsătorie dinastică.

Astăzi sîntem în măsură să știm exact unde era centrul, nucleul uniunii de triburi daco-getice de sub conducerea lui Dromichaites. Dînd o nouă *lectio* (lectură) unui pasaj din Polibiu[19], în care geții lui Dromichaites apăreau, în chip ciudat, sub denumirea de odryzi, acad. C. Daicoviciu a demonstrat că, de fapt, e vorba de greșeala unui copist și că istoricul grec îl cunoștea pe Dromichaites nu ca rege al odryzilor (Ὀδρύσσοι), ci al ordyssilor sau ordessilor (Ὄρδυσσοι, Ὄρδησσοι), adică al locuitorilor de pe riul Ordessos (Argeș), al dacilor argeșeni.

În cursul veacului al III-lea î.e.n., în timp ce dacii transilvăneni luptau împotriva celților, iar cei din Moldova, spre sfîrșitul secolului, împotriva bastarnilor de neam germanic care căutau să-i izgonească și, în orice caz, îi strîmtorau, geții din cîmpia muntean ă continuau să se întărească. Din secolul al III-lea datează, după toate probabilitățile, o inscripție care, citită, tălmăcită și publicată de prof. D. M. Pippidi, glăsuiește:

„Decret al Sfatului și al Poporului. Sub președenția lui Theocritos, Pythoteles al lui Archelaos a propus:

Întrucît Diodoros al lui Thrasycles, Procritos al lui Pherecles și Clearchos al lui Aristomachos, trimiși soli la Zalmodegikos în privința ostatecilor, au călătorit prin țară dușmană și, înfruntînd primejdii de tot soiul și dînd dovadă de cea mai deplină rîvnă, au adus înapoi, ostatecii (fiind aceștia la număr peste șaizeci), convingîndu-l pe Zalmodegikos să restituie cetății veniturile: Sfatul și Poporul să găsească cu cale ca aceștia și urmașii lor să fie înscriși printre binefăcătorii obștii; să fie încununați, ei și urmașii lor, cu cunună de aur la toate spectacolele de teatru pentru bărbăția și rîvna lor față de popor, pentru ca și ceilalți cetățeni, cunoscînd că poporul cinstește pe bărbații vrednici, să se îndemne a sluji cetatea. Hegemonii să poarte de grijă ca prezentul decret să fie săpat pe două lespezi, din care una să se așeze în agora (piața publică — *N.A.*), în fața porticului, iar cealaltă în preajma altarului lui Zeus Polieus".

Descoperitorul a presupus, pe bună dreptate, în Zalmodegi-

kos o căpetenie getică de pe malul stîng al Dunării, iar în veniturile pe care acesta consimte să le restituie Histriei — exploatarea teritoriului rural al cetății (constituit în vremea stăpînirii lui Lisimah asupra Dobrogei) și pescuitul la gurile Istrului. Deși ne relatează prea puține evenimente concrete, inscripția atestă existența unui șef geto-dac de uniune tribală destul de puternic pentru a păstra peste șaizeci de ostateci histrieni și pentru a bloca veniturile majore ale cetăților milesiene.

Către sfîrșitul secolului al III-lea î.e.n., în jurul anului 200, un alt decret histrian vine să arunce o rază de lumină asupra relațiilor politice dintre cetatea de pe malul lacului Sinoe și populațiile, în primul rînd getice, nord-dunărene. Îl redau aici în aceeași traducere a prof. D. M. Pippidi:

„Sfatul și Poporul au găsit cu cale; președinte al Adunării fiind Dionysos al lui Bianor, Apollonios al lui Cleombrotos a propus:

întrucît Agatocle al lui Antiphilos, coborîtor dintr-un părinte binefăcător al obștii, se poartă față de cetate și de cetățeni ca un om vrednic și de seamă, dovedindu-și în chipul cel mai deplin, cu vorba și cu fapta, rîvna față de popor, în orice împrejurare grea pentru cetate, precum și în toate dregătoriile, însărcinările și slujbele;

și mai întîi, într-o vreme în care cetatea era bîntuită de tulburări, iar traci în număr mare atacau orașul și teritoriul, cînd grînele stăteau să dea în pîrg, iar cetățenii se frămîntau amarnic, (Agatocle) fiind ales căpetenie a arcașilor și strîngînd oșteni cu simbrie, a știut să păzească țarinile, dînd putință fieștecăruia să-și strîngă grînele fără vătămare;

iar cînd tracii din jurul lui Zoltes au pătruns cu oaste mare în Sciția (Dobrogea — *N. A.*), către orașele grecești de sub oblăduirea regelui Rhemaxos, (tot el), ales sol, a pornit în țară străină, străbătînd pămînturile mai multor noroade și înfruntînd primejdii de tot felul, a convins pe barbari nu numai să cruțe cetatea, dar și să... adunate înainte de tîlhari... ce se aflau la ordinul lui Zoltes, ...să mîntuiască toate... și împreună cu ei s-a grăbit... cetatea să plătească cinci (talanți?) pentru ca să cadă la înțelegere cu cetatea în privința hranei...

Cînd, după acestea, aceiași (barbari) au năpădit ținutul și au prins să asedieze Bizone și să pustiască teritoriul, grînele noastre fiind (și de data aceasta) gata să dea în pîrg, (Agatocle), ales sol și pornind spre locul unde se afla oastea, rînduit de cetățeni să

răscumpere după putință teritoriul și recolta, i-a convins pe Zoltes și pe traci, cu preț de 600 de galbeni, să nu pătrundă în teritoriu, nici să se apropie de oraș, ceea ce a îngăduit cetățenilor să rămînă stăpîni pe toate grînele de pe ogoare.

Și iarăși, ales sol în Tracia și la căpetenia acestora Zoltes, a reînnoit învoielile și înțelegerile încheiate cu ei; și simțind (tot atunci) că se strîng laolaltă tîlhari mulți, a adus faptul la cunoștința lui Zoltes, dînd de știre și cetățenilor după întoarcerea acasă: din care pricină uneltirea a rămas fără urmări.

Iar mai tîrziu, călcînd tracii jurămîntul și învoiala și tot dînd năvală (pe pămînturile cetății), ales de popor comandant cu depline puteri al teritoriului și strîngînd oșteni voluntari dintre cetățeni și barbarii adăpostiți în cetate, a păzit ogoarele și turmele și grînele pînă la trecerea (spre noi) a regelui Rhemaxos. Iar după ce regele a trecut pe malul din față, nelăsînd în urmă-i străji, de teamă, și trimițînd numai vestitori ca să ceară tributul, (Agatocle), întrucît ținutul era cuprins de război, ales sol și pornind la drum pe apă, l-a convins pe regele Rhemaxos să dea spre paza cetății călăreți o sută; iar cînd tracii au căzut în număr mare asupra străjerilor, iar aceștia, de frică, au fugit pe celălalt mal, lăsînd teritoriul cetății fără pază, trimis sol la feciorul regelui, Phra [dmon(?)], l-a convins pe acesta să dea strajă cetății călăreți șase sute, care, întrecînd oastea vrăjmașilor, au înfrînt pe căpetenia acestora Zoltes și...“

În ciuda lacunelor sale și a faptului că-i lipsește sfîrșitul, documentul e destul de clar în ceea ce privește desfășurarea evenimentelor, dispensîndu-mă de comentarii și parafrazări. Rămîn totuși deschise două întrebări majore: unde se afla uniunea de triburi a lui Rhemaxos? Și de ce neam era această căpetenie?

La prima întrebare e mai ușor să se răspundă, deși poate nu tocmai cu precizia dorită. E sigur că Rhemaxoz stăpînea efectiv pe malul stîng al Istrului, dar își întindea autoritatea și asupra cetăților grecești din Dobrogea, care-i plăteau tribut în schimbul unei protecții militare. Dar e greu de știut dacă ținuturile stăpînite de el se întindeau în Muntenia, în Moldova sudică sau în Bugeac. Fiecare din aceste ipoteze și-a găsit susținători, dar nici una nu este deplin convingătoare; personal înclin să-l cred pe Rhemaxos ca domnind peste ținuturi de la nord de gurile Dunării mai degrabă decît în Muntenia.

Întrebarea a doua își găsește mai greu un răspuns. Bizuindu-se pe argumente geografice și istorice, prof. D. M. Pippidi înclină

să-l considere pe Rhemaxos un „rege" get, în timp ce prof. I. I. Russu, pe temeiul unor considerente geografice și lingvistice (numele fiului lui Rhemaxos, care începe cu *Phra...* și care poate fi reconstituit în chip divers: Phradmon, Phraates etc.), îl consideră mai degabă scit. Și unele, și celelalte dintre argumente își au părțile lor tari și părțile lor slabe; chestiunea rămîne, în principiu, deschisă, dar majoritatea istoricilor noștri vede în Rhemaxos o căpetenie getică, ceea ce m-a făcut să-l includ în capitolul de față.

Secolul al II-lea î.e.n. e mai sărac în știri despre geții din Muntenia și Moldova. Se pare însă că la școala bastarnilor, cum zicea V. Pârvan, și băștinașii au devenit repede temuți năvălitori în regiunile sudd unărene. O inscripție histriană fragmentară datînd, probabil, din prima jumătate a veacului al II-lea î.e.n., vorbește despre un cetățean care a dat dovadă de rîvnă deosebită într-o vreme de primejdie; între altele el e lăudat pentru o solie dusă la bun sfîrșit undeva în părțile Dunării sau, poate chiar dincolo de fluviu. Pe de altă parte, e probabil ca geții să fi luat parte, alături de bastarni și celți, la lupta antiromană pe care, tot în prima jumătate a secolului al II-lea î.e.n., a dus-o, fără succes, Macedonia.

Dar dacii transilvăneni? Despre dînșii izvoarele tac multă vreme și această tăcere nu ne îngăduie să afirmăm nimic cu certitudine. Rezistența lor împotriva celților e o ipoteză: foarte probabilă, foarte verosimilă, dar totuși numai o ipoteză. Din secolul al VI-lea, vreme în care geții de la Dunăre sînt pentru prima dată menționați de Hecateu și în legătură cu expediția lui Darius, va trebui să așteptăm pînă către anul 200 î.e.n. pentru a avea o știre istorică limpede despre dacii din interiorul arcului carpatic.

Știrea o datorăm lui Pompeius Trogus, un istoric din veacul I e.n., a cărui operă — *Historiae Philippicae* — ni s-a păstrat, din păcate, numai sub forma unui rezumat făcut, un secol mai tîrziu, de Iustin. Referindu-se la evenimente din jurul anului 200 î.e.n., el spune printre altele[36]:

„Și dacii sînt din neamul geților. Ei, în timpul regelui Oroles, fiindcă nu s-au luptat bine împotriva bastarnilor, ca pedeapsă pentru lașitatea lor, au fost siliți, din ordinul regelui, ca atunci cînd se culcau să-și pună capetele în locul picioarelor și să facă nevestelor serviciile care obișnuiau înainte să li se facă lor înșiși. Și nici nu s-a schimbat această rînduială pînă cînd nu și-au spălat prin curaj rușinea suferită în război".

Aparent, pasajul nu ne spune prea multe. El ne dă încă un nume

de căpetenie daco-getică, Oroles, și ne informează că oastea a purtat lupte cu bastarnii. Într-o primă ciocnire, autohtonii au fost învinși și „regele" lor, mînios, i-a pus într-o situație atît de puțin onorabilă pentru niște luptători, încît ei s-au grăbit să-și redobîndească cinstea, probabil învingîndu-i pe aceiași bastarni.

Și totuși, în scurta relatare a lui Pompeius Trogus există două elemente extrem de importante. Faptul că el îi numește pe autohtoni daci, subliniind însă că ei sînt de un neam cu geții, demonstrează că istoricul are în vedere deosebirea *geografică* între daci și geți. Cu alte cuvinte, această împrejurare ne îngăduie să plasăm undeva în estul Transilvaniei (poate extinzîndu-se și dincolo de munți, în Moldova) uniunea de triburi a lui Oroles. Așa stînd lucrurile, luptele cu bastarnii trebuie interpretate drept stăvilirea, de către daci, a încercărilor acelora de a pătrunde în Transilvania.

În al doilea rînd, pedeapsa rușinoasă, și poate, nu tocmai meritată, la care sînt supuși luptătorii daci de șeful lor sugerează că procesul desprinderii aristocrației tribale de masa membrilor triburilor era destul de înaintat și că Oroles avea asupra uniunii de triburi transilvănene o autoritate mai mare decît, să zicem, Dromichaites asupra oștenilor săi cu un secol mai înainte.

O ultimă, laconică dar extrem de prețioasă, informație ne-a fost păstrată tot la Pompeius Trogus[41]. Istoricul roman amintește, cam la începutul secolului al II-lea î.e.n., un fenomen pe care-l numește *„incrementa Dacorum per Rubobosten regem"*: creșterea (puterii) dacilor prin (sau sub) regele Rubobostes. Numele de *daci* ne arată că e vorba tot de Transilvania; va fi fost Rubobostes un urmaș al lui Oroles sau un contemporan al său din alt ținut transilvănean? Nu putem ști, și, în fond, n-are prea mare însemnătate. Important e faptul că în această „creștere a dacilor prin regele Rubobostes" trebuie să vedem începutul procesului de strămutare a centrului de greutate al puterii daco-geților din cîmpia munteană în Transilvania. Începutul doar. Punctul culminant al acestui proces va fi marcat de apariția statului dac cu centrul în Munții Orăștiei.

Capitolul III

BUREBISTA

Nimeni nu prețuiește mai mult arheologia decît arheologii înșiși. Dar, totodată, nimeni nu-i cunoaște mai bine limitele.

Arheologia a adus servicii imense studiului și cunoașterii trecutului îndepărtat. În privința aceasta, țara noastră nu face excepție; fără a mai vorbi de epocile paleolitică, neolitică sau a bronzului, pentru care izvoarele arheologice constituie singura noastră documentare, să ne gîndim numai cît de incompletă și de searbădă ar fi cunoașterea traiului dacilor fără descoperirile făcute în săpături! Dar nici arheologia nu poate răspunde tuturor întrebărilor puse de istoria daco-getică.

Ar fi minunat dacă, dezvelind diferite așezări geto-dace, arheologii ar putea stabili: această așezare reprezintă o etapă de organizare prestatală mai veche, cealaltă oglindește apropierea cu încă un pas de apariția claselor sociale și a statului, a treia documentează o și mai mare apropiere de acest stadiu etc. Din păcate, acest lucru nu e posibil: numeroasele așezări cercetate, datînd din secolele II—I î.e.n., reflectă în mod cert dezvoltarea societății daco-gete, tendințele acestei societăți spre o organizare social-economică și politică de tip sclavagist începător, dar nimeni nu poate spune sigur dacă cutare sau cutare așezare este un simplu centru tribal sau devenise centrul unei mici formațiuni statale. Orînduirea gentilico-tribală în descompunere e reflectată în așezările din secolele IV—III î.e.n. ca Poiana (nivelurile mai vechi), Zimnicea, Moreşti; statul dac ne apare în toată puterea lui în vremea regelui Burebista; verigile intermediare, pe plan social-politic vorbind, ne lipsesc, în ciuda faptului că se cunosc destule așezări din veacul al II-lea î.e.n.

Îndoială asupra realității acestor etape intermediare nu poate exista, după cum nu ne putem îndoi de realitatea ștatului lui

Burebista. Ceea ce nu știm însă e momentul saltului calitativ, momentul în care s-a născut statul dac.

Va putea fi acest moment precis cunoscut vreodată? Nu cred, căci fenomenele sociale nu pot fi comparate cu fierberea apei sau cu o reacție chimică. Vremile anterioare lui Burebista trebuie să ni le închipuim ca pe o epocă de frămîntări lăuntrice ale societății geto-dace, de lupte între elementele vechii orînduiri, primitive, și cele ale sclavagismului începător, între organizarea tribală de tipul democrației militare și tendințele spre formarea statului. Acest conflict nu s-a rezolvat nici într-o clipă, nici într-un an; evenimentele au putut lua întorsături neașteptate; progresele realizate au putut fi anulate de o bruscă răsturnare; forțele în luptă s-au putut echilibra ani îndelungați, fără ca vreuna să iasă repede învingătoare. Iată de ce cercetătorii trecutului nu pot constata decît, pe de o parte, fenomenele care împing spre apariția societății împărțite în clase antagoniste și a statului, iar pe de altă parte existența însăși a acestei societăți și a statului ce-i corespunde.

*

Dezvoltarea societății daco-getice în veacul al II-lea î.e.n. e bogat ilustrată de descoperirile arheologice. Așezările existente încă în secolul precedent, sau chiar mai înainte (Zimnicea, Poiana, Piscul Crăsani, Tinosul, Lunca Ciurei, Sighișoara, Sf. Gheorghe-Bedehaza) se extind și se fac mai bogate. Alături de ele, dacii ridică așezări noi: Popești, pe Argeș, cu platoul său fortificat prin mai multe valuri de apărare, Sebeș în Transilvania, Pecica pe malul drept al Mureșului, nu departe de Arad, Bucovăț (Oltenia) cu valul său defensiv asemănător celui de la Popești. Aceste așezări vor continua să se dezvolte în primile decenii ale secolului I î.e.n., cînd, de altfel, li se vor adăuga și altele.

Așezările daco-getice din secolul al II-lea și de la începutul secolului I constituie cadrul în care oamenii trăiau și lucrau, pricinuind, fără să-și dea seama, transformări adînci în structura socială. Cercetarea acestor așezări atestă o rapidă și complexa dezvoltare a forțelor de producție. La Bezid, în județul Mureș, s-au descoperit, nu de mult, rămășițele unui atelier de redus și de prelucrat minereuri feroase; două cuptoare dacice pentru reducerea minereului de fier au fost găsite și la Cireșu (jud. Mehedinți). Locuințele, uneori bordeie, dar tot mai mult case de suprafață,

conțin unelte mai numeroase și mai variate: cresc numărul și varietatea topoarelor, apar tot mai des unelte de fierari (cleşti, nicovale), de dulgheri (dălți, tesle, cuțitoaie), iar brăzdarul de plug de fier începe să fie prezent în așezări, atestînd dezvoltarea agriculturii. Ceramica lucrată cu mîna mai dăinuiește, modelată și arsă, ca și mai înainte, în gospodărie, așa cum țăranii noștri fac cărămizi: alături de ea se descoperă în cantități tot mai mari și fragmente de vase bine arse, lucrate la roată de meșteri olari specializați, dintr-o pastă mai fină, mai bine frămîntată, de obicei de culoare neagră sau cenușie. Cu hîrleţele și tîrnăcoapele lor de fier oamenii sapă, pe lîngă locuințe, gropi adînci pe care le ard și în care depozitează grînele; zeci de asemenea gropi s-au găsit în mai toate așezările daco-getice din această vreme. Într-un cuvînt, descoperirile zugrăvesc un tablou de înflorire economică, de creștere a producției agricole, de specializare a meșteșugurilor și de sporire a produselor lor.

Agricultorii aveau nevoie de unelte, meșteșugarii de materii prime; și unora, și altora le erau necesare diverse produse pe care nu puteau să le obțină singuri, de la unelte de producție pînă la bunuri de consum. Era natural ca schimbul să se intensifice și faptul că o serie de mari așezări apar pe drumurile cele mai comode și mai frecventate nu poate fi întîmplător. Pecica se naște pe Mureș, dintotdeauna cale de comunicație importantă, așezarea de la Popești se formează pe Argeș, rîu care, străbătînd cîmpia munteană de la nord-vest la sud-est, înlesnea legătura dintre valea Dunării și Transilvania. Dar poate cea mai semnificativă dintre aceste așezări e cea de la Cetățeni (județul Argeș), pe care descoperitorul său, arheologul bucureștean D. V. Rosetti, o consideră un important centru de schimburi intertribale, iar descoperirile par să-i dea dreptate.

Într-adevăr, aici s-a găsit, de exemplu, pe o terasă de sub colțul de munte numit „Cetățuia", un depozit de unelte de fier din care s-au păstrat un brăzdar de plug, un cuțit de plug, o nicovală cu piron pentru fixarea într-un butuc și un cleşte care a servit drept foarfece pentru tăiat tabla. Aceste unelte au putut foarte bine aparține unui lot destinat să ia calea schimbului sau venit la Cetățeni pe această cale. Dar tot aici s-au mai găsit numeroase amfore (majoritatea din insula Rodos), vase pline cu grîu și cu mei, cupe deliene și multe alte feluri de ceramică din epoca elenistică.

Una dintre cele mai interesante descoperiri de la Cetățeni este aceea a mînușilor (torților) cu stampile anepigrafice (cu semne

geometrice, imitînd vag literele grecești, dar care n-au nici un sens) provenind de la amfore getice ce mai păstrează încă forma celor rodiene. Ele vin, fără doar și poate, din centre meșteșugărești și comerciale situate într-o zonă oarecare din Muntenia, prielnică viticulturii; ipoteza e sprijinită de faptul că stampilele anepigrafice nu sînt cunoscute în dreapta Dunării, pe cînd în cîmpia munteană ele au mai fost găsite în alte cîteva așezări, printre care Popești, Zimnicea și Piscul Crăsani. Probabil că amforele cu stampile anepigrafice provin din mai multe centre, fiecare avînd stampila sa distinctă, sau, în orice caz, din ateliere diferite de olărie. Meșterii le aplicau pe vase pentru că amforele erau destinate unei largi întrebuințări, dar unei populații care nu cunoștea scrierea. A imita perfect literele grecești de pe amforele rodiene n-ar fi avut nici un rost în asemenea condiții; motivele geometrice de pe stampilele băștinașe erau mai sugestive și îngăduiau cumpărătorilor, băștinași și ei, să distingă ușor o marfă de altă.

Însemnătatea comercială a așezării de la Cetățeni în secolele II—I nu poate surprinde. Drumul ce trecea pe aici lega valea superioară a Dîmboviței de lunca acestui rîu, de lunca Argeșului și de Dunăre; spre nord, el ducea către Țara Bîrsei și către munții bogați în metale. Dinspre cîmpie veneau grînele și vinul, iar dinspre munți și Transilvania minereurile de fier, cuprul și unelte finisate. Caracterul de centru de schimburi al așezării de la Cetățeni e și mai puternic subliniat de aflarea aici a unui tezaur de denari romani de argint bătuți în timpul republicii.

Intensificarea circulației monetare constituie o altă dovadă a dezvoltării schimburilor. În centrele tribale geto-dacice nu numai făurăriile sau atelierele de olărie lucrau din plin, ci și stanțele de bătut monede. Circulau acum în Dacia, pe lîngă monedele mai vechi de la Filip al II-lea, Alexandru Macedon și Lisimah, și tetradrahmele emise de republica autonomă Macedonia Prima, creată de romani în anul 168 î.e.n., tetradrahmele insulei Thasos, denarii republicani romani și diverse monede ale orașelor grecești de pe țărmurile Pontului (Histria, Callatis, Odessos) și ale Mării Adriatice (Apollonia și Dyrrhachium). Și totuși, ele nu erau de-ajuns; șefii triburilor geto-dace băteau propriile lor monede, imitîndu-le pe cele străine. Astfel de monede se cunosc de pe tot cuprinsul țării noastre: ele s-au găsit la Bălteni și Călimănești (jud. Vîlcea), Berceni (jud. Ilfov), Bugiulești și Celei (în Oltenia), Chișineu-Criș (jud. Arad), Corbu Nou (jud. Brăila), Peștera Bolii (municipiul

Petroşeni) şi în multe alte localităţi. Schimbul intens pregăteşte pe-ncetul cea de-a treia mare diviziune socială a muncii: apariţia negustorilor, oameni care nu se ocupă de loc cu producţia, ci doar cu comerţul.

Să nu uităm însă urmările sociale ale acestei dezvoltări economice. Pămîntul defrişat cu topoarele de fier şi desţelenit de plugul cu brăzdar de fier devine proprietatea familiilor care-l lucrează. În cadrul obştii săteşti, pămîntul comunităţii se împarte periodic între diferitele familii, dar cu timpul această grijă pentru egalitatea formală a membrilor tribului dispare şi tot pămîntul arabil se transformă în proprietate privată, obştii rămînîndu-i doar izlazurile, pădurile şi apele. Meşteşugarul e proprietarul obiectelor pe care le făureşte anume în vederea schimbului; vînzarea lor îi aduce banii necesari cumpărării bunurilor de consum.

Generalizarea proprietăţii private nu s-a petrecut însă în condiţiile unei egalităţi depline. Cu multe sute de ani în urmă apăruseră între diferitele familii (patriarhale la început, mici pe urmă) deosebiri de avere. Acestea nu fac acum decît să se adîncească. Fruntaşii comunităţilor tribale îşi sporesc avuţiile prin război, căci lor le revine partea cea mai mare din pradă, şi prin deposedarea membrilor de rînd ai obştilor. Dezvoltarea schimbului şi a economiei monetare le slujeşte de minune scopurile; săracii au nevoie de bani, pe care-i împrumută de la nobili, chezăşuind plata cu pămîntul lor, ba chiar cu propria lor persoană. O recoltă slabă e deajuns pentru a-l împiedica pe datornic să-şi plătească datoria; el îşi pierde pămîntul şi, citeodată, devine chiar robul creditorului său, pe viaţă sau pe timp limitat. În felul acesta nobilii îşi rotunjesc domeniile tăiate din pămîntul comunităţii, concentrează în mîinile lor importante avuţii materiale mobile şi imobile, în timp ce masa membrilor triburilor sărăceşte. Simpla deosebire de avere se transformă acum într-o diferenţiere socială: sărăcimea e aservită într-un fel sau altul aristocraţiei îmbogăţite, e obligată să lucreze pentru ea, s-o întreţină. Alături de mai vechea exploatare patriarhală a sclavilor a apărut acum şi exploatarea sărăcimii libere de către bogătaşi. Nobilii — *tarabostes, pileati* — s-au prefăcut, dintr-o categorie de fruntaşi între egali, într-o veritabilă clasă exploatatoare, pe care contradicţii de neîmpăcat o opun oamenilor săraci — *comati* — şi sclavilor din ce în ce mai exploataţi. Existenţa acestor contradicţii antagoniste, face cu neputinţă menţinerea vechii organizări tribale, nobilimea nu şi-ar putea păstra poziţiile economice şi sociale dominante,

dacă adunarea poporului ar continua să aibă dreptul de a hotărî în cele mai însemnate probleme ale întregii comunităţi. De aceea, nobilii pun capăt democraţiei militare: adunarea poporului devine un simplu organ consultativ, dacă nu cumva e desfiinţată cu totul, sfatul bătrînilor, organ prin excelenţă aristocratic, ajunge să deţină întreaga putere şi-şi alege din rîndurile sale un şef, un rege. Clasa dominantă îşi creează un aparat de represiune: armată permanentă, închisori, judecători; ea pune să i se construiască cetăţi puternice pentru a fi la adăpost de nemulţumirea şi revoltele maselor. Consolidîndu-şi treptat poziţia, regele, ales din rîndurile aristocraţiei şi care-i reprezintă interesele, începe să aibă pretenţia de a-şi transmite puterea urmaşilor: stăpînirea devine ereditară. S-au născut, deci, clasele antagoniste şi statul ca instrument al clasei dominante pentru exploatarea şi oprimarea celor mulţi.

Aşa s-au petrecut lucrurile în Dacia? În linii mari, da. Ne lipsesc, din nefericire, ştiri amănunţite ale autorilor antici care să ne descrie procesul naşterii statului. La drept vorbind, ne lipsesc orice fel de ştiri. Dar nu avem nici un motiv să ne închipuim că Dacia şi societatea geto-dacă ar fi făcut excepţie de la un proces general; iar arheologia ne vine încă o dată în ajutor, ilustrînd măcar unele aspecte ale acestui proces.

Bineînţeles, pămîntul n-a putut păstra totul. Nimeni nu poate să spună cît de întinse erau domeniile unui nobil dac, cît de mari erau turmele lui de vite, cîţi sclavi sau cîţi ţărani juridiceşte liberi lucrau pentru dînsul. Dar ni s-au păstrat vestigii concrete ale deosebirilor de rang şi de avere din societatea geto-dacă ajunsă în preajma apariţiei statului sau trecută peste acest prag. Cunoaştem locuinţele şi mormintele bogate ale nobililor, cunoaştem bordeiele şi mormintele sărăcăcioase ale oamenilor de rînd; s-au descoperit locuri în care bogătaşii, înspăimîntaţi de vreo revoltă populară sau de vreun atac al duşmanilor, şi-au ascuns o parte din avut: obiecte preţioase şi bani. Sub ochii noştri îşi înalţă zidurile, dezgropate de arheologi din ţărîna ce le acoperise o dată cu curgerea secolelor, puternicele cetăţi dacice din Munţii Orăştiei. Nu sînt oare toate acestea dovezi palpabile ale profundelor prefaceri prin care trece societatea geto-dacă în a doua jumătate a veacului al II-lea î.e.n. şi la începutul celui următor?

În cunoscuta aşezare de la Popeşti, prof. Radu Vulpe a descoperit anii trecuţi un complex de locuinţe care formau „curtea" şefului de trib local. Construcţiile erau din lemn şi lut (piatra lip-

seşte în regiune) şi aveau un aspect rustic, dar în comparaţie cu alte locuinţe dezvelite în această aşezare ele formau un adevărat palat, al cărui inventar (arheologii numesc inventar totalitatea obiectelor găsite într-o locuinţă, într-un mormînt sau chiar într-o întreagă aşezare) nu face decît să confirme rangul înalt şi bogăţia proprietarului.

La Cetăţeni, în necropola geto-dacică de pe terasa dreaptă a Dîmboviţei, s-a dat în 1962 peste urmele unui veritabil monument funerar. Vatra rugului pe care fusese ars mortul a fost mărginită cu ziduri din lespezi de piatră, păstrate încă pe o înălţime de 70 — 85 cm şi pe o lungime de 15 cm. Oasele calcinate au fost cu grijă strînse de pe vatră şi depuse cu pietate într-un vas de pămînt. Laolaltă cu cenuşa mortului s-au găsit fragmente dintr-o cămaşă de zale, dintr-un scut şi din podoabe de aur şi argint. Vatra şi materialele descoperite arată că nu e vorba de un mormînt oarecare, ci de lăcaşul de veci al unei căpetenii care a trăit în secolul al II-lea î.e.n.

Foarte numeroase sînt tezaurele datînd din vremea de care ne ocupăm acum. Dacă unele, cum e cel de la Agîrbiciu (jud. Sibiu), compus din cîteva fibule de argint şi cîteva monede republicane romane, sau cel de la Stăncuţa (jud. Brăila), au aparţinut, după toate semnele, unor oameni *relativ* înstăriţi sau unor meşteri argintari, altele au fost, fără îndoială, proprietatea unor nobili bogaţi.

Cum ar putea fi socotit altfel tezaurul de la Sîncrăieni, în estul Transilvaniei, cu cele 15 vase, cele două brăţări masive şi fibula lui, toate din argint? Dar cel de la Someşul Cald (jud. Cluj) compus din lănţişoare, pandantive şi peste 400 de monede de argint? Lista lor s-ar putea lungi aproape la nesfîrşit: iată tezaurul de argint de la Remetea-Pogonici, în ţinutul Lugojului, cu fibule, brăţări, un lănţişor şi aproape 200 de monede, cel de la Epureni (jud. Vaslui) cuprinzînd fibule, brăţări şi 76 de imitaţii locale după tetradrahmele lui Filip al II-lea, cel de la Cerbăl în Hunedoara, alcătuit din brăţări, spirale, inele, pandantive şi vreo 500 de monede de argint, cel de la Şeica Mică (jud. Sibiu) cuprinzînd 348 de denari republicani romani, trei *torques* (colane), cinci brăţări, un lanţ ornamental şi două fibule. Unele comori cuprind numai, sau aproape numai, monede strînse cu grijă timp de mulţi ani şi îngropate în vremuri tulburi; aşa sînt, de exemplu, marele tezaur de la Viişoara (jud. Bacău) cu peste 800 de bani de argint, cel de la Teliu (oraş Braşov), din păcate risipit, cel de la Dieci, în Crişana, cuprinzînd peste 350 de piese de argint. Le fac pereche comorile de la Stupini (jud. Bistriţa-Năsăud) cu 400 de monede romane şi un inel emisferic de argint, de la Locusteni, în Oltenia, cu 130 de denari romani republicani, de la Grozeşti (nu departe de Tg. Ocna) cu cel puţin 180 de drahme de argint din Dyrrhachium, de la Crevedia (jud. Ilfov) şi Călimăneşti (jud. Vîlcea) avînd peste 200 de monede dacice fiecare.

Aceste comori au fost adunate de cei bogaţi şi, desigur, nu din sudoarea frunţii lor. Ele sînt cea mai bună dovadă a adîncirii inegalităţii în sînul triburilor geto-dace.

E greu de precizat cînd s-au ascuţit contradicţiile interne ale societăţii daco-getice în aşa măsură încît să facă necesară apariţia statului. Statul dac *există* în prima jumătate a secolului I î.e.n., dar avem motive să credem că naşterea lui, determinată în ultimă instanţă de dezvoltarea modului de producţie, a fost întrucîtva grăbită de un factor extern: pericolul roman.

În adevăr, aristocratica republică romană îşi începuse, de pe la sfîrşitul secolului al III-lea, expansiunea în Orientul elenistic. După o serie de lupte îndîrjite, regatul macedonean fusese desfiinţat, iar ţara — împărţită în patru republici autonome (168 î.e.n.) Douăzeci de ani mai tîrziu, înfrîngerea răscoalei antiromane a populaţiei Macedoniei a dus la transformarea acestei ţări într-o provincie a Romei. La 146 e lichidată şi independenţa Greciei, iar la 132, primind de la Attalos al III-lea regatul Pergamului drept moştenire, romanii pun ferm piciorul în Asia Mică. Mediterana şi Marea Egee sînt brăzdate de corăbiile romane de război şi negoţ; comercianţii şi cămătarii romani pun treptat stăpînire pe poziţiile economice cele mai importante în bazinul oriental al Mării Mediterane, legiunile Romei stau gata să intervină în orice loc unde interesele romane ar fi ameninţate.

Triburilor geto-dace nu le putea scăpa din vedere expansiunea Romei către Dunăre. Mai ales căderea regatului macedonean, care în cursul luptelor cu romanii făcuse apel şi la triburile dunărene, trebuie să fi arătat cît de mare devenise primejdia. Politica Romei, de dezbinare a eventualilor adversari, era prea bine cunoscută pentru ca apropierea stăpînirii romane de Dunăre să nu fi reprezentat un îndemn la unire. Devenea clar că numai o puternică şi închegată organizare de tip statal ar fi putut conduce cu succes lupta antiromană. Neîndoielnic, creşterea pericolului roman a grăbit procesul de formare a statului daco-get.

MUNȚII ORĂȘTIEI — NUCLEUL STATULUI DAC

Spuneam mai sus că momentul exact al închegării primului stat dacic nu poate fi surprins prin săpături. Existența statului poate fi însă dovedită arheologic și descoperirile din Munții Orăștiei o dovedesc. Situată la sud de larga și mănoasa vale a Mureșului mijlociu, această zonă de vreo 200 km² adăpostește cel mai bogat complex de cetăți dacice din cîte se cunosc pe teritoriul țării noastre. Vom vizita pe-ndelete, în alt capitol al cărții, aceste urme ale trecutului poporului nostru, așa încît, pentru moment, mă mulțumesc să schițez trăsăturile lor generale și să insist asupra semnificației lor.

Ceea ce atrage în primul rînd atenția la cetățile din Munții Orăștiei e caracterul de sistem și unitatea lor de construcție. O simplă privire pe hartă arată că fortificațiile de la Costești, Blidaru, Vîrful lui Hulpe, Piatra Roșie, Bănița, ca și numeroasele elemente defensive de mai mică însemnătate, au fost concepute în vederea unui scop limpede: protejarea marelui centru economic, politic și religios-cultural de la Sarmizegetusa (Dealul Grădiștii). Cetățile menționate nu sînt simple centre tribale întărite; ele sînt construite în astfel de locuri, încît se văd și se sprijină reciproc. Ele nu reprezintă un număr oarecare de fortificații, ci un *sistem* bine chibzuit de cetăți, care nu putea fi nici conceput, nici construit de un trib sau o uniune de triburi, ci numai de o puternică autoritate centrală, de stat.

Unitatea de concepție a cetăților dacice din Munții Orăștiei e dublată de o unitate de construcție. Planul lor e diferit, adaptîndu-se la caracteristicile terenului, dar modul de a le construi este același — după cum se va arăta mai amănunțit în capitolul „Călătorie prin inima Daciei". Se-nțelege că și această unitate de construcție pledează existența unei trainice puteri centrale.

Spre aceeași concluzie ne îndrumează și studiul materialului aflat în cetățile și așezările din această zonă. Edificiile militare și civile, publice și private, dezvelite mai cu seamă în ultimii ani, tehnica de construcție, atelierele, impresionanta bogăție a obiectelor de metal (în special de fier), mulțimea, varietatea și frumusețea ceramicii nu-și au egal în restul Daciei. Ele au permis acad. C. Daicoviciu să caracterizeze cultura materială a acestei epoci ca o civilizație „ce depășise stadiul rural al triburilor patriarhale. Ea intrunește condițiile unei civilizații oppidane (cu alte cuvinte evasioräșenești — *N. A.*) cu tendințe vădite spre formele civilizației agraro-

orășenești, cu centre economice locuite de pătura dominantă, agricultori, meșteșugari, plebe și sclavi"[12]. Crearea unei astfel de culturi, în care geto-dacii, au topit, adaptîndu-le specificului lor, numeroase și variate influențe externe, nu putea fi realizată în cadrul orînduirii, gentilico-tribale; mărturie stau numeroasele așezări, de la noi și de aiurea, care n-au depășit niciodată acest stadiu.

Pe măsura realizărilor din domeniul civilizației materiale sînt și progresele făcute de daco-geți în variatele aspecte ale culturii spirituale. Preocupările științifice (astronomice, medicale) ale preoțimii geto-dace, cunoașterea scrisului, arta plastică etc. constituie mărturii suplimentare ale stadiului înalt atins de daci în ultimele două secole dinaintea cuceririi romane.

Despre existența unui stat dac vorbesc și puținele cunoștințe pe care le avem despre organizarea curții lui Burebista. Inscripția ridicată la Dionysopolis, cetate greacă de pe țărmul Pontului Euxin (Balcicul de azi), în cinstea unui cetățean al orașului, Acornion, ni-l arată pe acesta ca fiind „în cea dintîi și cea mai mare prietenie" pe lîngă Burebista. Expresia folosită în inscripție are o izbitoare și deloc întîmplătoare asemănare cu titlul de „cel dintîi prieten" (πρῶτος φίλος), denumire oficială pentru o anumită categorie de sfetnici de la curțile monarhilor elenistici; ea ne îngăduie să afirmăm că și regatul lui Burebista era organizat după modelul statelor răsărite pe ruinele imperiului lui Alexandru cel Mare. Dar Acornion nu era numai purtătorul unui astfel de înalt titlu; el era folosit de rege și ca ambasador pentru misiuni diplomatice delicate. Dacă adăugăm la acestea și atribuțiile de veritabil vice-rege cu care era investit marele preot Deceneu, colaboratorul cel mai apropiat al lui Burebista, și anumite amănunte din organizarea puterii dacice sub Decebal (despre ele va fi vorba în altă parte), ajungem la concluzia bine întemeiată că formațiunea condusă de Burebista era un stat în toată puterea cuvîntului.

Nici politica externă promovată de acest mare rege al daco-geților nu contrazice concluzia la care am ajuns. Indemnul la unire în fața pericolului roman nu găsise răsunet peste tot, la toate triburile geto-dace; aristocrația unora din ele nu era dispusă să renunțe, în folosul puterii centrale de stat, la neatîrnarea sa și la anumite privilegii. Aceste triburi au fost înglobate cu forța de Burebista în statul condus de dînsul; pe urmă, el a cucerit noi ținuturi, multe dincolo de vatra secular a geto-dacilor, care coincide în linii mari cu

teritoriul României de azi. Campaniile lui Burebista n-au fost simple expediții de jaf caracteristice perioadei democrației militare, ci adevărate cuceriri de teritorii și populații străine. Dar „dominația asupra celor subjugați este incompatibilă cu orînduirea gentilică"[23]; ea este însă un atribut al statului sclavagist încă din faza lui începătoare.

Hotărît, marele complex arheologic din Munții Orăștiei documentează în chip evident existența statului dac. Dar reprezenta el oare întregul stat?

La această întrebare cred că trebuie să răspundem negativ. Cetățile și așezările din Munții Orăștiei constituie expresia superioară a dezvoltării societății daco-gete și, cum s-a arătat mai sus, nu-și au egal în Dacia. Dar cetăți asemănătoare, fără a fi atît de puternice și fără a avea acest caracter de sistem, s-au mai descoperit în destule locuri: la Cîmpuri-Surduc, tot în ținutul Hunedoarei, la Piatra Craivii, nu departe de Alba Iulia, la Căpîlna pe Valea Sebeșului, la Tilișca lîngă Sibiu, în Oltenia la Ocnița și în Moldova pe înălțimea Bîtca Doamnei din apropierea orașului Piatra Neamț. Particularități ale poziției lor strategice și ale construcției lor le leagă în chip firesc de complexul din jurul Sarmizegetusei, împrejurare care dovedește că acest complex trebuie considerat nu ca identic cu *statul* lui Burebista și Decebal, ci numai ca *centru*, *nucleu* al acestuia.

Nucleu în sensul unei superioare dezvoltări economice, în înțelesul de redută a puterii centrale, de reședință permanentă a regelui, de centru cultural și religios. Nucleu, dacă vreți, și în sens teritorial. Dar oare a fost complexul din Munții Orăștiei nucleul statului dac și în sens cronologic? Aici să fi apărut, într-adevăr, statul? Iar dacă da, de ce? Care e explicația? Cum de n-a apărut statul în regiunile cu îndelungată și strălucită dezvoltare ca Dobrogea, Muntenia sau Moldova de miazăzi? La toate aceste întrebări se va putea răspunde abia după ce vom parcurge și istoria politică a statului dac sub Burebista.

„CEL DINTÎI ȘI CEL MAI MARE REGE DIN TRACIA"

Știați că unele din știrile cele mai importante privindu-i pe daci lui Burebista se datorează unei greșeli? Scriitorul got Iordanes, din veacul al VI-lea e.n., lăsîndu-se înșelat de asemănarea dintre numele geților și cel al goților, i-a considerat pe primii ca strămoși ai celor din urmă. Convins de aceasta și vrînd să scrie o istorie a goților, a început să caute și să strîngă felurite știri despre daco-geți, ba pînă și lucrarea și-a intitulat-o *Getica*. În opera lui ni s-au păstrat informații valoroase de la diverși scriitori mai vechi și în special de la Dio Crisostomul, un bun cunoscător al Daciei și al poporului ei (a stat cîtăva vreme și la curtea lui Decebal), care a trăit în a doua jumătate a secolului I e.n. și la începutul secolului următor. Lucrările lui Dio Crisostomul (porecla de *Chrysostomus*, „gură de aur", o căpătase pentru talentul său retoric) s-au pierdut aproape în întregime; Iordanes însă le-a mai apucat și le-a consultat cu grijă, încredințat că se ocupă de vechea istorie a goților: și greșelile sînt citeodată bune la ceva!

Tocmai la Iordanes găsim o informație despre începutul domniei lui Burebista, pe care el îl plasează pe vremea cînd, la Roma, Sulla devenise dictator[24], adică prin anul 82 î.e.n. Mulți istorici au privit și privesc această știre cu neîncredere, căci ea pare a fi contrazisă de mai sus pomenitul decret dionysopolitan în cinstea lui Acornion.

Ce reprezintă acest decret? Orașele grecești aveau obiceiul să-i cinstească în diferite chipuri pe cetățenii care se dovediseră folositori comunității (să ne aducem aminte de decretul în cinstea lui Agatocle, reprodus în capitolul precedent); hotărîrea prin care sfatul orășenesc și adunarea poporului îl onorau pe un cetățean era săpată în piatră și așezată într-un loc umblat, de obicei în piața publică. În ea se înșirau mai mult sau mai puțin amănunțit toată cariera publică a celui onorat și toate meritele pe care le dobîndise în fața cetății.

Inscripția în cinstea lui Acornion (se găsește azi la Muzeul Național din Sofia) e, din nefericire, mutilată. Totuși, în primele rînduri păstrate se vorbește despre călătoria pe care Acornion a făcut-o la Agredabon (transcrierea grecească a numelui neaoș getic *Argedava*) pentru a întîlni un personaj important, probabil un „rege" daco-get; numele acestuia nu s-a păstrat în inscripție, dar ni se spune despre el că era tatăl cuiva. Al cui? Aproape în unanimitate specialiștii cred că al lui Burebista, despre care inscripția vorbește mai jos.

Sînt ușor de văzut consecințele eventualei confirmări a acestei ipoteze. Dacă Acornion călătorește la tatăl lui Burebista, atunci și acesta domnise peste daco-geți; caracterul ereditar al stăpînirii ar oferi pentru apariția statului dac încă în vremea tatălui lui Bure-

bista, dar felurite considerente de ordin cronologic fac imposibilă această misiune a demnitarului dionysopolitan înainte de anul 82 î.e.n. Concluzia pare a se impune de la sine: la 82 î.e.n. peste daco-geți stăpînea nu Burebista, ci tatăl său. Iordanes greșește plasînd în acest an începutul domniei lui Burebista, sau, mai bine zis, îl confundă pe tată cu fiul. Deci, Burebista ocupă tronul Daciei mai tîrziu, la o dată neprecizată, situată între anii 70—60 î.e.n.

Da, așa s-ar părea... Dar e tot atît de ușor de văzut că întreg raționamentul de mai sus se întemeiază pe credința că inscripția lui Acornion vorbește tocmai despre tatăl lui Burebista și nu despre altcineva. Așa să fie oare?

Nu cred. În adevăr, în decretul în care comunitatea dionysopolitană îl cinstește pe Acornion, cuvintele folosite în pasajul discutat sînt *πρός τὸν πατέρα α[ὐτοῦ]* adică „la tatăl lui" sau „la tatăl acestuia". E clară, deci, referirea la un personaj (fiul) pomenit înainte, în rîndurile azi mutilate ale inscripției. Acest personaj putea fi Burebista? Nu e absolut exclus, dar e puțin probabil, căci decretul relatează cariera lui Acornion în ordine cronologică și numele lui Burebista apare cu multe rînduri mai jos decît episodul călătoriei la Argedava. Nimic nu ne îndeamnă să credem că numele lui Burebista apărea undeva în fruntea inscripției, pentru că apoi să nu mai fie pomenit și să reapară abia în ultima parte a ei.

Avem, așadar, de ales între o ipoteză nesusținută de nici un argument concret și știrea precisă a lui Iordanes, care, în general, se dovedește a fi bine informat asupra Daciei. Nimeni nu-mi va lua cred, în nume de rău preferința pentru știrea precisă și, deci, concluzia că Burebista începe în adevăr să domnească pe la 82 î.e.n.

Ocupă el tronul unui stat sau șefia unei uniuni de triburi? Prima ipoteză pare mai probabilă. În orice caz, acad. C. Daicoviciu subliniază că dezvoltarea forțelor de producție în Munții Orăștiei, precum și complexul cetăților construite aici de Burebista presupun existența, în societatea dacică din sud-vestul Transilvaniei, a unei faze premergătoare spre închegarea unui stat *anterioară* lui Burebista. Ceramica neagră lustruită, lucrată cu mîna, precum și alte vase de factură veche dacică găsite în cetatea de la Costești ar pleda pentru existența acestui centru fortificat încă la sfîrșitul secolului al II-lea sau în primii ani ai celui următor, iar un medalion de lut descoperit într-unul din sanctuarele Sarmizegetusei e imitat după un denar emis în anul 80 î.e.n. Aceste împrejurări l-au făcut

pe acad. C. Daicoviciu să conchidă că „începuturile statului dac... trebuie căutate încă pe la „începutul secolului I î.e.n., sub primii ani de domnie ai lui Burebista, ba chiar în cursul domniei tatălui acestuia"[23].

Bineînțeles, se poate presupune, pe baza materialului de la Costești, de pildă, că tatăl lui Burebista (deși nu el e personajul pomenit în inscripția lui Acornion) a fost o căpetenie de uniune tribală sau chiar de stat sclavagist începător. În acest caz, probabil că el făcuse primii pași spre unificarea triburilor daco-getice sub o singură stăpînire. Fiul său i-a continuat opera și a ajuns să domnească peste o bună parte a teritoriului țării noastre. Poate că Dobrogea încă nu-i aparținea, poate că și în cîmpia munteană mai existau, la început, uniuni de triburi independente de puterea centrală din Munții Orăștiei, dar Transilvania, Banatul, Crișana, Maramureșul și, probabil, Oltenia și Moldova se găseau sub stăpînirea lui în momentul în care Burebista se impune atenției Europei de atunci.

Pericolul roman nu era singurul care amenința Dacia. Încă înainte de Burebista, triburile celtice ale boilor începuseră să se miște din Boemia spre răsărit. Ei părăsesc Boemia pe la sfîrșitul veacului al II-lea î.e.n. și coborînd pe Dunăre, ocupă teritoriile pînă la Tisa. Probabil că tocmai atingerea de către boi a cursului Tisei a provocat reacția fulgerătoare și hotărîtă a tînărului stat dac. Burebista nu putea tolera ca înaintarea celtică să amenințe pămîntul Daciei, ca evenimentele din secolul al III-lea să se repete. Oricît de acut ar fi fost pericolul roman (și vom vedea că el era departe de a fi neglijabil), împotriva lui nu se putea începe o luptă care avea să ceară mult timp și multe jertfe atîta vreme cît celții amenințau dinspre apus. O campanie rapidă și victorioasă împotriva boilor și a tauriscilor, aliații lor, era imperios necesară.

E tocmai ceea ce face Burebista. În jurul anului 60 î.e.n., el se năpustește asupra triburilor celtice de la Tisa și Dunărea de mijloc, zdrobindu-le. Strabo spune, exagerînd, că „pe boii de sub conducerea lui Critosiros și pe tauriști i-a șters de pe fața pămîntului"[24]. De fapt n-a fost chiar așa. Burebista a nimicit o mare parte din ei și pe mulți i-a obligat să-și părăsească vetrele. Tauriștii se stabilesc în Noricum, unde se mențin, în timp ce boii migrează pînă în Gallia unde, bătuți de Cezar la 58, dispar definitiv din istorie. Dar în teritoriile pe care Burebista le cucerește, întinzînd hotarele statului său pînă la Dunărea mijlocie și Morava, au continuat să

locuiască şi celţi; o dovedesc limpede descoperirile de materiale celtice şi dacice asociate făcute la Budapesta şi în Slovacia. O situaţie asemănătoare pare a se contura la Mülendorf, lîngă Eisenstadt, în Austria.

Inexorabila înaintare a lui Burebista provocase panică printre populaţiile celtice dintre Tisa şi Dunăre. Năvala cetelor dace e indicată de tezaurele monetare pe care celţii le îngroapă pentru a le salva, dar pe care nu mai apucă să le dezgroape vreodată; ele se întind de la cotul fluviului pînă la Viena, fiind descoperite la Tötfalu, Deutsch Iahrendorf, Réca, Stupova, Bratislava şi Simmering. Ceea ce nu s-a putut ascunde a încăput în mîinile dacilor lui Burebista ca pradă de război: aşa au ajuns, probabil, în Dacia cele trei monede celtice găsite la Noul (jud. Sibiu), monedele de la Tămădăul Mare (în apropierea Bucureştilor) şi tot pradă trebie să fie, după părerea lui I. Crişan, vasul celtic din care s-a descoperit un fragment în cetatea de la Costeşti.

Aşa cum a demonstrat profesorul clujan Mihail Macrea, în anul 59 î.e.n. totul se sfîrşise: boii şi tauriscii fuseseră în bună parte nimiciţi sau alungaţi din ţinuturile peste care stăpîniseră înainte şi peste care se întindea acum regatul dac al lui Burebista. Domnia dacilor se apropiase de aceea a germanilor lui Ariovist şi la Roma unii aşteptau cu speranţă ciocnirea între cele două căpetenii, alţii, cu teamă, alianţa lor. Nici una, nici alta nu s-a produs: Ariovist s-a îndreptat spre Gallia, iar Burebista şi-a întors privirile către litoralul pontic şi către Tracia. În 59 î.e.n. lucrul acesta nu se putea şti şi însuşi Cezar, care se apropia de sfîrşitul consulatului său, făcuse să-i fie atribuite provinciile Galliei Cisalpine şi Illiriei de unde putea urmări şi zădărnici mai uşor eventualele acţiuni ale lui Burebista împotriva Romei. Aceste acţiuni n-au avut loc în Europa centrală; în schimb, pătrunderea lui Ariovist în Gallia şi migraţia helveţilor i-au oferit generalului roman prilejul şi pretextul faimoaselor campanii care i-au adus gloria de cuceritor al Galliilor.

Ce face însă Burebista? Trebuie să ni-l închipuim timp de cîţiva ani ocupat cu treburile interne ale statului dac. Poate că acum sînt înfrînte ultimele rezistenţe ale triburilor getice autonome din cîmpia munteană; în orice caz, e ciudat faptul, semnalat de prof. I. Nestor, că în aşezarea geto-dacică de la Zimnicea lipseşte un nivel corespunzător epocii lui Burebista. Nu e întîmplătoare, poate, nici împrejurarea că mai multe tezaure monetare ascunse

de geţii din Muntenia (de exemplu cele de la Călăraşi, Călineşti, Daeşti, Mihai Bravu) se încheie cu denari romani republicani din prima jumătate a veacului I î.e.n.

Mai mult decît de orice însă, atenţia lui Burebista era reţinută în regiunile exptracarpatice de pericolul roman.. Încă în anul 74 î.e.n. generalul roman C. Scribonius Curio ajunsese pînă la Dunăre, undeva în părţile muntoase ale Banatului, dar se temuse s-o treacă din pricina codrilor întunecoşi[27]. În 72, M. Terentius Varro Lucullus impusese cetăţilor pontice un tratat de alianţă care statornicea de fapt controlul Romei asupra litoralului dobrogean. Cît de apăsător era acest control ne-o dovedeşte, peste zece ani, răscoala antiromană a cetăţilor greceşti din Dobrogea, exasperate de abuzurile lui C. Antonius Hybrida, guvernatorul Macedoniei. Prost comandant, dar îngîmfat, Antonius Hybrida vine cu trupe în Dobrogea, încercînd s-o ocupe; iernează aici, dar în anul următor (61 î.e.n.) suferă o înfrîngere atît de usturătoare din partea grecilor, sciţilor şi bastarnilor (la luptă vor fi luat parte, probabil şi geţii), încît e aspru condamnat după întoarcerea la Roma. Dar cu aceasta primejdia romană nu dispăruse: experienţa ultimelor decenii îi arăta lui Burebista, pe la sfîrşitul primei jumătăţi a secolului I, că romanii, în neputinţa lor de a ataca frontal regiunile de la nordul Dunării, încercau să învăluiască Dacia prin ocuparea Dobrogei. În ciuda evenimentelor legate de guvernarea lui Antonius Hybrida, ei puteau conta aici pe sprijinul oligarhiei cetăţilor greceşti, gata să pactizeze cu stăpînirea străină de dragul menţinerii propriilor privilegii sociale. Pentru Burebista soluţia se impunea de la sine: ocuparea oraşelor greceşti. Ea era cu atît mai satisfăcătoare, cu cît, pe lîngă avantajele pur militare, ar fi dat statului dac şi mari avantaje economice corespunzătoare intereselor sale.

După pregătiri pe care trebuie să ni le închipuim minuţioase, Burebista se năpusteşte pe la 55 î.e.n. asupra oraşelor pontice. Prima cetate atacată e Olbia, aşezată la gurile Bugului. Cu ajutorul altor triburi (probabil bastarnice), poate şi cu al elementelor nemulţumite (sclavi, sărăcime exploatată) din interior, Burebista cucereşte şi pustieşte cetatea ce îndrăznise să i se împotrivească. Tyras suferă aceeaşi soartă. Histria a fost asediată, după cum mărturiseşte decretul în cinstea lui Aristagoras, zidurile i-au fost distruse, teritoriul rural ocupat timp de trei ani şi mulţi dintre cetăţeni au fost făcuţi prizonieri, trebuind să fie răscumpăraţi cu mari sume de bani. Decretul în cinstea lui Aristagoras vorbeşte

cu amărăciune despre „nenorocirea care s-a abătut asupra oraşului". Numai după tratative îndelungate asediul a fost ridicat şi geţii s-au retras de pe teritoriul rural al Histriei, încetînd pustiirea ogoarelor; dar cetatea a plătit, fără îndoială, această linişte cu recunoaşterea autorităţii lui Burebista.

Despre Tomis se ştie că a suferit un greu asediu şi că mulţi cetăţeni au părăsit oraşul, fugind de primejdie. La Callatis n-ar fi exclus, după părerea acad. Em. Condurachi, ca tot de pe urma distrugerilor provocate de atacul lui Burebista să fi fost necesară refacerea unor edificii ruinate despre care vorbeşte o inscripţie. Cetatea Odessos cunoaşte o pribegie în masă; o inscripţie din Mesembria îi cinsteşte pe cîţiva din strategii oraşului care s-au distins în luptele împotriva lui Burebista, vorbind şi de gărzile de zi şi de noapte înfiinţate pentru a feri cetatea de vreun atac prin surprindere. Cum s-a sfîrşit asediul nu se ştie; dacă nu cetatea însăşi, măcar teritoriul ei rural va fi fost cucerit de daci. Mesembria a trebuit, desigur, să recunoască în cele din urmă autoritatea regelui dac, şi acelaşi lucru s-a întîmplat şi cu Apollonia. De la Olbia pînă la Apollonia, litoralul pontic se afla în mîinile lui Burebista, care pînă în anul 48 îşi completează cuceririle, ducîndu-şi cetele victorioase la poalele Balcanilor şi în Illiria. Numai oraşul Dionysopolis a fost cruţat datorită relaţiilor de prietenie pe care de multă vreme le întreţinea cu dacii.

În cîţiva ani, de la 48, Burebista făurise cu sabia în mînă un mare stat ce se întindea către apus şi nord-vest pînă la Dunărea de mijloc şi Morava, spre nord pînă la Carpaţii pădureşi, care se învecina la răsărit cu tyrageţii de pe Nistru, cuprindea Dobrogea în întregime şi ajungea, spre miazăzi, pînă la Haemus (Balcani). Nu e de mirare că de mai multă vreme ajunsese „temut şi de romani, deoarece trecea Istrul fără teamă şi jefuia Tracia pînă în Macedonia şi Illiria"[28]. Oastea lui e apreciată de Strabo la 200 000 de oameni în caz de mobilizare generală.[29] Cifra e exagerată, dar chiar şi admiţînd aceasta regatul lui Burebista apare deosebit de puternic; îi înţelegem pe cetăţenii din Dionysopolis care, în decretul votat pentru Acornion, vorbeau despre monarhul dac ca despre „cel dintîi şi cel mai mare rege din Tracia".

Ajuns în culmea puterii sale, Burebista nu uita însă că principalul său duşman, singurul în stare să dărîme tot ce el clădise, nu fusese învins. Acest duşman era Roma. În 58 î.e.n. războiul fusese evitat pentru că Burebista nu insistase în campania sa către

vest, iar Cezar pornise să cucerească Gallia. Între 55 şi 48 î.e.n. cucerirea ţărmului Mării Negre şi a regiunii dintre Dunăre şi Balcani fusese posibilă pentru că republica romană era frămîntată de grave tulburări interne: la anul 49, odată cu trecerea Rubiconului, începuse războiul civil dintre Cezar şi Pompeius. Pînă acum totul îi reuşise lui Burebista în ambiţioasa lui politică externă. Dar ce va fi mai departe?

Era necesar să se profite de situaţia internă dificilă a Romei. La începutul anului 48 cei doi mari adversari, Cezar şi Pompeius, stăteau faţă în faţă şi armatele lor se înfruntau pe coasta apuseană a Greciei. Era limpede că lupta dintre ei nu va dura o veşnicie: unul trebuia să învingă, iar celălalt să cadă, căci de împăcare nu putea fi vorba. Pe care să-l ajute? Pentru moment Pompeius părea mai puternic şi, afară de aceasta, Orientul elenistic, de care dacii erau atît de legaţi prin întreaga lor dezvoltare din ultimele secole, îl sprijinea. Cezar putea şi el, totuşi, să iasă biruitor, dar planurile sale de cucerire, atît de strălucit realizate în Gallia, făceau ca victoria lui să fie temută chiar de eventualii aliaţi. Cumpănind situaţia, Burebista se hotărăşte în cele din urmă să îmbrăţişeze cauza lui Pompeius. Face apel la prietenul şi sfetnicul său Acornion, iscusitul grec din Dionysopolis, şi-i cere să ducă tratativele. Acornion pleacă la Heracleea Lyncestis, unde-l întîlneşte pe Pompeius; îi promite generalului, nu ştim în ce condiţii, ajutorul dacic şi nu uită să ceară şi să obţină anumite favoruri pentru propriul său oraş.

Mai înainte ca ajutorul lui Burebista să apuce să-i sosească, Pompeius e învins de Cezar la Pharsalus în vara anului 48 î.e.n. Se refugiază în Egipt, căutînd ospitalitate şi sprijin; găseşte însă moartea, fiind asasinat din ordinul lui Ptolemeu al XIV-lea. Cezar devenea stăpînul Romei şi mînia lui avea fără îndoială să se abată asupra celor ce-i ajutaseră duşmanul.

Burebista ştia că la nevoie neinspirata alianţă cu Pompeius putea să-i fie iertată de învingător. Dar ceea ce era sigur era că niciodată Cezar nu avea să îngăduie stăpînirea dacică asupra oraşelor pontice greceşti şi prezenţa unui puternic stat daco-getic la hotarele statului roman. Suetoniu şi Plutarh spun fără ocol că, pe lîngă expediţia împotriva parţilor, Cezar plănuia şi un război cu dacii.[30]

Primejdia nu era, ce-i drept, imediată. Cezar se războia în Egipt, în timp ce în Africa se regrupa şi se întărea iarăşi partida pompeienilor. Dar ea exista totuşi, şi mai curînd sau mai tîrziu avea

să se abată asupra Daciei. Nu era timp de pierdut, nu se putea merge mai departe pe drumul cuceririlor și expedițiilor de pradă în Macedonia și Italia. Și Burebista, plecîndu-se în fața împrejurărilor potrivnice, renunță la politica externă activă de pînă atunci, concentrîndu-și toate eforturile pentru organizarea apărării și consolidarea situației sale interne. Din cetățile sale din Munții Orăștiei, el urmărea evenimentele de la Roma și vedea cu îngrijorare cum Cezar învinge în Egipt și zdrobește ultimele rezistențe pompeiene la Thapsus în Africa (46 î.e.n.) și Munda în Hispania (45 î.e.n.) Iscoadele îi aduc vești despre pregătirile romane de război: numeroase trupe sînt concentrare pe coasta Adriaticei, la Apollonia, și însuși nepotul lui Cezar, tînărul Octavius, se află în mijlocul lor. Poate că prima lovitură va fi îndreptată împotriva parților de la Tigru și Eufrat, dar și rîndul Daciei avea să vină în curînd. Lucid și hotărît, Burebista grăbea construirea cetăților, făurea arme, își instruia oastea.

Dușmanul nu-l pîndea însă numai la hotare. Unificarea Daciei întregi sub o singură stăpînire nu era pe placul multora dintre nobilii daco-geți, nevoiți să se închine lui Burebista și să renunțe la vechea lor autonomie. Ce le păsa lor de primejdia romană? Principalul era să devină iarăși ei cei dintîi în regiunile ce numai mai tîrziu și numai cu de-a sila intrară în cadrul statului lui Burebista.

Această aristocrație tribală nemulțumită urzește un complot. Și cam în aceeași vreme în care Cezar cădea în plin senat, străpuns de loviturile de pumnal ale conjuraților, Burebista era și el ucis de o revoltă a unor nobili, împărtășind astfel tragica soartă a rivalului său roman. Marele stat pe care-l făurise cu sabia, dar care era lipsit de o adevărată unitate economică, se destramă. Regiunile străine cucerite sînt pierdute, iar Dacia însăși se împarte mai întîi în patru, apoi în cinci părți. Nucleul din Munții Orăștiei rămîne, dar vor trece peste o sută de ani pînă ce Dacia va fi din nou unită.

*

Să revenim însă la întrebările puse la sfîrșitul subcapitolului precedent, încercînd, de data aceasta, să le găsim un răspuns.

Zadarnic s-ar căuta la autorii antici o explicație rațională a fulgerătoarei ascensiuni a puterii dacice. Strabo o pune cu seninătate pe seama unei acțiuni mai degrabă moralizatoare decît politice a marelui rege. „Burebista, bărbat get — zice Strabo — ajungînd să domnească peste neamul său, a luat în stăpînire niște oameni ticăloșiți de desele războaie și în așa măsură îi ridică prin muncă, cumpătare și ascultare de porunci, încît în cîțiva ani întemeie o mare stăpînire și pe cei mai mulți dintre vecini îi supuse geților"[31]. Această acțiune Burebista n-a înfăptuit-o singur, ci ajutat de marele preot Deceneu, după părerea nedreaptă a lui Strabo „un fel de șarlatan care, călătorind prin Egipt, a învățat anumite semne cu care tălmăcea voința zeilor. Și în timpul din urmă geții i-au atribuit chiar putere de zeu... Ca dovadă cît de mult ascultau ei de vorba lui, e că s-au lăsat convinși să taie vița-de-vie și să renunțe să mai bea vin"[32].

Lăsînd la o parte surprinzătoarea și greu de crezut afirmație despre distrugerea viței-de-vie (va fi instituit Burebista un monopol al puterii regale asupra vinului?), e limpede că Strabo pune ridicarea dacilor pe seama însănătoșirii moravurilor lor de către rege și marele preot. Străbătută, poate chiar inconștient, de tendința de a-i contrapune pe barbarii „morali" lumii „imorale" greco-romane, această explicație naivă nu ne poate satisface și nu poate fi acceptată de știință.

Astăzi, cînd săpăturile arheologice au demonstrat rapida înflorire economică a societății daco-getice în secolele III—II î.e.n., cînd au putut fi materialicește dovedite temeliile puterii dacilor sub Burebista, nu încape îndoială că originile marelui său stat au fost găsite în dezvoltarea social-economică internă. Dar dacă în privința aceasta specialiștii sînt unanimi, nu există aceeași unanimitate în plasarea în spațiu a nucleului statului dac. Se discută încă în legătură cu locul de unde a pornit unificarea triburilor daco-getice. Cele două puncte de vedere în această problemă susțin: primul că leaganul puterii lui Burebista a fost cîmpia munteană, al doilea că acest nucleu centralizator a luat naștere în Transilvania, mai precis în zona Munților Orăștiei și a văii mijlocii a Mureșului.

Care sînt argumentele invocate, și sintetizate recent într-un studiu al prof. R. Vulpe, în sprijinul primei teze.

Principalul argument de ordin istoric îl constituie însăşi politica lui Burebista la Dunărea de jos. Cucerirea litoralului pontic şi a zonei sud-dunărene pînă la Haemus, relaţiile strînse, anterioare cuceririi, dintre cetatea greacă Dionysopolis şi statul lui Burebista, ba chiar al tatălui acestuia (prof. R. Vulpe e de părere că în inscripţia pusă în cinstea lui Acornion e vorba de tatăl lui Burebista), tratativele purtate cu Pompeius dovedesc marile interese politice ale lui Burebista la Dunărea inferioară. Pe scurt, se afirmă că întreaga politică a lui Burebista e orientată spre sud-est şi sud, orientare stranie dacă ar fi vorba de un dinast transilvănean, dar perfect inteligibilă în cazul unui rege din cîmpia Munteniei.

Se mai foloseşte ca argument în sprijinul acestei teze împrejurarea că Strabo, vorbind despre Burebista, îl numeşte „bărbat get" (ἀνὴρ Γέτης), deşi el foloseşte în alte pasaje cuvîntul „daci" (Δάκοι). Cum Strabo arată în altă parte[33] că, potrivit unei împărţiri mai vechi a ţării, geţi se numesc cei de răsărit, de la mare, iar daci cei de la apus, s-a tras concluzia că acest autor îl cunoştea pe Burebista ca pe un rege de la Dunărea de jos.

În sfîrşit, s-a invocat şi localitatea Argedava, menţionată ca reşedinţă a ipoteticului tată al lui Burebista în inscripţia lui Acornion, făcîndu-se o serie de consideraţii istorice pe marginea identităţii Ordessos-Argesis, postulate de Pârvan. Ordessos e numele dat de Herodot unui riu din cîmpia munteană, identificat cu Argeşul de astăzi. Pârvan respinge însă forma. Ordessos, considerînd-o creată de Herodot sub obsesia toponimicelor cariene terminate în *-ssos* (de pildă chiar Halicarnassos, oraşul de baştină al „părintelui istoriei") şi o înlocuieşte cu forma reconstituită de el, dar neatestată de vreun izvor antic: **Argesis*. Nimic mai firesc atunci decît ca Argedava să fie plasată pe Argeş; prof. R. Vulpe o şi identifică cu marea aşezare de la Popeşti. Dar dacă Argedava era capitala tatălui lui Burebista, ea trebuie să fi fost şi capitala lui Burebista însuşi măcar la începutul domniei sale, şi astfel „cel dintîi şi cel mai mare rege din Tracia" devine la origine o căpetenie din cîmpia munteană, ba chiar mai precis, de la Popeşti. Abia după cucerirea Transilvaniei el îşi mută reşedinţa în Munţii Orăştiei şi, bineînţeles, cei care se revoltă împotriva lui sînt nobilii daci transilvăneni.

Toate aceste argumente, interesante şi chiar convingătoare la prima vedere, trebuie însă examinate în contextul istoric al epocii, în legătură şi cu împrejurările vremii lui Burebista, dar şi cu întreaga dezvoltare precedentă şi ulterioară a societăţii daco-getice.

Să începem cu Strabo. E perfect adevărat că el face o distincţie geografică, nu etnică, între geţi şi daci. Dar în acelaşi timp el precizează că această împărţire e mai veche, dîndu-ne să înţelegem că nu se consideră obligat s-o respecte şi s-o utilizeze. Faptul că-l numeşte pe Burebista „bărbat get" nu înseamnă nimic în cazul unui scriitor care ştie că geţii şi dacii vorbeau aceeaşi limbă şi care precizează că pe la geţi curge riul Marisus, actualul Mureş din Transilvania[34]. Mai mult, după ce afirmă că geţii din vremea sa pot pune pe picior de război abia 40 000 de oameni, Strabo spune acelaşi lucru despre poporul *dacilor şi al geţilor*, confirmînd că vechea distincţie geografică e lipsită de semnificaţie pentru dînsul[35]. De altminteri, nu-l numeşte inscripţia lui Acornion pe Burebista „cel dintîi şi cel mai mare rege din Tracia" într-o vreme cînd stăpînirea lui se întindea pînă la Morava, cuprinzînd vaste teritorii ce n-aveau nimic de-a face cu Tracia propriu-zisă?

Persuasivă în aparenţă, ideea că Argedava trebuie să fie o localitate pe Argeş (în antichitate Argesis) e, în fond, puţin convingătoare. Numai numele Argedavei e atestat într-un izvor antic; denumirea **Argesis* e pe de-a-ntregul o reconstituire modernă, iar explicaţia lui Pârvan că Herodot l-a modificat pe Argesis în Ordessos sub influenţa terminaţiei toponimicelor cariene e greu de acceptat: de ce Herodot a modificat nu numai terminaţia, ci şi radicalul?

Herodot n-are nici o vină: a arătat-o limpede lectura propusă de acad. C. Daicoviciu pentru pasajul polibian pomenit în capitolul precedent, referitor la ţara stăpînită de Dromichaites. Acest „rege" domnea peste daco-geţii ordesseni, ceea ce înseamnă că atît pe vremea lui Herodot, cît şi pe la mijlocul secolului al II-lea, cînd scrie Polibiu, riul se numea tot Ordessos. Nu avem nici un motiv să credem că de la Polibiu la Burebista numele riului s-a schimbat în Argesis. Dintr-odată, legătura „necesară" dintre Argesis şi Argedava dispare. Argedava, cetatea în care s-a dus Acornion, poate fi căutată, deci, oriunde pe teritoriul dacic. Dar chiar admiţînd că ea se afla pe Argeş, n-o putem considera ca reşedinţă a lui Burebista, căci nu despre tatăl acestui rege e vorba în inscripţie. Nu există, deci, motive serioase pentru a plasa în cîmpia munteană leagănul puterii lui Burebista. Lucrurile se schimbă însă în ceea ce priveşte Transilvania.

Într-adevăr, înainte ca Burebista să-şi îndrepte privirile spre

regiunile Dunării de jos, înainte ca să cucerească țărmul pontic și să semene groaza în Moesia și Tracia, el dusese lupte grele și încununate de succes împotriva celților de la Dunărea mijlocie și din Slovacia. E de neînțeles cum un șef get din cîmpia munteană ar fi putut acorda prioritate unui război dificil în îndepărtatul nord-vest, neglijînd mai bine de un deceniu Dobrogea și linia Dunării. Lăsînd la o parte superioritatea poziției strategice a Transilvaniei față de cîmpia munteană, care făcea mai dificilă o stăpînire getică (iau acest termen în sensul lui strict geografic) asupra regiunilor intracarpatice, voi observa că istoricește e mult mai plauzibilă ideea că numai după zdrobirea celților, după consolidarea puterii lui Burebista în vest și înglobarea cîmpiei muntene în regatul său transilvănean, au apărut marile interese politice ale regelui dac la Dunărea de jos.

Cu originea „getică", extracarpatică, a formațiunii politice conduse de Burebista nu se împacă nici împrejurarea că, după asasinarea acestui promotor al principiului puterii centrale, în Transilvania îi urmează o serie neîntreruptă de dinaști, începînd cu colaboratorul său cel mai apropiat, Deceneu, și terminînd cu Decebal, în timp ce stăpînirea asupra Munteniei și Dobrogei se împarte între mai mulți, „regișori". Nu e mai firesc să credem că tocmai aceste regiuni extracarpatice s-au rupt de regatul transilvănean al lui Burebista, redobîndindu-și vechea autonomie tribală?

După cum se vede, izvoarele istorice cuprind indicații suficient de puternice pentru a plasa originea puterii lui Burebista în Transilvania. Totuși, cred că cel mai hotărîtor e argumentul arheologic. Densitatea populației în zona Munților Orăștiei, caracterul de *sistem* închegat și chibzuit al fortificațiilor de aici, construcțiile civile-gospodărești și religioase, materialul arheologic descoperit în aceste așezări demonstrează clar superioritatea lor față de *toate* celelalte din Dacia. În timp ce fortificațiile din Munții Orăștiei prezintă într-adevăr tabloul centrului unui stat puternic, așezările întărite de la Popești, Piscul Crăsani, Tinosul au aspectul unor simple centre tribale, înglobate la un moment dat într-o putere superioară. Grandoarea complexului din Munții Orăștiei este echivalentul pe plan material (tehnico-economic) și spiritual al grandorii politice a statului lui Burebista și Decebal.

Săpăturile efectuate în Munții Orăștiei demonstrează elocvent că puterea lui Burebista își are rădăcinile în dezvoltarea societății dacice transilvănene. De altfel, nimic mai firesc, căci dacii din

Transilvania, o dată angajați pe drumul dezvoltării de tip Latène, îi întrec pe frații lor de dincolo de Carpați. Cauza e ușor de găsit în Transilvania, în imediata apropiere a zonei Munților Orăștiei, s-au exploatat încă din vechime mari resurse materiale: minereul de fier la Ghelar și Teliuc, aurul și argintul în Munții Apuseni, piatra de construcție, lemnul. În același timp, agricultura, avînd la dispoziție bogata vale a Mureșului și chiar valea inferioară a Apei Grădiștii, și creșterea vitelor, pe pășunile din munți, s-au bucurat și ele de cele mai prielnice condiții. Bogați în grîne, vite, ceară, miere, pește, geto-dacii din ținuturile extracarpatice de cîmpie puteau să schimbe aceste bunuri pe produsele meșteșugărești ale grecilor, dar le era mult mai greu să dezvolte o metalurgie proprie sau o arhitectură în piatră, în timp ce dacii transilvăneni aveau din plin această posibilitate.

Așadar, reședința lui Burebista era una din cetățile de pe valea Apei Grădiștii (Sargetia, după Dio Cassius[28]), în Munții Orăștiei, căci aici era centrul statului său. Felurite motive de ordin arheologic ne îndeamnă să plasăm această reședință în fortăreața de la Costești. Burebista apare pe scena istoriei antice europene ca un dinast din interiorul arcului carpatic, a cărui putere își are originea pe plan economic-social, în marile resurse ale regiuni și în dezvoltarea ei din secolele anterioare, iar pe plan politic în acea „creștere a puterii dacilor sub regele Rubobostes", de care atît de laconic vorbește Pompeius Trogus.

CARACTERUL STATULUI DAC

Istoria cunoaște diferite tipuri de orînduiri social-economice și politice de la comuna primitivă pînă la societatea socialistă. Chiar și în antichitate, epocă ce ne interesează în această carte, popoarele au cunoscut regimuri diverse. Statele sclavigiste nu erau toate la fel; sclavagismul oriental, cu puternice rămășițe patriarhale, se deosebește mult de sclavagismul clasic greco-roman. Iar din punct de vedere politic, istoria veche a omenirii cunoaște despotiile orientale, tirania timpurie greacă, republici aristocratice sau democratice, monarhiile elenistice, dictatura cezariană romană, Imperiul roman, etc. În care din aceste categorii își găsește locul statul daco-get al lui Burebista?

Din punct de vedere politic, răspunsul e foarte ușor. Burebista era rege; regimul politic al statului său era monarhia. Dar cărei

etape de dezvoltare social-economică îi corespunde ea? Autorii antici îl numesc rege şi pe Dromichaites, şi pe Burebista, şi pe, să zicem, Ptolemeu al Egiptului. Şi totuşi, monarhiile lor erau foarte deosebite: Dromichaites era o căpetenie de uniune tribală, Ptolemeu era stăpînul unui regat elenistic în care domnea un ciudat amestec de elemente sclavagiste orientale şi clasice greceşti, iar Burebista...

Tocmai aici e dificultatea. Pentru a cunoaşte particularităţile social-economice ale statului geto-dac din secolul I î.e.n. ne-ar trebui date precise pe care autorii antici nu ni le oferă. Desigur, un autor ca Artemidoros vorbeşte despre tatuarea sclavilor la geţi[37], ceea ce ne spune limpede că geţii aveau sclavi. Sclavie şi sclavi existau însă din epoca bronzului; importantă nu e atît existenţa lor, şi nici măcar numărul lor, ci funcţia lor economică şi socială. Cînd sclavii sînt principala clasă exploatată, cînd ei sînt principalii producători de bunuri materiale, cînd întreaga economie a unei ţări se întemeiază în primul rînd pe munca lor, atunci avem de-a face cu o societate sclavagistă de tip clasic. Dacă rolul sclavilor nu e atît de însemnat, atunci e vorba de o etapă inferioară a dezvoltării sclavagiste.

Pentru Dacia ştirile sînt sărace. Pe de o parte nu ne putem închipui ridicarea sistemului de fortificaţii din Munţii Orăştiei fără munca servilă, pe de altă parte izvoarele şi analogiile cu alte state de la periferia lumii greco-romane nu ne îngăduie să atribuim sclavilor un rol hotărîtor în economia ţării. În producţie vor fi fost folosiţi mai ales sclavii publici, aparţinînd regelui: ei tăiau piatra necesară zidurilor de cetate, ei ridicau aceste ziduri, ei scoteau din adîncul minelor aurul. Dar nu numai ei; alături de sclavi în toate aceste ramuri de producţie trebuie să fi lucrat şi numeroşi oameni liberi dar săraci, iar în agricultură şi meşteşuguri rolul lor era, desigur, precumpănitor. Nobilii şi bogătaşii aveau sclavi, dar îi foloseau mai ales ca slugi în casă, în muncile de gospodărie, utilizîndu-i prea puţin în procesul producţiei propriu-zise. În special pămînturile taraboştilor daco-geţi nu erau lucrate de sclavi, ci de ţărani liberi din punct de vedere juridic, dar economiceşte aserviţi într-un fel sau altul, necunoscut nouă. Cu alte cuvinte, sclavajul în Dacia lui Burebista era încă un sclavaj patriarhal.

Cum să-i denumim atunci statul? Specialiştii i-au zis *stat sclavagist începător* şi au avut dreptate. Statul lui Burebista e *începător*, deoarece societatea geto-dacă se afla abia la începutul dezvoltării sclavagiste: sclavii, nu prea numeroşi, nu deveniseră încă temelia

producţiei sociale, nu erau încă principalii producători de bunuri. Dar statul lui Burebista e, totuşi, *sclavagist* pentru că în timp ce elementele moştenite din orînduirea comunei primitive slăbesc şi dau înapoi, elementele sclavagismului se întăresc treptat. Relaţiile sclavagiste, deşi încă nu predominau în societatea daco-getă, reprezentau elementul *nou*, capabil de dezvoltare şi aflat de fapt într-o continuă dezvoltare, elementul care-şi croia, încet dar sigur, drum şi care *trebuia* să învingă în cele din urmă potrivit *legilor obiective* ale istoriei.

Da, statul lui Burebista era un stat sclavagist începător. El n-a fost singurul de acest fel în istoria antică a continentului nostru. Prin acest stadiu trecuseră şi Atena în veacurile VIII—VII î.e.n., şi Roma celor şapte regi şi a primelor secole ale republicii, şi Macedonia. În acest stadiu se mai aflau, în vremea lui Burebista sau cu puţin mai înainte, sciţii, celţii, tracii. Dar pe cînd Grecia, Roma şi Macedonia şi-au desăvîrşit dezvoltarea, ajungînd să cunoască faza superioară, clasică, a societăţii sclavagiste, statul începător daco-get avea să cadă, la începutul secolului al II-lea e.n., sub loviturile armatelor romane şi progresul său de sine stătător avea să fie brusc şi brutal întrerupt.

Capitolul IV

DACIA DE LA BUREBISTA LA DECEBAL

Moartea lui Burebista a provocat o adîncă tulburare în ţinuturile peste care stăpînise. Triburile de alt neam pe care le supusese în cursul campaniilor sale victorioase se grăbesc să-şi redobîndească neatîrnarea, cetăţile greceşti încetează să mai recunoască autoritatea statului dac. Stăpînirea făurită cu sabia se destrăma de îndată ce sabia căzuse pentru totdeauna din mîna viteazului rege.

Frămîntările nu aveau să ocolească nici teritoriul Daciei propriu-zise. Nici chiar între hotarele ei statul lui Burebista nu se putuse bizui pe o trainică unitate economică. În diferite părţi ale Daciei, nivelul de dezvoltare economică şi socială era diferit: spuneam doar mai sus că marele complex de fortificaţii şi aşezări civile din Munţii Orăştiei nu-şi are pereche în toată Dacia, iar unele regiuni (Moldova nordică, Maramureşul) erau de-a dreptul rămase în urmă faţă de Transilvania propriu-zisă sau cîmpia Dunării. Dar chiar şi între regiunile mai mult şi mai uniform dezvoltate din punct de vedere social-economic (Transilvania, partea răsăriteană a Banatului, Oltenia, Muntenia, Dobrogea, Moldova de miazăzi) nu exista o veritabilă şi trainică unitate. Nu se formase încă o piaţă unică pentru întreaga Dacie, iar legăturile de schimb dintre diferitele părţi ale ţării nu aveau neapărată nevoie de un stat unic, puternic centralizat. Nu trebuie uitate apoi interesele înguste ale unei părţi din aristocraţia tribală geto-dacă, tendinţele ei centrifuge. Separatismul acestor *tarabostes* fusese învins pentru o vreme de puterea lui Burebista şi de primejdia romană care impunea unirea. Dar acum Burebista fusese ucis, iar moartea lui Cezar, stîrnind la Roma noi şi grave tulburări lăuntrice, îndepărta, cel puţin pentru moment, pericolul unei expediţii împotriva geto-dacilor.

În aceste condiţii nu e de mirare că însuşi teritoriul Daciei se

împarte în mai multe formaţiuni politice. numărul lor, ne informează Strabo, era de patru îndată după moartea lui Burebista, dar ajunsese în curînd la cinci; în realitate, erau probabil şi mai multe. Pe unele le cunoaştem, pe altele nu. Soarta *uneia singure* poate fi consecvent urmărită, deşi numai în linii generale, pînă la Decebal, din fericire, e vorba de cea mai importantă dintre toate.

SOARTA STATULUI DAC TRANSILVĂNEAN

În adevăr, dezmembrarea statului dac n-a însemnat pieirea lui, revenirea la orînduirea primitivă şi la democraţia militară, căci măcar într-o parte a ţării societatea daco-getică depăşise pentru totdeauna acest stadiu. Nu ştim exact ce vor fi fost numeroasele formaţiuni politice, dintre care unele anonime, pomenite după 44 î.e.n. în cîmpia munteană, Oltenia, Banat şi Dobrogea: mici state sclavagiste începătoare sau simple uniuni de triburi? Mai probabil e că măcar unele din ele prezentau trăsături de organizare statală. Dar principalul este că dăinuirea, continuarea statului dac transilvănean cu centrul în Munţii Orăştiei poate fi afirmată cu toată certitudinea şi demonstrată pe temeiul izvoarelor arheologice şi literare.

Ce ne spune arheologia? Săpăturile efectuate pe scară largă în principalele cetăţi din Munţii Orăştiei n-au constatat nici o întrerupere a activei şi intensei vieţi economice din acest complex. Nu există, după Burebista, o perioadă de stagnare, nu se constată distrugeri; mai mult, nici măcar de o slăbire a acestui nucleu nu poate fi vorba. Dimpotrivă, totul arată că aşezările de aici au continuat să se dezvolte, să înflorească: cetăţile au fost întreţinute şi chiar mărite, aşezările civile au crescut, inventarul lor a devenit mai bogat. Continuitatea a fost atît de deplină, încît în multe cazuri e greu de distins ce s-a făcut de către Burebista şi ce s-a construit sub urmaşii săi. Şi evident, continuitatea dezvoltării economice demonstrează continuitatea vieţii statale.

Ce ne spun izvoarele literare? Majoritatea nimic sau aproape nimic. Dar întîmplarea a făcut ca Iordanes să consemneze, după opera lui Dio Crisostomul, lista urmaşilor lui Burebista, sau măcar a celor mai importanţi dintre ei, la tronul statului dac transilvănean. După ce lasă să se înţeleagă că, la moartea regelui, marele preot Deceneu a fost acela care a ocupat tronul, concentrînd astfel în mîinile sale şi puterea laică, şi puterea religioasă, autorul nostru continuă[48]: „Iar după ce Deceneu a murit, l-au

avut în aproape aceeaşi veneraţie pe Comosicus, deoarece acesta nu-i era mai prejos în iscusinţă. El era socotit, datorită priceperii sale, şi rege pentru dinşii, şi preot, şi judeca poporul ca judecător suprem. Şi după ce el a lăsat cele omeneşti, a venit la domnie Coryllus, regele goţilor (adică al geţilor! — *N. A.*), şi timp de patruzeci de ani a stăpînit peste neamurile lui în Dacia. Vorbesc despre Dacia cea veche... Această ţară, aşezată în faţa Moesiei, peste Dunăre, e încinsă de cununa munţilor, avînd doar două intrări: una pe la Boutae, cealaltă pe la Tapae". Iar ceva mai încolo, vorbind despre atacarea Moesiei de către geto-daci în timpul împăratului Domiţian, Iordanes ne informează că în fruntea acestei provincii stătea Oppius Sabinus, iar domnia peste geţi o avea Dorpaneus[39]. În sfîrşit, într-o altă operă a sa, istoricul ne vorbeşte despre Decebal ca despre ultimul rege al dacilor[40].

Opera tîrzie a lui Iordanes (să nu uităm însă că ea se inspiră dintr-un izvor de prim rang, lucrarea lui Dio Crisostomul) ne ajută, aşadar, să stabilim următoarea succesiune la tronul de la Sarmizegetusa: Deceneu, Comosicus, Coryllus, Dorpaneus, Decebal. Multă vreme, informaţia aceasta atît de preţioasă n-a fost luată în seamă, poate tocmai din pricina preciziei sale, considerată suspectă la un scriitor atît de tîrziu. Acad. C. Daicoviciu a pus-o însă în valoare, arătînd că ea e sprijinită şi de alte mărturii.

Deceneu, primul rege al Daciei transilvănene după asasinarea lui Burebista, nu e un personaj necunoscut şi succesiunea lui la tron apare foarte firească dacă ne gîndim că tocmai el fusese colaboratorul cel mai apropiat al defunctului rege. Comosicus e pomenit numai de Iordanes, dar pe Coryllus îl regăsim, cu numele întrucîtva schimbat, la scriitorul latin Frontinus care-şi compune lucrarea *Strategemata* în timpul lui Domiţian. Într-adevăr, Frontinus, ne vorbeşte[41] despre un Scorylo, conducător al dacilor, care, deşi ştia că Roma era sfîşiată de războaie civile, nu îndrăznea s-o atace, dîndu-şi bine seama că taberele aflate în luptă se vor uni în cazul ivirii unui pericol dinafară. Se pare însă că ideea atacării provinciilor romane sud-dunărene se bucura de o mare popularitate printre daci, astfel încît, pentru a potoli avîntul războinic al compatrioţilor săi, regele Scorylo a recurs la o pildă vie. El a pus doi ciini să se bată între dînşii şi, tocmai cînd lupta era în toi, a adus un lup în faţa lor; pe dată, ciinii au contenit lupta şi s-au năpustit asupra fiarei. Frontinus adaugă că, impresionaţi de această elocventă demonstraţie, dacii au renunţat la atacul împotriva imperiului.

Specialiştii sînt unanimi în a-l identifica pe Scorylo al lui Frontinus cu Coryllus de la Iordanes, ceea ce întăreşte valoarea ştirilor furnizate de acesta din urmă. De asemenea, e evident că acel Dorpaneus pomenit de scriitorul got e una şi aceeaşi persoană cu Diurpaneus de la Orosius[42]. E drept că Dio Cassius[43] îl aminteşte ca predecesor imediat al lui Decebal pe regele Duras, dar e posibil şi chiar foarte probabil să avem de-a face cu un monarh cunoscut sub două nume; în orice caz, împrejurările în care-l pomeneşte Dio Cassius pe Duras sînt identice cu cele menţionate de Iordanes în legătură cu Dorpaneus.

Cea mai strălucită confirmare a veridicităţii informaţiilor lui Iordanes au adus-o însă cercetările arheologice de la Sarmizegetusa (Grădiştea Muncelului). Într-una din locuinţele marii aşezări civile de aici a fost descoperit un vas de formă şi dimensiuni neobişnuite. El e conic şi are o înălţime de circa 1 m, diametrul gurii de peste 1 m, iar diametrul fundului de 1—2 cm. E greu să ne imaginăm o utilizare practică a lui; se crede, mai degrabă, că a fost un vas de cult. Dar marele lui interes constă în faptul că olarul a imprimat de patru sau cinci ori pe pereţii vasului (îndoiala provine din faptul că nu toate fragmentele s-au găsit) două stampile, una lîngă alta. Prima cuprinde numele DECEBALVS, iar a doua precizarea PER SCORILO. Aşadar, DECEBALVS PER SCORILO.

Literele latine cu care sînt redate aceste cuvinte îndeamnă, la prima vedere, să ne gîndim la o inscripţie latinească. Dar în limba vechilor romani, această inscripţie nu are nici un sens, ba e şi greşită din punct de vedere gramatical, iar vasul e de tipică factură dacică. Cu multă dreptate acad. C. Daicoviciu a interpretat inscripţia de pe vasul de la Sarmizegetusa ca o inscripţie în limba dacilor, traducînd-o prin: *Decebal fiul lui Scorilo*; într-adevăr, cuvîntul *per* (înrudit cu latinescul *puer*) are în limba traco-dacilor înţelesul de „fiu", ca, de pildă, în numele Zuper.

Iată-l, deci, pe vestitul Decebal apărînd ca fiu al lui Scorilo. E greu că ne închipuim că tatăl adversar al lui Traian a fost o persoană deosebită de Scorylo al lui Frontinus, respectiv Coryllus din opera lui Iordanes. În cazul acesta, Duras-Diurpaneus a putut fi un frate al lui Scorilo (deci unchi al lui Decebal), care pe acest temei a putut moşteni tronul, mai ales că Decebal era nevîrstnic. Cînd îi cedează domnia acestuia din urmă, Duras-Diurpaneus (o ştim de la Dio Cassius)-era bătrîn şi nu se simţea în stare să ţină piept ameninţării

romane, pe cînd Decebal era în puterea vîrstei. Informaţia lui Iordanes e astfel confirmată, iar Deceneu, Comosicus, Scorilo, Duras-Diurpaneus şi Decebal ne apar fără îndoială ca succesori ai lui Burebista.

E mai greu de aflat cînd a domnit fiecare. Dispunem doar de două date sigure: 44 î.e.n., cînd moare Burebista şi Deceneu ocupă scaunul domniei dacice, şi 87 e.n., cînd Duras îi cedează puterea lui Decebal. Mai avem apoi indicaţia că Scorilo a domnit 40 de ani şi că, într-un anumit moment al domniei lui, la Roma izbucniseră frămîntări interne. Se poate oare, pe aceste şubrede temeiuri, încerca o cronologie a dinaştilor daci transilvăneni?

Cheia întregii cronologii e domnia lui Scorilo. Referindu-se la tulburările lăuntrice din statul roman, Frontinus s-a putut gîndi, teoretic vorbind, la războiul civil dintre Octavian şi Antoniu (32—31 î.e.n.), la dezordinile de la moartea lui Caligula (41 e.n.) sau la îndelungatele lupte care au precedat şi au urmat moartea lui Nero (68—69 e.n.). Primele sînt prea departe de vremea lui Frontinus şi apoi a le accepta înseamnă să credem că Deceneu şi Comosicus n-au domnit, luaţi împreună, decît 12—13 ani. Dacă Scorilo ar fi început să domnească atunci, cei patruzeci de ani de stăpînire a lui asupra dacilor s-ar încheia pe la 8—9 e.n.; ar fi, prin urmare cu neputinţă ca fiul său, Decebal, să ocupe tronul în 87 e.n. Tulburările care au însoţit moartea lui Caligula sînt acceptabile din punct de vedere cronologic, dar ele au durat prea puţin şi nu merită în nici un caz numele de *arma civilia* („arme civile", „război civil"), cum le numeşte Frontinus. Cele care se potrivesc mai bine sînt luptele din anii 68—69, adevărat război civil în timpul căruia s-au luptat patru pretendenţi la tronul Imperiului roman, trei dintre dînşii pierind de moarte violentă.

Au avut aceste tulburări loc la începutul sau la sfîrşitul domniei lui Scorilo? După părerea mea, la sfîrşit. Prudenţa regelui se explică mai uşor în cazul unui monarh cu experienţa a patruzeci de ani de domnie decît în cel al unui tînăr abia urcat pe tron. Şi apoi să nu uităm că Duras-Diurpaneus e foarte bătrîn cînd abdică în favoarea lui Decebal; el trebuie, deci, să fi fost un om în vîrstă şi cînd i-a urmat fratelui său Scorilo.

Trebuie să credem că pe la anul 70 e.n. Scorilo şi-a încheiat lunga domnie asupra dacilor. Ba dacă admitem că dacii transilvăneni sînt aceia care au năvălit în Moesia în primele luni ale anului 69, cum spune Tacit[44], şi ne aducem aminte că Scorilo îi împiedicase

să atace Imperiul roman, ajungem la concluzia că regele era mort la această dată şi că domnia o luase fratele său Duras-Diurpaneus. Acestuia nu-i displăceau atacurile asupra posesiunilor romane; pe dacii săi îi vom revedea şi în anul 85/86 năvălind în Moesia.

Încetul cu încetul, cronologia regilor daci din Munţii Orăştiei începe să se precizeze. Decebal domneşte între 87 şi 106 e.n., data cînd Dacia e cucerită de Traian. Unchiul său Duras-Diurpaneus luase domnia pe la 68 sau 69, ceea ce înseamnă, evident, că Scorilo urcase pe tron prin 28 sau 29. Rămîne, deci, pentru Deceneu şi Comosicus, intervalul dintre 44 î.e.n. şi 28 e.n., adică 72 de ani; poate că e mult, dar nu imposibil şi de altfel, nu e exclus ca Iordanes să fi trecut cu vederea unul sau doi regi mai puţin însemnaţi.

CE SE ÎNTÎMPLA ÎN RESTUL DACIEI?

Iordanes ne-a ajutat să cunoaştem mai bine soarta statului dac transilvănean cu centrul în Munţii Orăştiei, dar pentru alte regiuni ale Daciei el nu e de nici un folos. Din păcate, celelalte izvoare ne spun şi ele prea puţin.

Această împrejurare nu se datoreşte lipsei de interes a romanilor pentru daci. Chiar dacă Burebista dispăruse şi stăpînirea lui se destrămase, dacii rămăseseră un adversar primejdios al imperiului. Nu răzbate oare teama de daci din atîtea versuri ale poemului *Pharsalia* al lui Lucan, care descrie, e drept, războiul dintre Cezar şi Pompeius, dar e compus pe la mijlocul secolului I e.n.? Şi nu ne spune oare Horaţiu că ştirile despre luptele cu dacii erau un subiect frecvent de conversaţie în Roma lui Augustus? Ce să mai spunem de versurile lui Ovidiu, în care ameninţarea getică e de atîtea ori pomenită! Lor li se adaugă mărturia unui istoric de talia lui Tacit care, în pasajul amintit şi mai sus, îi acuză pe daci că ar fi „un neam niciodată cu credinţă" (faţa de Roma, firește!). Hotărît, dacii erau o problemă pentru romani în a doua jumătate a secolului I î.e.n. şi în tot cursul veacului următor, şi ei apar adesea în izvoare.

De cele mai multe ori însă, această apariţie e anonimă. Istoricii antici vorbesc despre „seminţii" dacice, despre „regi" şi „căpetenii" de-ale lor, dar rar le pomenesc numele. Pentru primii ani de după moartea lui Burebista avem ştiri ceva mai precise, dar mai tîrziu informaţiile devin extrem de vagi.

Ca duşman al romanilor e pomenit, pe la începutul domniei lui Augustus, regele Cotiso, despre care istoricul Florus ne vorbeşte

într-un laconic, dar sugestiv pasaj[45]: „Dacii stau aninați de munți", zice dînsul. „De acolo, sub conducerea regelui Cotiso, de cîte ori Dunărea înghețată lega cele două maluri, obișnuiau să năvălească și să devasteze ținuturile vecine". După victoria lui Octavian în războaiele civile, romanii iau măsuri și Cotiso e înfrînt, poate de către generalul Marcus Licinius Crassus; într-o odă[46] dedicată protectorului său Mecena, poetul Horațiu îl sfătuiește pe acesta să nu mai fie frămîntat de grija Romei, căci armata lui Cotiso a pierit. Indicația lui Florus referitoare la munții în care locuiesc dacii lui Cotiso a făcut ca „regatul" acestuia să fie plasat de istorici undeva în Banat și Oltenia, de ambele părți ale munților.

Unele manuscrise ale biografiei lui Augustus scrise de istoricul Suetoniu vorbesc despre Cotiso în legătură cu o împrejurare din „epoca războaielor civile"[47]; dar manuscrisele cele mai bune poartă în acel loc nu numele lui Cotiso, ci pe acela al lui Coson. Despre el zicea Antoniu că urma să se înrudească cu Octavian (viitorul împărat Augustus), adversarul lui Antoniu în lupta pentru puterea supremă la Roma: era vorba anume ca Octavian s-o dea de soție pe fiica sa, Iulia, regelui get, iar el însuși să se căsătorească cu fiica aceluia. Zvon răuvoitor și lipsit de temei în forma aceasta, lansat de dușmanii lui Octavian, dar dovadă, dacă nu a intențiilor matrimoniale, măcar a unor bune relații reciproce între geții lui Coson și rivalul lui Antoniu.

Suetoniu spune despre Coson că era rege al geților, singura dată cînd folosește acest nume în locul celui de daci; aceasta ne-ar îngădui să-i plasăm regatul sau uniunea de triburi undeva la Dunărea de jos, poate în cîmpia munteană. Să fie oare acest rege același Coson, al cărui nume apare pe monedele de aur bătute din ordinul lui Brutus, unul din asasinii lui Cezar? Foarte probabil și, în cazul acesta, istoria lui ar fi, în linii mari, următoarea: ajuns stăpîn pe o parte a moștenirii teritoriale a lui Burebista, Coson intră în legătură cu Marcus Brutus care, în Macedonia, se pregătea de luptă împotriva triumvirilor Octavian, Antoniu și Lepidus. Probabil că regele get îi dăduse lui Brutus ostași, primind în schimb bani buni de aur cu numele lui, dar cu figurația luată de pe monedele generalului roman. În bătălia de la Philippi însă (42 i.e.n.), Brutus e învins și se sinucide. Dobîndind de la Octavian iertarea pentru prost inspirata alianță cu dușmanul său, Coson ajunge în relații destul de bune cu dînsul pentru ca, prin anii 32—31, zvonuri despre o proiectată încoronare a lor să poată circula prin Roma.

În luptele civile din statul roman se amestecă și un alt dinast geto-dac de la Dunăre, Dicomes. La el se referă, pare-se, Dio Cassius[48] cînd spune că a trimis o solie la Octavian dar că, neobținînd nimic, s-a întors către Antoniu. Acestuia Dicomes i-a dat ajutor, și un număr de daci au căzut prizonieri după bătălia de la Actium (31 i.e.n.), fiind puși de Octavian să lupte în amfiteatru împotriva unor suebi, captivi și ei.

Cît despre Dobrogea; în timp ce coasta se afla în mîinile orașelor grecești și, prin intermediul lor, sub controlul roman, interiorul era împărțit între trei mici regi: Roles în partea de sud, Dapyx în regiunea centrală, iar Zyraxes în nord, către gurile Dunării. Ei vor fi eroii unei triste istorii pe care o voi povesti îndată.

ROMANII CUCERESC DOBROGEA

Cezar plănuise o grandioasă și decisivă expediție împotriva dacilor; moartea lui o împiedicase însă și nici triumvirii, nici Augustus după victoria de la Actium nu se gîndiseră s-o realizeze. În fond, nici nu mai era nevoie: divizați în numeroase regate și uniuni de triburi, dacii nu mai reprezentau un pericol atît de mare ca formidabila forță ridicată de Burebista. Totuși, neîncetatele incursiuni nelinișteau imperiul : ele nu meritau poate un mare război de cucerire, care i-ar fi unit pe daci transformîndu-i iarăși într-o putere de temut, dar era clar că anumite măsuri militare se impuneau. Posesiunile romane sud-dunărene sufereau mai ales de pe urma dacilor din cîmpia munteană; cucerirea Dobrogei ar fi permis ca aceștia să fie mai ușor ținuți în frîu. Și astfel, vechiul plan de a pune stăpînire pe regiunea dintre Dunăre și Mare reapare în strategia romană. Mai lipsea doar prilejul, dar și acela avea să se ivească destul de curînd.

În anul 29 i.e.n., ne spune Dio Cassius[49], bastarnii atacă pe tracii denteleți, aliați ai romanilor. Mai puțin pentru a-i ajuta pe aceștia și mai mult pentru că se temea să nu fie invadată și Macedonia, generalul roman M. Licinius pornește împotriva lor și-i învinge cu ajutorul daco-getului Roles. Pentru contribuția lui la victorie, Roles primește de la Octavian însuși, pe care merge să-l întîlnească la Corint, titlul de prieten și aliat al poporului roman.

În anul următor, între Roles și vecinul său de la nord, Dapyx, izbucnește un conflict. „Prietenul și aliatul" romanilor se folosește de titlul său pentru a cere ajutor lui Crassus. Generalul roman nu

șovăie nici o clipă: i se oferea doar un prilej excelent de a pătrunde în Dobrogea. Cavaleria lui Dapyx e pusă pe fugă și, cuprinsă de panică, se năpustește asupra propriei pedestrimi. Această fuge și ea, iar Crassus face un mare măcel. Cu oastea care-i mai rămăsese, Dapyx se retrage într-o cetate, iar generalul roman începe asediul. Un trădător se înțelege cu el în greceşte, limbă pe care dacii lui Dapyx pare că n-o cunoșteau, să predea cetatea; o dată deschise porțile, romanii și geții lui Roles se năpustesc înăuntru; Dapyx piere luptînd eroic în fruntea soldaților săi. Fratele lui, făcut prizonier, dobîndește mila lui Crassus și, cu ea, libertatea, dar romanii nu se arată la fel de clemenți față de populația păşnică a ținutului, care se refugiase cu turmele și obiectele mai de preț într-o peșteră numită Keire: Crassus închide toate ieșirile din peșteră, obligîndu-i pe asediați înfometați să se predea.

Crassus nu s-a întors în provincia sa după această expediție. Trădîndu-și intenția de a cuceri întreaga Dobroge, el îl atacă fără nici un motiv pe Zyraxes, cel de-al treilea rege get dobrogean. Armata romană mărșăluiește direct spre Genucla, cea mai puternică cetate a lui Zyraxes, situată undeva pe Dunăre; acolo auzise Crassus că erau păstrate stindardele pe care Hybrida le pierduse în rușinoasa lui înfrîngere din 61 î.e.n. Știind bine că nu va putea rezista singur, Zyraxes trece pe malul stîng al Dunării, pentru a cere ajutor de la sciți. În absența lui, romanii cuceresc cetatea după un scurt dar greu asediu. Dobrogea întreagă se afla acum în mîinile lor.

E drept că Roma nu transformă noile teritorii într-o provincie. Era preferabil pentru ea să apere linia Dunării cu piepturile aliaților geți și nu cu sîngele soldaților romani. Roles e acela care, în numele romanilor și, fără îndoială, spre folosul lor în primul rînd, cîrmuiește Dobrogea. După moartea sa, asupra ținutului cucerit de Crassus se întinde protectoratul regatului odryd din Tracia, client al Romei, în timp ce în zona de coastă se creează un comandament militar roman — prefectura litoralului maritim — dependent de provincia Macedoniei.

DACI ȘI ROMANI ÎNAINTE DE DECEBAL

Nu întotdeauna putem cunoaște numele diverșilor „regi" dacogeți din perioada care a urmat morții lui Burebista, nu întotdeauna putem localiza, în timp și în spațiu, diferitele evenimente ale is-

toriei acestei perioade, doar fugar menționate de autorii antici. Dar un lucru apare limpede: sfîrșitul secolului I î.e.n. și întreg secolul următor poartă pecetea unei eroice și dramatice lupte pentru îndepărtarea pericolului roman. Dorința de a îndepărta această primejdie i-a făcut pe Coson și pe Dicomes să se amestece în luptele civile din statul roman. Aceeași dorință stă la temelia numeroaselor expediții daco-getice împotriva posesiunilor romane.

Căci dacii iau adesea ofensivă, organizînd invazii repentine la sud și la vest de Dunăre, mergînd cîteodată în ajutorul popoarelor ce luptau să scuture jugul roman. Nu ataca oare sistematic Cotiso ținuturile sud dunărene? Nu trec oare dacii Dunărea înghețată în anul 10 î.e.n., cu prilejul revoltei pannonilor, atacînd această recentă provincie romană? Tiberiu însuși, viitorul împărat, e trimis de Augustus din Galia pentru a respinge atacul. Peste puțină vreme dacii atacă iarăși Pannonia împreună cu tauriscii și anarții din nord-vestul Daciei, precum și cu alte seminții. Generalul Marcus Vinicius, care se mai luptase cu dacii și pe alt front, îi bate și-i urmărește, urcînd pe valea Mureșului, pînă în inima Daciei. Prin anul 6 e.n. are loc o invazie daco-sarmatică în Moesia, respinsă de A. Caecina Severus.

Dar mici reacțiile romane nu se lasă așteptate. Cucerirea Dobrogei și încredințarea ei unor aliați credincoși, ca Roles la început și regii clientelari odryzi pe urmă, au constituit doar un prim pas. În primii ani ai erei noastre (11 — 12 după cele mai noi opinii), o acțiune militară pe scară vastă e organizată de generalii Cn. Cornelius Lentulus, guvernator al Pannoniei, și Sextus Aelius Catus, comandantul districtului militar din Moesia. Lentulus operează, pare-se, în Oltenia și Banat; el iese învingător, îi alungă pe daci pe malul stîng al Dunării, stabilește garnizoane de-a lungul fluviului. Totuși, zice Florus în pasajul amintit ceva mai sus, Dacia n-a fost învinsă, ci pericolul pe care-l reprezenta ea în ochii romanilor a fost doar aminat. La rîndul său, Sextus Aelius Catus inaugurează în cîmpia munteană un nou sistem de asigurare a hotarelor imperiului: deportarea în masă a populațiilor dușmănoase. Cincizeci de mii de geți sînt, după spusele lui Strabo[30], strămutați în sudul Dunării. Raidul pustiitor roman pune capăt pentru totdeauna vieții înfloritoare dacice din așezările de la Popești și Piscul Crasani, în care mărturiile arheologice se opresc brusc la începutul erei noastre. Numai marile așezări situate mai spre miazănoapte — Tîmoșul, Poiana — au scăpat, iar Augustus, în elogiul pe care și-l scrie singur

ca un fel de manifest al regimului său şi de testament politic[51], se laudă că armata sa, „trecînd peste Dunăre, a silit neamurile dacilor să rabde stăpînirea poporului roman".

Exagerare evidentă. Nu neg că măsurile lui Lentulus şi Catus s-au dovedit utile pentru apărarea posesiunilor din zona Dunării mijlocii şi inferioare, dar dacă stăpînii Romei au crezut că prin deportarea celor 50 000 de geţi atacurile aveau să înceteze, ei s-au înşelat amarnic. Abia terminase Catus strămutarea geţilor munteni şi cetatea Aegyssus (Tulcea de azi), aflată sub protectoratul regelui odryd Rhoemetalces, e fulgerător atacată şi cucerită de daci. Întreaga navigaţie, comercială şi militară, pe Dunărea de jos era ameninţată; Rhoemetalces, incapabil să recucerească fortăreaţa, se adresează Romei şi numai intervenţia unei legiuni comandate de Vitellius izbuteşte, după un greu asediu şi cu mari pierderi, să-i alunge iarăşi pe geţi peste Istru. Peste trei ani însă, Troesmis (Iglita) e pe neaşteptate atacată şi cucerită de daci şi iarăşi romanii sînt nevoiţi să intervină. L. Pomponius Flaccus, prefectul litoralului pontic, recucereşte cetatea. În vest, puţin mai tîrziu, pe la 20 e.n. iazygii de neam sarmatic se aşază, cu permisiunea sau chiar la îndemnul Romei, în cîmpia Tisei, pentru a construi o pavază a Pannoniei romane împotriva dacilor.

Anii exilului lui Ovidiu (8 — 17 e.n.) sînt plini de astfel de asalturi barbare asupra Dobrogei. Marele poet ne informează despre căderea cetăţilor Aegyssus şi Troesmis în mîinile daco-geţilor şi despre recucerirea lor de către romani[52]. Tot el aminteşte de nenumărate alte invazii, de starea de nesiguranţă ce domnea în Dobrogea mai ales iarna, cînd gheaţa Dunării îngăduia atacatorilor să pătrundă la sud de fluviu. Ovidiu se plînge amarnic[53] că el, poetul răsfăţat al înaltei societăţi romane, omul care n-a atins în tinereţe alte arme decît cele ale plăcerii, e nevoit acum, la chemarea străjerilor cetăţii Tomis, să apuce sabia şi scutul şi să-şi acopere cu coiful părul albit.

Uneori aceste atacuri erau organizate de geţi, alteori de alte seminţii: sciţi, sarmaţi. Nu numai oraşenii, ci şi localnicii geto-daci sufereau din pricina acestora din urmă, cum ne spune tot Ovidiu în impresionante versuri[54], pe care le redau tălmăcite de prof. T. A. Naum, în volumul Ovidiu, *Scrisori din exil*:

„Cît aburesc zefirii, ne îngrădim cu Istrul,
El numai ne păzeşte de cruntе năvăliri.
Cînd însă vine iarna cea tristă şi cumplită

Şi geru-mbracă ţara în albul lui veşmînt...,
Cînd crivăţul sălbatic, cu aspra lui suflare,
Îngheaţă apa mării ori Istru-nvălurat,
Îndată ce s-aşterne cîmpia cea de gheaţă,
Barbării dau năvală pe caii lor cei iuţi.
Săgeţile lor zboară departe, prin departe,
Şi toată-mprejurimea călări o pustiesc
Fug oamenii! De ţarini nu-i nimeni să mai vadă.
A bărbarului pradă e-al omului avut,
Nimica toată: carul ce scîrţie, vreo vită,
Şi toat-agonisita sărmanului plugar!
Cu braţele legate duşi unii în robie,
Îşi mai aruncă ochii spre casa lor în van.
Iar alţii cad, sărmanii, căci li străpung îndată
Săgeţi încîrligate şi unse cu venin.
Tot ce nu pot să ieie cu dînşii, dau pierii
Şi focul duşman arde colibele pustii..."

Şubreda stăpînire odrydă nu putea apăra Dobrogea. Sub împăratul Claudiu, cînd acest regat clientelar e transformat într-o nouă provincie purtînd numele de Tracia, teritoriul Dobrogei e anexat Moesiei. Apărarea e organizată cu străşnicie: garnizoane romane sînt aşezate în cetăţile de pe malul drept al Istrului, se construiesc drumuri strategice pentru deplasarea rapidă şi lesnicioasă a trupelor. În timpul lui Nero, guvernatorul Moesiei, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, organizează între 62 şi 66 e.n. o vastă operaţie după modelul mai vechi al lui Catus. Prin metode diverse, poate mai mult diplomatice decît militare, el strămută, din zona de la nord de gurile Dunării, 100 000 de transdanubieni, populaţie amestecată de geţi, bastarni, sarmaţi. Scopul operaţiei era dublu: pe de o parte deportarea acestor oameni din aşezările lor slăbea presiunea barbară la frontiera dunăreană; pe de altă parte, aşezarea lor în Moesia îngăduia ca mari întinderi de pămînt să fie cultivate cu ţărani aserviţi. De altminteri, inscripţia dedicată lui Plautius Silvanus[55] e limpede în această privinţă, afirmînd că strămutarea s-a făcut *ad praestanda tributa*, pentru a munci pămîntul şi a plăti impozite.

Nici aceste măsuri n-au slăbit puterea dacilor într-atît, încît ei să nu poată ataca imperiul. Dacă Scorilo credea că e mai bine ca dacii, pentru a ţine departe primejdia romană, să nu atace imperiul atîta vreme cît el era sfîşiat de războaie interne, urmaşul lui sau contemporanii săi din alte părţi ale Daciei vedeau în ofensivă metoda cea mai bună de apărare; de aceea în primele luni ale anului 69 e.n. are loc o invazie în Moesia. Dinastia romană a Flavilor

ia noi masuri pentru protejarea frontierei dunărene, înființînd o flotă specială — *classis Flavia Moesica* — pentru supravegherea fluviului, ale cărei stațiuni sînt cunoscute la Aegyssus și la Barboși pe Siret. Și totuși în iarna anului 85/86, pe cînd la Sarmizegetusa domnea Duras-Diurpaneus, o nouă și puternică invazie are loc. Cetele dacilor, conduse poate chiar de Decebal, năvălesc în Moesia declanșînd astfel cea dintîi mare ciocnire cu Roma. Cu aceasta pătrundem din nou în istoria statului dac transilvănean și deschidem un nou capitol, ultimul și cel mai eroic, al ei.

Perioada 44 i.e.n. — 85 e.n. se caracterizează din punct de vedere politic prin lupta consecventă și tenace a poporului daco-get împotriva expansiunii romane. Această luptă fusese numai parțial încununată de succes. E drept că nici o mare și decisivă expediție nu fusese organizată de Roma pentru supunerea Daciei; dar e tot atît de adevărat că neîndurătorul clește al dominației romane se strînge din ce în ce mai mult în jurul neamului daco-get. Dobrogea cucerită, așezările de la Popești și Piscul Crăsani golite de locuitorii lor, o largă zonă din cîmpia muntenă și din sudul Moldovei pusă sub controlul militar, dacă nu și politic, al Romei, Dunărea umblată de vase de război romane — iată care era încheierea acestei lupte de peste un secol. Dacia era încă în picioare, dar pornea în luptele viitoare de pe poziții mult mai slabe decît pe vremea lui Burebista.

Creșterea pericolului roman aducea din nou pe primul plan imperativul unirii tuturor daco-geților liberi într-un singur stat. Fabula vie a regelui Scorilo nu se potrivea numai romanilor; din pilda celor doi cîini care, lăsînd sfada, se aruncă împreună asupra lupului, trebuiau și dacii să învețe că a sosit momentul unirii în fața dușmanului comun. Și nu cred că mă înșel afirmînd că acest proces de unificare sau, mai bine zis, de reunificare a daco-geților a început tocmai în timpul îndelungatei domnii a lui Scorilo. Continuat de Duras-Diurpaneus, el se va desăvîrși sub Decebal, cînd statul dac ajunge la cel mai înalt nivel de dezvoltare și la o mare putere militară. Dar ajunși în pragul evenimentelor politico-militare care au marcat domnia regelui-erou, să întrerupem puțin firul povestirii pentru a ne roti ochii peste țara dacică.

Capitolul V

CĂLĂTORIE PRIN INIMA DACIEI

Istoria se învață din cărți, dar traiul unui popor se cunoaște mai bine dacă-l vizitezi la el acasă, dacă-i vezi cu ochii așezările, casele, uneltele, obiectele de artă. Iată de ce capitolul acesta va însemna o adevărată călătorie prin Dacia.

Mai bine zis, prin inima ei, prin regiunea Munților Orăștiei. Nicăieri nu poate fi surprinsă mai bine și mai complet decît aici înalta treaptă de dezvoltare la care ajunseseră strămoșii noștri pe vremea lui Burebista și a lui Decebal. Nicăieri nu se găsesc așezări mai mari, cetăți mai puternice, unelte mai perfecționate, opere de artă mai frumoase. În marele complex arheologic se reflectă activitatea creatoare a generațiilor, credințele și obiceiurile geto-dacilor, geniul însuși al acestui popor. Numeroasele și bogatele așezări din această zonă sînt expresia cea mai înaltă a civilizației dacice și tocmai acest lucru ne îndeamnă să le închinăm călătoria noastră. Ea va fi cu atît mai interesantă, cu cît săpăturile de aici, conduse ani îndelungați de acad. C. Daicoviciu, au silit ruinele să-și dezvăluie o bună parte din tainele lor.

Cititorul să nu uite însă că drumeția în care pornim împreună e o călătorie cu gîndul. Ea nu poate înlocui o vizită adevărată în locurile unde au trăit, au muncit și au luptat strămoșii noștri. Nici cel mai talentat pictor și nici cel mai iscusit scriitor nu va reuși să zugrăvească locurile mai bine decît le văd ochii călătorului. Iar autorul acestei cărți nu e nici pictor, nici scriitor.

Dar călătoria prin filele unei cărți își are avantajele ei. Se face repede, cu mai puțină osteneală și cu nemărginite posibilități de a te abate din drum, de a stărui mai îndelung asupra unui lucru, de a trece în fugă pe lîngă altul, de a te întoarce ori de cîte ori dorești în același loc, de a străbate iute ca vîntul și ca gîndul țara toată. Cine ar putea vedea *în realitate* în același timp cetățile din Hunedoara și așezarea de la Popești? Numai cu ochii minții acest lucru

e cu putință și ne vom folosi din plin de acest avantaj.

Să nu mai irosim însă vremea și să pornim la drum. Să pătrundem fără zăbavă în ținutul Munților Orăștiei, în așezările dacice de aici.

PRIN CETĂȚILE ȘI SATELE DACILOR

La tot pasul ne întîmpină urmele așezărilor dacice. Unele își înalță semeț zidurile pe culmile dealurilor, singuratice ca niște cuiburi de vulturi. Sînt cetățile cu caracter strict militar, durate în punctele cele mai prielnice pentru stăvilirea unei eventuale înaintări dușmane: fortificațiile de pe dealurile Piatra Roșie și Blidaru ne oferă cele mai bune exemple. Alte cetăți au în jurul sau la poalele lor cîte o întinsă și odinioară înfloritoare așezare civilă; așa ni se înfățișează cetățuia de la Costești, adevărată acropolă a marii așezări de pe teritoriul satului actual, sau fortificația cea mare de pe Dealul Grădiștii, suprem loc de refugiu în zile de restriște. În alte părți ale țării, așezările întărite sînt centre ale uniunilor de triburi. La Popești, valurile de pămînt cu palisadă, avînd un puternic nucleu din turte mari de pămînt ars, cuprind în interiorul lor zeci, dacă nu sute, de mici gospodării. La Poiana, marea așezare fortificată de pe malul înalt al Siretului e înconjurată de numeroase sate neîntărite.

Așezări neîntărite există destule și în Munții Orăștiei. Urmele lor s-au constatat pe largul și pitorescul platou al Luncanilor, pe cele 40—50 de terase de la Fața Cetei, amenajate măcar parțial de mîna omului, și în partea de jos a văii Apei Grădiștii, la Bucium. Acestea sînt adevărate sate sau, cîteodată măcar, tîrguri, cu o populație numeroasă. Dar se cunosc și așezări de alt fel, aidoma satelor noastre de munte, cu case risipite prin poieni, pe terasele și pe platourile netede ale înălțimilor; cioburi de vase, diferite obiecte, urmele pîrjolului aprins de oștile Romei în trecerea lor prin ținut le semnalează ușor ochiului expert al arheologilor. Așa se face că numai în Munții Orăștiei se cunosc astăzi vreo sută de așezări omenești din vremea dacilor.

Cercetările din ultimii ani au adus la lumină și un tip aparte de așezări: stînile dacice. Săpăturile executate în preluca (poiana) Brîndușița de pe dealul Rudele (1 300 m înălțime), pe terasele și pe platoul Meleiț (1 400 m înălțime), la sud-sud-est de Sarmizegetusa dacică, au dezvelit construcții pastorești din lemn, fără

lipitură și tencuială de lut, cu un inventar specific constînd mai ales din ceramică. Păcurarii daci le locuiau numai în timpul verii; toamna ei coborau cu turmele la cîmpie, în așezările mari. Dar pentru turme, nu numai stînile anume construite slujeau drept adăpost. Cînd vremea rea îi prindea pe păstori departe de casă, peșterile naturale deveneau minunate refugii. Uneori poate că ele erau adevărate stîni, folosite în tot cursul sezonului de pășunat. Așa se explică urmele de cultură materială dacică descoperite în peșterile de la Nandru (jud. Hunedoara), Baia de Fier (în Oltenia) sau în Peștera Hoților de lîngă vestitele Băi Herculane.

Din aceste felurite așezări pe care să le vizităm mai întîi? Să facem ca orice turist și să ne oprim în primul rînd la cetățile dacice.

Urcînd pe valea largă a Apei Grădiștii, prima cetate care ne întîmpină e aceea de la Costești. Numele din vechime nu i se cunoaște; sigur e însă că era o cetate puternică, fortăreață a unei mari așezări civile, reședință obișnuită a regilor daci transilvăneni. Și e tot atît de sigur că locul ei a fost bine ales de daci, într-un punct unde valea se îngustează brusc, strînsă între dealuri, și unde, prin urmare, era mai ușor să se apere drumul către Sarmizegetusa.

Deși foarte asemănătoare, nici o cetate dacică nu e absolut identică cu celelalte. Planul lor e deosebit pentru că se adapta la particularitățile terenului; deosebite sînt adesea și elementele de fortificație, ca să nu mai vorbim de dimensiuni.

Cetatea de la Costești era apărată în primul rînd de un val de pămînt, larg la bază de 6—8 m și înalt în prezent de 2—2,5 m, care înconjura nu numai platoul superior al dealului (561 m înălțime), ci și terasele de sub el. În val se înfipseseră stîlpi groși de lemn, legați între ei printr-o împletitură de nuiele bine lipită cu pămînt, formînd palisada în spatele căreia se adăposteau apărătorii. De șanț cetatea nu avea nevoie, căci panta abruptă era mai greu de urcat decît pereții șanțului. Valul nu se închidea complet; acolo unde trebuia să se afle poarta, capetele sale se petreceau unul peste altul, formînd o intrare „în clește"; dușmanul care ar fi dărîmat masiva poartă de lemn trebuia să treacă printre cele două „ramuri" ale valului, expunîndu-și astfel flancurile loviturilor apărătorilor cetății.

Scăpat de acest prim obstacol, dușmanul se pomenea îndată în fața altuia: zidul masiv al cetății. La Costești, zidul nu incon-

jură complet dealul: el a fost construit numai în părţile în care panta era mai lină şi deci accesul mai uşor; prin înălţimea şi soliditatea sa el constituia, totuşi, o formidabilă piedică în calea oricărui atacator.

Inspirată din construcţiile elenistice analoge, tehnica zidului de cetate a fost adaptată de daci la condiţiile specifice ale Munţilor Orăştiei; de aceea specialiştii au botezat acest gen de zid *murus Dacicus (zidul dacic)*. Gros de trei metri, zidul cetăţii de la Costeşti avea două feţe, una exterioară şi una interioară, formate din blocuri de calcar conchilic regulat tăiate (*opus quadratum)*, de dimensiuni variabile (în general 60—80 cm lungime, 40 — 60 cm înălţime şi 30 — 40 cm grosime); între cele două feţe ale zidului se aşeza o umplutură (*emplecton*) de pămînt, pietre neprelucrate, fragmente de blocuri sparte etc. Cum dacii nu prea foloseau mortarul la construcţiile lor (la zidurile de acest tip nu-l foloseau, pe cîte ştim pînă acum, deloc), exista primejdia ca umplutura neomogenă să împingă cele două feţe ale zidului înalt de cel puţin 3 — 4 m şi să le dărîme.

Constructorii daci au rezolvat însă problema într-un chip ingenios. Ei au tăiat în partea superioară a blocurilor jgheaburi în forma de coadă de rîndunică, adică mai largi spre exterior şi mai înguste spre interior. În jgheaburile a două blocuri aşezate faţă în faţă se punea o bîrnă groasă de lemn, lungă cît lărgimea zidului, ale cărei capete erau tăiate în acelaşi chip. Abia după ce toate bîrnele erau aşezate se azvîrlea între feţele zidului umplutura, operaţia repetîndu-se la fiecare rînd de blocuri, pînă sus. Acum umplutura putea să împingă feţele zidului; bîrnele groase le ţineau solid prinse. E drept că după un timp bîrnele putrezeau, dar pînă atunci zidul se tasa suficient pentru a nu mai fi ameninţat de dărîmare.

Pe coama zidului se aşezau trunchiuri groase de copac, despicate în lungime. Ele erau înclinate spre exterior, pentru ca apa de ploaie să se scurgă, şi acoperite cu pămînt bătut pentru a nu putea fi incendiate de eventualii duşmani.

Din loc în loc, zidul cetăţii de la Costeşti avea puternice bastioane construite în aceeaşi tehnică; parterul lor servea drept depozit de provizii şi de arme, iar etajul ca locuinţă şi poziţie de luptă pentru apărători. Mai existau şi nişte platforme de luptă, sprijinite tot pe blocuri de calcar, durate în spatele zidului.

Daca nu putea străpunge zidul, duşmanul pătruns dincolo

de valul cetăţii Costeştilor trebuia să meargă de-a lungul a două din cele patru laturi ale unui bastion. Apoi întîlnea în cale o altă poartă pe care trebuia s-o sfărîme (înaintea celui de-al doilea război dacic această poartă a fost blocată cu baze de coloane luate din sanctuarele de la Costeşti) pentru a răzbate, urcînd o pantă destul de dificilă, spre platoul superior. Înainte de a ajunge îl mai întîmpina însă un obstacol: o dublă palisadă din stîlpi groşi de lemn. Abia după ce biruia şi această piedică duşmanul putea ataca cele două turnuri-locuinţă de pe platou, cucerind astfel cetatea.

Cetăţuia Costeştilor nu era protejată numai de amintitele elemente defensive şi de vitejia oştenilor săi, ci şi de diverse fortificaţii mai mici. Un mare şi puternic bastion străjuia drumul care urca în vechime la cetate, un alt turn izolat se afla în spatele valului, în prelungirea zidului de incintă. Dar mai ales trebuie pomenite aici turnul de pe mica înălţime Ciocuţa şi fortificaţia ceva mai mare de pe dealul Cetăţuia Înaltă din imediata apropiere a cetăţii. Caracterul de *sistem* al fortificaţiilor din Munţii Orăştiei se vede, deci, nu numai în organizarea apărării Sarmizegetusei, ci şi în felul de a proteja fiecare mare fortificaţie în parte.

Elementele defensive ale cetăţii de la Costeşti se întîlnesc, uneori altfel rînduite, şi la alte fortificaţii din regiune. Valul de pămînt nu-l mai găsim la nici o altă cetate de aici, dar îl putem urmări pe mai mulţi kilometri în zona Cioclovina-Ponorici, barînd accesul dinspre apus, pe valea Streiului, către Sarmizegetusa. În apropiere, avînd aceeaşi menire, se ridică cetatea de la Piatra Roşie, adevărat cuib de vulturi durat la 821 m înălţime pe platoul unui deal înconjurat din trei părţi de prăpăstii cu pereţii din piatră de culoare sîngerie. Planul acestei fortificaţii nu e neregulat, ca cel al cetăţii de la Costeşti, ci rectangular; zidul ei de incintă are şase turnuri, printr-unul din ele intrîndu-se în cetate.

Dar la Piatra Roşie întîlnim şi un element nou: o a doua cetate, mai puţin puternică decît prima (probabil că a fost înălţată în grabă în preajma războaielor cu Traian), construită nu din blocuri frumos cioplite, ci din piatră de stîncă locală, sumar potrivită; pietrele se legau între ele cu pămînt, iar pe o anumită porţiune chiar cu mortar (*opus incertum*). Un sistem analog a fost constatat şi în cazul unui zid din cetatea de la Băniţa. La Piatra Roşie, pe acest zid sec se ridica o palisadă.

Să ne întoarcem însă iarăşi pe valea Apei Grădiştii. Părăsind

cetatea Costeștilor și urcînd pe înălțimea Blidaru, situată puțin mai la miazăzi, dăm peste cea mai puternică fortificație ce străjuiește valea. De fapt nu e vorba aici de o singură cetate, ci de două cetăți îngemănate, avînd șase turnuri puternice. Remarcabilă e la cetatea I de pe Blidaru poarta de intrare amenajată după sistemul (binecunoscut în antichitate) *à chicane* (cu piedică): pătrunzînd în turnul care servea drept intrare, dușmanul nu putea merge mai departe drept înainte, căci calea îi era închisă de un zid; el era nevoit s-o ia la dreapta, expunîndu-și astfel flancurile.

La cetatea a II-a de pe Blidaru atrage atenția sistemul platformelor de luptă de pe laturile de nord și de vest. Zidul de incintă e dublat aici, la cîțiva metri în spate, de un zid paralel; pereți perpendiculari împart spațiul rămas liber în mai multe „cazemate", a căror parte inferioară servea drept depozit în timp ce la etaj era amenajată o platformă de luptă. Interesant este și sistemul de construcție folosit aici; dacă zidul de incintă propriu-zis e alcătuit din blocuri regulat tăiate, zidul paralel din spate și zidurile perpendiculare sînt construite într-o tehnică mixtă (*opus mixtum*): porțiuni din blocuri de calcar alternează în felul unei table de șah cu porțiuni din micașist local.

Și cetatea de la Blidaru e apărată de un întreg sistem de turnuri (trei dintre ele pe platoul înălțimii Faieragu, altele pe terasele Blidarului ce coboară spre Apa Grădiștii), iar poziția sa e deosebit de bine aleasă: de pe culmea dealului (703 m înălțime) se poate vedea, în zilele senine, spre nord pînă la Orăștie, iar spre sud pînă la Grădiștea Muncelului.

Aici, pe Dealul Grădiștii, se ridica antica Sarmizegetusă, cea mai mare așezare dacică cunoscută. Așezarea avea și o cetate, cea mai mare și ea, cuprinzînd o suprafață de circa 3 ha între zidurile ei cu plan neregulat. Dar Sarmizegetusa n-avea în primul rînd însemnătate strategică; spre deosebire de celelalte cetăți care domină ținutul dimprejur, aceasta, deși se află la 1 200 m înălțime, este ea însăși dominată de înălțimile înconjurătoare mai mari. E, prin urmare, o cetate de refugiu, menită să adăpostească numeroasa populație din împrejurimi.

Cercetările la cetatea Sarmizegetusei au fost, din nefericire, îngreuiate de distrugerile provocate de căutătorii de comori, trimiși aici oficial, sub comanda unui ofițer, de către fiscul austriac la începutul secolului trecut; păgubitorul (pentru știință) interes al

autorităților habsburgice fusese stîrnit de descoperirea întîmplătoare pe Dealul Grădiștii a unei mari comori de monede de aur. Din cauza distrugerilor provocate la cele două porți principale ale cetății, nu se poate stabili dacă ele aveau ori nu turnuri. Deocamdată (săpăturile sînt încă în curs), nu s-au găsit turnuri pe zidul de incintă; într-un singur loc s-au descoperit urmele unei platforme de luptă.

Sarmizegetusa și fortificațiile care o înconjură nu sînt singurele din țara noastră construite într-o tehnică înaintată. La fel sînt construite, de pildă, cetățile de la: Bănița, care apără dinspre sud drumul Sarmizegetusei, Căpîlna pe valea Sebeșului, Piatra Craivii, nu departe de Alba Iulia. La Tilișca, lîngă Sibiu, fortificația e formată dintr-un puternic val de pămînt, dar are și două turnuri înălțate în *opus Dacicum*. Pînă și departe în Moldova, pe înălțimea Bitca Doamnei de lîngă Piatra Neamț, se întîlnesc ziduri din blocuri. Un sistem analog pare a fi fost utilizat la fortificațiile de la Cîmpuri-Surduc în Hunedoara, Ocnița și Polovragi în Oltenia. Toate aceste fapte documentează unitatea culturii materiale dacice în perioada existenței statului liber dac.

La alte cetăți, în alte părți ale Daciei, se întîlnesc elemente diverse. Am amintit mai sus valurile de la Popești; un val asemănător apără așezarea olteană de la Bucovăț. Cu un val de pămînt sînt întărite și așezările de la Poiana și Tîrgu Ocna (Moldova), Racu (jud. Harghita) și Arpașul de Sus (jud. Sibiu); acolo unde terenul nu era destul de abrupt, valul avea în față un șanț larg și adînc. Valul era întărit cu o palisadă, formată din unul, două sau chiar patru (la Arpașul de Sus) rînduri de stîlpi groși de lemn. La Pecica, așezarea era apărată de un șanț natural adînc și lat.

Mai binecunoscute au devenit în ultimii 15 — 20 de ani și cetățile dacice cu ziduri de piatră din estul Transilvaniei. La Covasna, fortificația atît de pitoresc numită „Cetatea Zînelor" se ridică pe un deal izolat din trei părți, la peste 900 m înălțime. Avînd un platou nivelat și trei terase, cetatea e de tipul celei de la Costești, fără a avea însă ziduri din blocuri mari de piatră. Platoul a avut, pare-se, doar o palisadă: două terase sînt împrejmuite de ziduri, dar fețele acestora sînt făcute din lespezi de mărime mijlocie, mai mult sau mai puțin regulate, legate cu lut; umplutura acestui zid gros de 2 m, analog cu împrejmuirea celei de-a doua cetăți de la Piatra Roșie, e din pămînt și pietre informe.

La capetele ce se opresc în fața prăpastiei dinspre vest, zidurile teraselor au avut cîte un turn.

La Jigodin, săpăturile conduse de prof. M. Macrea (cel care a cercetat și fortificațiile de la Căpîlna și Arpașul de Sus) au dovedit că zidurile cu mortar pe care alți arheologi le constatașeră sînt din epoca feudală. Dar au existat aici, pe trei înălțimi diferite, trei așezări dacice, toate întărite numai cu cîte un val de pămînt și piatră. În zona se aflau și așezări neîntărite, cum era aceea, destul de săracă, de la Sîncrăieni; marele tezaur găsit în apropierea acestui sat, dar într-un punct unde nu s-au observat urme de așezare, nu aparținea, desigur, unui biet țăran dac de aici, ci vreunui nobil dintr-una din cetățile Jigodinului.

După cum se vede, dacii își împînziseră țara cu felurite fortificații, de la așezările întărite cu un simplu val de pămînt, avînd în față un șanț, pînă la puternicile cetăți cu ziduri de piatră. Și dimensiunile lor variau; alături de cetatea Sarmizegetusei cu cele 3 ha ale ei aflăm turnuri de pază cu latura de cîțiva metri, avînd partea inferioară din piatră, iar cea superioară din lemn sau cărămidă slab arsă. Ba la Costești, chiar pe platoul cetății, s-au găsit blocurile, șase la număr, care au servit drept temelie stîlpilor înalți de lemn ce susțineau un turn de observație; din el vor fi dat străjile de veste lui Decebal că armata romană se apropie dinspre Mureș.

Cetățile demonstrează înalta măiestrie atinsă de daci în meșteșugul și arta construcțiilor. Dar traiul lor de fiecare zi poate fi mai bine surprins prin cercetarea construcțiilor civile. Aceleași construcții, și îndeosebi locuințele, atestă diferențierea socială care-i despărțea pe nobili de oameni de rînd, pe bogați de săraci.

În Munții Orăștiei, și anume la Costești, s-au descoperit cele mai impunătoare clădiri de locuit. E vorba de turnurile-locuință pomenite ceva mai sus: primul la capătul de nord, al doilea la capătul de sud al platoului. Partea inferioară a zidurilor lor e construită în tehnica specifică dacică, din aceleași blocuri de calcar ca și incinta cetății. Partea lor superioară e din cărămidă slab arsă, de dimensiuni neobișnuite: 48×48×8,5 cm; atît temelia de piatră, cît și partea clădită în cărămidă au grosimea de 3 m. Turnurile-locuință aveau cîte un etaj la care se putea ajunge pe o scară interioară și pe una exterioară, ambele de lemn, așezate pe baze de lespezi vizibile și azi. Tocmai etajul servea ca locuință propriu-zisă, încăperea de la parter, în care se intra printr-o ușă

largă, de 1,80 m, fiind cămara de provizii. De notat că în fața turnului nr. I se construise un fel de pridvor de unde se deschidea minunata priveliște a văii Apei Grădiștii, spre Mureș. Un astfel de turn-locuință, dar mai mic și mai puțin pretențios, cu partea superioară din lemn, s-a găsit și în cetatea de pe Blidaru. La Căpîlna s-a descoperit un turn-locuință construit la fel cu cele de la Costești, dar cu zidurile mai puțin solide; aici stătea nobilul care comanda cetatea.

Turnurile-locuință constituie însă o excepție în arhitectura civilă dacică și tocmai de aceea prezența a două din ele în cetatea Costeștilor l-a făcut pe C. Daicoviciu să-i atribuie acesteia funcția de reședință permanentă a regilor daci. Covîrșitoarea majoritate a locuințelor dacice din regiunea Munților Orăștiei sînt durate din lemn.

În planul lor, în dispoziția încăperilor, în felul de a ridica pereții și de a așeza acoperișul, priceperea și fantezia constructorilor și-au dat frîu liber, firește în măsura îngăduită de mijloacele materiale ale proprietarului. Unele locuințe sînt patrulatere, altele sînt rotunde (cum ne înfățișează și Columna lui Traian cîteva), ovale sau poligonale ca aceea în care s-a găsit faimosul vas cu inscripția *Decebalus per Scorilo*. Multe din ele sînt așezate pe o temelie de piatră: ale oamenilor bogați pe blocuri îngrijit lucrate, ale celor de rînd pe un simplu șir de pietre de stîncă, menit să împiedice putrezirea bîrnelor în contact cu pămîntul. Materialul de construcție pentru pereți era întotdeauna lemnul ce creștea din abundență pe coastele și în vîrfurile munților și dealurilor, dar în felul de a înălța pereții constatăm deosebiri. Bîrnele erau așezate cîteodată orizontal, una peste alta, numai din loc în loc, mai ales la colțuri, bătîndu-se în pămînt stîlpi verticali; în acest caz, peste pereți se așternea o lipitură relativ subțire de lut, frumos netezit și chiar spoit în diverse culori. Alte ori, mai ales la casele sărace, gospodarii se mulțumeau să bată în pămînt cîțiva pari, legîndu-i apoi printr-o împletitură de nuiele; aceasta era bine lipită cu lut din belșug peste care se aplica tencuiala, eventual colorată. Adesea un prag de piatră sau, dimpotrivă, o întrerupere în șirul pietrelor temeliei marca intrarea unde trebuie să presupunem o ușă de lemn. La casele nobililor, această ușă era masivă și bătută în ținte de fier cu floarea mare și uneori frumos ornamentată.

Casele aveau în mod obișnuit una sau două încăperi (trebuie

să ținem însă seamă că multe din ele vor fi fost cu etaj, așa încît numărul încăperilor se mărea); adesea un pridvor acoperit, cu acoperișul susținut de stîlpi, sau adăpostit pur și simplu sub o streașină lată, înconjura clădirea. Podeaua la toate locuințele dezvelite pînă acum era de pămînt bătut, uneori fățuit cu grijă, dar acoperișul era din materiale diverse. În două ape la casele patrulatere, conic la construcțiile rotunde, el era durat de cei bogați din țigle „cu nervură" de tip grecesc, de cei mai puțin înstăriți din șindrilă sau chiar din paie.

La Sarmizegetusa, locuințele așezării civile se întindeau în afara zidurilor cetății pe distanță de vreo 3 km, înșirîndu-se pe terasele Dealului Grădiștii și lăsînd, pare-se, între ele adevărate străzi. În alte locuri, întinderea așezărilor n-a putut fi cu certitudine constatată; sigur însă că așezările de la Costești (la poalele cetății), Fața Cetei, Fețele Albe erau mari.

De locuințele obișnuite nu se prea deosebeau, ca fel de construcție, nici stînile de la Rudele și Meleia. Ele erau construcții de lemn cu acoperiș de șindrilă sau paie, așezate pe temelii de piatră de stîncă. Forma lor e, în mai toate cazurile, ovală, iar dimensiunile variabile (diametrul mare e de 6,90—16 m). De obicei, aceste construcții aveau un cerdac de jur împrejur și două încăperi: prima ovală, iar a doua, interioară primei, absidală sau patrulateră. Faptul că la construirea lor nu s-a folosit lutul, deși vînturi puternice bat pe aceste înălțimi, izolarea lor în mijlocul unor pășuni bogate, folosite și astăzi de ciobani, precum și inventarul lor caracteristic (mai ales ceramic) justifică ipoteza că ele reprezintă stîni și celare ale păcurarilor daci. Descoperirea nu are nimic surprinzător, știut fiind faptul că creșterea vitelor constituia la daci o ocupație de căpetenie.

Importantă este diferențierea constatată între aceste complexe pastorale. Dacă la Rudele și pe *terasele* Meleii inventarul stînilor constă aproape exclusiv din ceramică de diverse categorii și destinații, săpăturile de pe *platoul* Meleii au scos la iveală destul de multe obiecte de fier și chiar material feros de construcție (piroane, scoabe, balamale de uși). Tot aici s-au aflat resturile unui vas și a două capace pictate, iar una din clădiri are temelia nu din piatră de stîncă, ci din mici blocuri cioplite din același calcar ca și zidurile cetăților. Nu cred că greșesc văzînd în complexul pastoresc de pe platoul Meleii o stînă aparținînd vreunui nobil puternic de la curtea regelui dac, dacă nu chiar regelui însuși.

Arhitectura civilă din Munții Orăștiei poartă nu numai amprenta dezvoltării meșteșugurilor în societatea geto-dacică, ci și pe aceea a posibilităților economice ale regiunii. Nu peste tot în Dacia există bogăția de piatră și de lemn de aici; de aceea la Popești, palatul șefului tribal e o clădire cu aspect rustic, cu pereții de vălătuci de lut, deși dimensiunile ei sînt mari, iar planul destul de complex. În alte părți, la Pecica și la Sîncrăieni de pildă, precum și în diverse puncte din cîmpia munteană și Moldova, găsim chiar simple bordeie ca în epoca hallstattiană sau la începutul vîrstei Latène.

În așezările extracarpatice mai cu seamă, dar și în Transilvania, în jurul locuințelor s-au constatat adesea gropi adînci, în formă de clopot sau circulare, pentru păstrarea proviziilor; pereții lor arși intenționat împiedicau pătrunderea umezelii și a rozătoarelor. Totuși, după un an-doi de folosire, groapa trebuia abandonată și în ea se azvîrleau fel de fel de resturi; așa se explică și numărul lor mare, și faptul că au astăzi aspectul unor veritabile gropi de gunoi, arheologii găsind în ele cele mai neașteptate obiecte, cîteodată chiar din epoci mai tîrzii. Curios e că asemenea gropi nu s-au găsit pînă acum în așezările din Munții Orăștiei. Bineînțeles că și aici locuitorii trebuiau să-și păstreze undeva proviziile, ei construiau însă hambare de lemn (urmele unuia — mari cantități de grîu, bob etc. arse — s-au descoperit chiar în apropierea sanctuarului cu 60 de coloane de andezit de la Sarmizegetusa) sau îngropau în pămînt chiupurile pline de grîne, fapt clar constatat pe Dealul Grădiștii, unde un asemenea vas fusese îngropat sub streașina lată a unei locuințe.

N-ar fi exclus ca absența gropilor de provizii (să nu uităm că ele deveneau în scurtă vreme gropi de gunoi!) la Sarmizegetusa și în așezările din jurul ei să indice existența unor preocupări de urbanistică și igienă publică. Argumentul nu e prea puternic, recunosc, dar asemenea preocupări ne sînt atestate și de alte descoperiri, de exemplu de existența conductelor de apă din tuburi de lut ars. Numărul lor e foarte mare și dacă le-am putea descoperi pe toate am avea în față un plan complex, cu multe ramificații, de canalizare.

E drept că așezarea acestor conducte de apă nu răspundea numai cerințelor igienei publice și urbanisticii, ci și unei nevoi strategice. Pentru toate cetățile dacice apa era marea problemă în caz de asediu și tocmai de aceea dacii s-au străduit să și-o

asigure din belşug. La Costeşti s-au descoperit nu mai puţin de două cisterne: una pe latura de răsărit, cealaltă pe latura de apus a cetăţii, ca să nu mai vorbim de gropile săpate în stînca platoului pentru stringerea apei de ploaie.

Dacii s-au dovedit buni şi ingenioşi meşteri în construirea fîntînilor şi a cisternelor. Nu departe de Costeşti, pe Valea Chiştioarei, s-a descoperit o fîntînă căptuşită cu blăni groase de gorun, pe care umezeala le ferise de contactul cu aerul şi le împiedicase să putrezească. La Sarmizegetusa, apa unui izvor, captată de o conductă, era adusă într-un butoi de lemn pentru decantare; de aici ieşea printr-o ţeavă de plumb cu strecurătoare şi ajungea în conducta de lut care ducea spre locuinţele din aşezare. În sfîrşit, cetatea de pe Blidaru avea o uriaşă cisternă construită, poate sub îndrumarea unui meşter grec sau roman, după cea mai bună tehnică elenistică: fundul şi pereţii erau acoperiţi cu mai multe straturi de ciment impermeabil, iar acoperişul boltit era făcut din blocuri de piatră.

Deoarece tot sîntem la capitolul urbanistică, să amintim aici scara monumentală de piatră, flancată de jgheaburi pentru scurgerea apei, care ducea la turnul-locuinţă nr. 2 de la Costeşti, treptele de la turnul de poartă al cetăţii de la Piatra Roşie, drumul pavat cu lespezi neregulate de stîncă pe care se ajungea la cetatea Sarmizegetusei şi mai ales splendidul drum pavat care lega această cetate de *incinta sacră*.

Pentru arheolog, modestele urme ale unei locuinţe sărace sînt tot atît de preţioase uneori ca şi ruinele impunătoare ale unei cetăţi. Dacă-mi este îngăduit să fac o mărturisire, voi spune că m-am bucurat mai mult cînd am descoperit stînile de pe Rudele şi Meleia decît atunci cînd s-a dezvelit fortificaţia de pe Cetăţuia Înaltă. De ce? Pentru că asemenea fortificaţii sînt numeroase şi binecunoscute, pe cînd stîni s-au găsit, pînă acum, numai pe înălţimile menţionate şi ele au ilustrat un aspect de seamă al vieţii dacilor.

Pentru vizitator însă, aceste vestigii modeste nu sînt prea grăitoare. De fapt, el nici nu poate vedea prea mult. În cursul săpăturilor s-a putut surprinde, de exemplu, urma unei birne arse; ea a fost repede fotografiată, trecută pe un plan, notată în jurnalul de şantier. Dar a venit o ploaie şi slaba urmă de arsură a dispărut şi nimeni n-o va mai vedea vreodată. Pentru ştiinţă ea a fost salvată, dar pentru ochii turistului nu. Îngheţurile fac să crape

pietrele de temelie, ierburile acoperă repdee urmele de chirpic ale pereţilor şi după cîtva timp nu se mai poate distinge nimic. Să nu uităm apoi că arheologul a găsit locuinţa cu inventarul ei: obiecte de metal, vase, monede. Dar toate materialele acestea au luat de mult calea vreunui muzeu şi pot fi văzute doar acolo, la zeci şi sute de kilometri depărtare de locul unde fuseseră folosite odinioară. Aşa stînd lucrurile, nu e de mirare că ochii drumeţului nespecialist (ba, să fim drepţi, chiar ai vizitatorului de specialitate!) sînt atraşi în primul rînd de monumentalele ruine ale cetăţilor.

Tot atît de impresionante, prin grandoarea dar şi prin caracterul lor enigmatic, sînt însă construcţiile religioase ale dacogeţilor, sanctuarele lor. Despre religia geto-dacă va fi vorba în capitolul următor, dar fiindcă pînă acum am vorbit de arhitectură, nu putem să lăsăm deoparte aceste construcţii. Nicăieri nu sînt ele atît de bine şi de complet reprezentate ca la Sarmizegetusa. De aceea vă propun o fugară vizită a *incintei sacre* de aici.

Complexul de ruine care a primit această denumire se află la aproximativ 100 m de poarta răsăriteană a cetăţii Sarmizegetusa. Spre el ne conduce, coborînd, un drum larg, pavat cu lespezi de calcar, astăzi în parte mîncate de vreme, şi mărginit pe ambele părţi de un gard scund de piatră. Drumul dă într-o piaţetă pavată, avînd pe două laturi cîte un braţ de la un canal de apă, captat dintr-un izvor apropiat. Cele două braţe duc spre prăpastia vecină şi au fără îndoială şi un rol ritual. Privelişte a care se înfăţişează e impresionantă. În mijlocul minunatei păduri seculare de fag ochiul surprinde urmele monumentale ale sanctuarelor dacice, dispuse pe două terase (a X-a şi a XI-a).

Pe terasa de jos (a XI-a), în partea ei vestică, se află cel mai vechi sanctuar descoperit la Sarmizegetusa. El n-a fost distrus de cuceritorii romani, ci a fost desfiinţat chiar de daci, pe locul lui ridicîndu-se un sanctuar nou. Cel vechi se prezintă azi ca un aliniament de postamente rotunde de calcar; diametrul discurilor e de 1,30 — 1,50 m. Construit foarte probabil chiar sub domnia lui Burebista, sanctuarul vechi avea 60 de coloane de lemn aşezate pe bazele lor rotunde de piatră şi era înconjurat de ziduri, apărînd din vale ca un edificiu gigantic, aninat pe coasta destul de abruptă, dar amenajată în terasă, a dealului. Pe lîngă zidul vestic, pornind din vale, trepte de calcar duceau pînă la o platformă

zidită din aceeaşi piatră. O conductă de teracotă aducea la sanctuar apa izvorului mai sus pomenit.

În a doua jumtate a secolului I e. n., poate chiar pe timpul lui Decebal, coloanele vechiului sanctuar au fost îndepărtate. O parte din postamentele lor, aşezate la un nivel mai ridicat decît celelalte, au slujit la susţinerea stîlpilor de lemn din interiorul noului lăcaş sacru. Tersa a fost umplută şi nivelată; folosindu-se material vechi, s-a înălţat o nouă platformă la capătul de răsărit al sanctuarului nou. Acesta, înconjurat de un şir de stîlpi de andezit, a fost însă distrus de romani, aşa că din el nu s-au păstrat decît urme destul de slabe. Ceva mai bine poate că s-a conservat alt sanctuar, situat lîngă cel pomenit, care a apărut abia în ultimele săpături.

Pe aceeaşi terasă a XI-a, dar la capătul estic al ei, se găsesc alte două sanctuare patrulatere. Unul e foarte rău păstrat şi despre el se poate spune doar că era împrejmuit de stîlpi de andezit. Celălalt, mai mic, constă din 18 coloane de andezit dispuse în trei rînduri şi e înconjurat de stîlpi din acelaşi material.

Deosebit de ineteresante sînt însă, pe această terasă, cele două sanctuare rotunde de la Sarmizegetusa. Cel mai mare, cu un diametru de 30 m, constă dintr-un cerc exterior de blocuri de andezit, strîns lipite unul de altul, şi dintr-un cerc interior, concentric, din stîlpi de andezit. Stîlpii sînt grupaţi într-un anume fel, după şase stîlpi înguşti şi mai înalţi urmînd un al şaptelea mai scund şi mai lat. Acest grup de 6+1 stîlpi se repetă de 30 de ori, fapt care l-a făcut pe C. Daicoviciu să presupună o legătură cu calendarul; după cum voi arăta în capitolul următor, justeţea acestei presupuneri poate fi demonstrată. În interiorul acestui cerc de piatră se găsea un al treilea cerc format din stîlpi de lemn, acoperiţi cu plăci de teracotă fin lustruite şi ornamentate; stîlpii lăsau libere patru intrări, marcate prin praguri de piatră. În centrul sanctuarului există o ultimă îngrăditură de stîlpi de lemn, dispuşi în formă de potcoavă.

Sanctuarul mic, rotund are doar 12 m în diametru şi constă dintr-un singur rînd de stîlpi de andezit de tipurile menţionate. Gruparea lor e însă deosebită: există 11 grupuri de 8+1 stîlpi, unul de 7+1 şi unul de 6+1. Fără a putea fi explicată deocamdată, şi această grupare trebuie pusă în legătură cu anumite fenomene cereşti.

În imediata apropiere a marelui sanctuar rotund, despărţit de el prin canalul deschis ce venea dinspre piaţeta pavată, se

află unul din cele mai interesante monumente ale incintei sacre: un pavaj de lespezi de andezit aşezate în formă de raze în jurul unei lespezi rotunde din aceeaşi rocă. Datorită formei sale, acest pavaj circular de aprope 7 m în diametru, aşezat pe o temelie de blocuri calcaroase, îşi merită pe deplin numele de „soare de piatră" care i-a fost dat. El servea ca altar de jertfă; sub el se află un bloc cioplit în formă de lighean, care dă în canalul de scurgere: pe aici curgea apa folosită la ceremonii sau chiar sîngele jertfelor.

Dacă rostul „soarelui de piatră" a fost lămurit, enigmatică rămîne menirea unui coridor nu prea lung acoperit cu lespezi de calcar, aflat în apropiere. Presupunerea cea mai plauzibilă este că el a servit ca „depozit" de ofrande. Aceeaşi menire o va fi avut construcţia asemănătoare, dar mai mică, descoperită recent în apropierea marelui sanctuar rotund.

Terasa imediat superioară (a X-a) e sprijinită — pentru a nu se prăbuşi peste cea de jos — de un zid de piatră, dublat ulterior pe o anumită porţiune. Aici se găseşte cel mai mare sanctuar cunoscut de tipul aliniamentelor patrulatere. Locul fusese ocupat iniţial de un sanctuar mai vechi, cu postamente de calcar, din care s-au păstrat însă doar cîţiva stîlpi, tot de calcar, ai fostei lui împrejmuiri. Numai sub Decebal a început construirea marelui sanctuar ce se vede acum, cu postamentele de andezit de peste 2 m diametru fiecare, în număr de 60, aşezate pe şase rînduri. Pe aceste postamente urmau să se ridice baze şi coloane de andezit. Cîteva baze, de formă ionică, au şi fost aşezate. A izbucnit însă războiul şi lucrările s-au întrerupt; coloanele n-au mai apucat să fie puse pe bazele lor, ci au rămas risipite pe drumul care duce la cetate. În concepţia arhitecţilor daci, ele trebuiau să se ridice la o înălţime de 1,20 — 1,50 m, urmînd probabil să susţină vase mari de andezit în care aveau să ardă miroderiile aduse prinos divinităţii.

Sanctuarul era flancat de un gard de piatră, iar terasa însăşi era apărată de alunecarea terenului de deasupra printr-un frumos zid de piatră ce mergea paralel cu gardul, la 6 m distanţă în spatele acestuia.

După cum se vede, sanctuarele dacice sînt de două feluri: circulare şi patrulatere, acestea din urmă avînd aliniamente de postamente pentru coloane. Cele patrulatere sînt mai des întîlnite. există patru la Costeşti, unul în apropierea fortificaţiei de pe Blidaru, unul în cetatea de la Piatra Roşie şi unul la Piatra

Craivii, pe una din terasele înălțimii stîncoase. Aceasta în Transilvania, căci astfel de aliniamente sacre s-au mai descoperit și în Moldova, la Barboși și la Bîtca Doamnei. În schimb, numai la Pecica (poate antica Ziridava) s-au găsit urmele unor stîlpi de lemn, dispuși circular, pe care descoperitorul lor, arheologul I. Crișan, îi consideră drept un sanctuar rotund de tipul celor cunoscute la Sarmizegetusa.

Am făcut cunoștință cu cetățile și așezările civile, cu locuințele și sanctuarele dacilor. Urmează o întrebare firească: ce s-a găsit în aceste așezări? Care e inventarul lor?

BOGĂȚIA AȘEZĂRILOR DACICE

Vestigiile locuințelor dacice sînt, de cele mai multe ori, modeste pentru că materialul din care fuseseră construite e perisabil: lemnul putrezește, lutul, dacă nu e întărit și înroșit de foc, se amestecă cu pămîntul înconjurător; țiglele, ba chiar și pietrele de temelie, se sparg. Și totuși, pe vetrele acestor locuințe arheologii au descoperit o mare parte, poate cea mai mare, a materialului care ilustrează înflorirea și complexitatea civilizației dacice.

La temelia oricărei civilizații stau uneltele de muncă, deprinderea și iscusința omului de a munci, de a produce bunuri materiale. Din punctul acesta de vedere, dacii ajunseseră la un nivel înalt în ultimele două secole care au precedat cucerirea romană, dezvoltînd o cultură materială de tip Latène de o rară bogăție și, îndrăznesc să spun, chiar furmusețe.

Nesfîrșită e gama uneltelor de fier descoperite în așezările daco-geților, mai cu seamă în cele din Munții Orăștiei. S-au găsit aici, ca și în alte așezări din Dacia, felurite unelte agricole: coase, seceri, sape, săpăligi, greble, tîrnăcoape, cosoare pentru vie etc., dintre toate ieșind în evidență cuțitele și brăzdarele de plug, acestea din urmă de un tip particular, specific. În adevăr, cercetările lui I. Crișan au arătat că spre deosebire de brăzdarul de plug triunghiular, cu marginile îndoite în chip de manșon deschis, caracteristic romanilor și celților, dacii aveau un brăzdar de forma unei bare masive, plate, cu vîrful triunghiular în chip de lingură prevăzut cu o puternică nervură mediană; bara se termina printr-un cîrlig (cui) care se fixa în lemnul plugului. De dimensiuni variabile (un exemplar mijlociu măsoară 27 cm lungime și 8 cm lățime la baza vîrfului triunghiular), aceste

brăzdare s-au găsit în număr considerabil în mai multe așezări dacice de la Pecica, Sarmizegetusa și Costești pînă la Popești, Tinosul, Poiana și Moșnenii de lîngă Mangalia. Creat poate după un model elenistic (prototipul nu se cunoaște, dar exemplare identice s-au aflat și pe teritoriul Bulgariei), acest brăzdar de fier sporea considerabil productivitatea agriculturii și permitea acumularea unor mari rezerve de hrană. Nu ne pot, de aceea, surprinde marile cantități de cereale și alte roade ale pămîntului (grîu de mai multe varietăți, mei, bob, orz, secară, linte, orzoaică) găsite în hambarele și în gropile de provizii din așezările dacogetice. Iar înlocuirea primitivei lespezi de piatră pe care grăunțele erau sfărîmate în perioada hallstattiană cu rîșnițe perfecționate, rotative, de o productivitate mult mai mare, apare ca o consecință foarte firească a dezvoltării agriculturii dacice.

Mulțimea și varietatea acestor unelte agricole de fier nu demonstrează numai dezvoltarea lucrării pămîntului, ci și înflorirea metalurgiei: doar meșterii daci erau aceia care le făureau. Minereul extras la Ghelar și Teliuc ajungea la marele atelier de la Sarmizegetusa cu cuptoarele sale de topit și redus minereul (de altfel, în acest atelier se obținea și bronzul); apoi, trecea ca materie primă la un atelier de fierărie situat pe o terasă deasupra sanctuarelor; aici informele turte de fier erau prefăcute de fauri în unelte felurite. Trebuie să spun că urmele unui atelier de fierărie s-au descoperit și la Poiana (Piroboridava), iar la Popești cenușa cu care s-a umplut o groapă de provizii părăsită poate să provină foarte bine de la un atelier pentru prelucrarea metalelor; de altfel, în această așezare s-au găsit mici creuzete de lut vitrificat servind la turnarea bronzului.

Faurii daci confecționau și uneltele necesare propriului lor meșteșug. Așezările din secolele I î.e.n.— I e.n. cuprind numeroase unelte pentru metalurgia fierului: clești, ciocane, nicovale, și altele; recipiente pentru turnare nu s-au găsit, căci, spre deosebire de bronz, fierul nu se turna, ci era modelat prin batere cu ciocanul la cald. Și în privința uneltelor de făurărit așezările din Munții Orăștiei sînt în frunte; s-au găsit aici, de exemplu, clești lungi de peste un metru care, curățite de rugina ce le acoperise, pot servi și astăzi scopului pentru care au fost create.

Judecînd după marea cantitate de unelte pentru dulgherit aflate în ruinele așezărilor din Munții Orăștiei, în primul rînd la Sarmizegetusa, prelucrarea lemnului trebuie să fi fost unul din

meşteşugurile cete mai înfloritoare. Topoarele, dălţile, teslele, fierăstraiele, rindelele, cuţitoaiele şi sfredelele atestă această dezvoltare ca şi bogăţia în materie primă a regiunii. Şi trebuie subliniat că aceste unelte nu sînt cîtuşi de puţin primitive; topoarele şi teslele sînt de un tip care se foloseşte pînă în zilele noastre, iar fierăstraiele (fierăstraie mici sau adevărate joagăre) erau astfel făcute, încît să taie în ambele sensuri. Privind aceste unelte nu putem decît să regretăm că produsele create cu ajutorul lor nu s-au păstrat: s-au prăbuşit şi au putrezit pereţii şi acoperişurile caselor dacice, au dispărut masivele porţi de lemn, au pierit fără urmă atîtea şi atîtea obiecte de lemn pe care le foloseau dacii. Numai în anumite condiţii de excepţională umiditate ni s-a păstrat cîte ceva: bîrnele de gorun ale fîntînii de pe Valea Chiştioarei, butoiul de decantare a apei de la Sarmizegetusa, un jgheab de lemn servind ca pat pentru o conductă de teracotă.

Nu întotdeauna aceste unelte de fier se găsesc risipite printre ruinele locuinţelor sau atelierelor; uneori ele se întîlnesc sub forma unor adevărate depozite fie ca loturi destinate schimbului (cum pare să fie cazul depozitului de la Cetăţeni), fie, mai ales, ascunse în clipe de primejdie. În ţinutul Munţilor Orăştiei s-au găsit astfel de depozite, ascunse la venirea romanilor, pe valea pîrîului Strîmbu şi la Valea Largă; chiar şi meşteşugarii din atelierul de fierărie de la Sarmizegetusa şi-au ascuns uneltele într-o oală de fier pe care au îngropat-o în pămînt. Ei n-au mai apucat însă niciodată să le dezgroape şi să le folosească.

Din fier se confecţionau nu numai unelte, ci şi obiecte diverse de uz practic: vase (am amintit acum cîteva clipe că depozitul de unelte de la Sarmizegetusa fusese pus într-o oală de fier), cuţite, pinteni, „mîţe" (crampoane) pentru înlesnirea mersului pe gheaţă şi zăpadă, chei, cercuri de fier pentru găleţi, butoaie sau lăzi, piese de la car ş.a.m.d. Mai numeroase însă sînt materialele de construcţie: cuie şi piroane pentru încheierea bîrnelor şi stîlpilor de lemn la case, scoabe puternice care prindeau blocurile de piatră în anumite locuri din zidurile dacice (în scobiturile practicate în piatră pentru aceasta se turna apoi plumb), balamale de uşi, ţinte bătute în porţile groase de lemn. De prisos să mai spun că acest material feros de construcţie e deosebit de abundent tot în cetăţile şi aşezările Munţilor Orăştiei.

În atelierele de la Sarmizegetusa şi de aiurea se făureau, alături de unelte, şi arme; s-au descoperit pumnale curbe (*sicae*),

săbii drepte sau curbe (acestea din urmă vor fi fost teribilele *falces*, coase, pe care romanii au trebuit să le înfrunte şi după care ei nu se mai temeau, spune izvorul, de săgeţile parţilor), vîrfuri şi călciie de lănci şi suliţe (călciiele îmbrăcau capătul de lemn al armei care putea fi astfel înfiptă mai uşor în pămînt), scuturi. De fapt, scuturile erau din lemn sau din piei rezistente de vite; numai partea lor centrală (*umbo*), iar citeodată un inveliş subţire se făceau din fier. În cetatea de la Piatra Roşie s-a găsit un astfel de inveliş, oval, pentru un scut de paradă, splendid ornamentat cu motive vegetale şi avînd în mijloc imaginea unui taur sau a unui zimbru.

Fierul era metalul cel mai important în economia dacică, dar nu era singurul metal folosit. Am pomenit mai sus de plumbul care se turna în jurul scoabelor care prindeau blocurile de piatră. Foarte răspîndite erau apoi bronzul şi argintul.

Din bronz, care îşi pierduse orice însemnătate în producţie, se făureau anumite obiecte de uz practic (vase, torţi de vase), dar mai ales podoabe: coliere, fibule, brăţări, inele. În marea aşezare de la Poiana, pe cursul inferior al Siretului, s-au găsit şi cîrlige de undiţă de bronz, alături de cele de fier.

Pentru făurirea podoabelor metalul cel mai întrebuinţat era însă argintul. La Costeşti, Poiana şi Pecica s-au descoperit urmele unor ateliere de argintari: mici nicovale, dălţi fine etc. Ca materie primă slujea şi argintul extras din mine, dar şi diferitele monede care circulau în Dacia; la această concluzie a ajuns C. Preda cercetînd tezaurul de la Stăncuţa (jud. Brăila). Acest tezaur, depus într-un vas de argint al cărui pereţi subţiri s-au sfărîmat la descoperire, se compune din două bare de argint şi 87 de monede din acelaşi metal: 53 de tetradrahme thasiene şi 34 de denari republicani romani din secolele II — I î.e.n. Analizele chimice făcute au arătat limpede că în barele de argint se întîlnesc, combinate, elementele constitutive ale celor două categorii de monede. E cu totul îndreptăţită, deci, ipoteza emisă de cercetătorul bucureştean că barele provin din topirea unor astfel de monede şi că meşterul argintar intenţiona să transforme treptat toate monedele în bare şi apoi toate barele în diferite obiecte şi podoabe de argint. Ea a fost confirmată de descoperirea, la Pecica, a unui tipar pentru turnarea barelor de argint.

Ce obiecte şi podoabe de argint se întîlnesc la daci? În numeroase puncte de pe întreg teritoriul ţării noastre s-au descoperit

fibule, coliere, brățări, inele, pocale, plăci și catarame. Din argint nobilii bogați și puternici puneau să se facă și anumite piese de harnașament pentru caii lor.

În obiectele de podoabă din metal se reflectă nu numai iscusința tehnică a meșterilor daci, ci și măiestria lor artistică; de aceea nu stăruim acum asupra lor, lăsîndu-le pentru momentul cînd va fi vorba de arta dacilor ca o parte componentă a culturii lor spirituale. Dar e necesar să ridic, totuși, o problemă: aceea a metalului însuși din care sînt ele făcute.

Epoca bronzului în Dacia a cunoscut nu numai o mare dezvoltare a metalurgiei acestui aliaj, ci și o spectaculoasă înflorire a prelucrării aurului. Ceva mai rare, tezaurele de obiecte de aur se întîlnesc și mai tîrziu, pînă în preajma epocii Latène, cînd obiectele de podoabă făurite din acest metal, prețios între toate, dispar aproape complet. E drept că pe unele vase de argint din tezaurul de la Sîncrăieni se pot distinge urme de aurire, că la Rudele s-au descoperit resturile unui obiect de fier greu de identificat (poate un miner de sabie?) prins în nituri de bronz cu capul aurit, că ici-colo se mai găsește cîte o podoabă lucrată în întregime din aur. Dar numărul lor e extrem de mic, disparent chiar, în comparație cu abundența podoabelor de argint, venind în totală contradicție cu vestita bogăție în aur a Daciei.

S-ar putea crede că dacii n-au mai exploatat zăcămintele aurifere din Munții Apuseni, dar ipoteza e clar dezmințită de datele izvoarelor literare. Se știe că Traian a luat din Dacia o pradă atît de bogată în aur, încît a putut construi la Roma magnificul for care-i poartă numele, în timp ce în Egipt cursul aurului a scăzut brusc după victoria asupra dacilor. Un cronicar bizantin pomenește chiar cifra fantastică, tradusă în unități de măsură moderne și emendată de învățatul francez J. Carcopino, de 165 500 kg de aur. Exagerare, de acord; dar această cifră oglindește totuși o realitate: aceea a belșugului de aur capturat de romanii victorioși.

Nici ipoteza că romanii ar fi strîns cu grijă absolut tot aurul din Dacia nu rezistă; întîi pentru că o astfel de sechestrare completă nu era posibilă, iar în al doilea rînd pentru că nici în regiunile dacice care n-au fost ocupate de romani nu se găsesc obiecte de aur. Lipsa lor în epoca Latène constituie încă o enigmă; pînă acum presupunerea cea mai plauzibilă ar fi aceea că ea se datorește unui monopol regal asupra aurului. Numai regele avea, probabil, dreptul să dețină podoabe scumpe de aur; supușii trebuiau

să se mulțumească cu frumusețea mai puțin strălucitoare a argintului.

Dar în complexul inventarului așezărilor geto-dacice nu predomină nici fierul, nici bronzul, nici argintul, ci obiectele de lut ars, ceramica. Nu mă voi referi nici la cărămizile din turnurile-locuință, nici la țiglele de tip grecesc care acopereau casele bogate, nici la conductele de apă. Nu voi stărui nici măcar asupra fusaiolelor (prisnelelor pentru fuse) sau a greutăților pentru războaiele de țesut sau pentru plasele de prins pește. Voi aminti doar în treacăt de enigmaticele plăcute rotunde sau cvasirotunde de lut ars, prezente în mai toate așezările daco-getice, care serveau, poate, unor jocuri de societate. Cînd vorbesc despre ceramică mă gîndesc la atît de numeroasele și atît de variatele vase.

Cititorii își vor aduce, poate, aminte că în secolele III — II î.e.n. cultura materială a dacilor cuprindea două categorii principale de ceramică: vasele lucrate cu mîna într-o manieră moștenită din Hallstatt și vasele făcute la roata olarului. Prima categorie avea două tipuri mai importante: ceramica neagră, lustruită, dintr-o pastă mai bună și arsă mai bine și ceramica poroasă, făcută dintr-o pastă grosolană, cu multe impurități, destul de prost arsă, avînd de obicei o culoare neagră-roșiatică. Vasele lucrate la roată erau mai fine: pasta lor era aleasă cu grijă și bine frămîntată, iar arderea inoxidantă le dădea o culoare cenușie. În sfîrșit, în așezările geto-dace se mai întîlnea și ceramică străină lucrată la roată: mai ales grecească în zonele extracarpatice, mai ales celtică în Transilvania.

Cele două categorii fundamentale ale ceramicii dacice continuă să existe și în perioada statului liber dac. Modificări însă se produc în amîndouă: pe la sfîrșitul veacului al II-lea î.e.n. sau la începutul secolului următor, ceramica neagră, lustruită, lucrată cu mîna, dispare; numai vasele grosolane din pastă poroasă rămîn să reprezinte ceramica confecționată încă potrivit tradițiilor hallstattiene. În schimb, ceramica lucrată la roată se îmbogățește cu vasele arse oxidant și avînd, deci, o culoare roșie.

Formele vaselor daco-getice, dimensiunile și ornamentarea lor sînt extraordinar de variate: a da aici o listă cît de cît completă e imposibil. Va fi destul să spun că printre vasele lucrate cu mîna se numără oale înalte și zvelte, derivate din urnele bitronconice ale primei vîrste a fierului, alături de ulcele minuscule

destinate păstrării alifiilor sau chiar folosite de copii în jocurile lor, străchini mai mult sau mai puțin adînci, vase-borcan de diferite tipuri și mărimi etc. Dar vasul cel mai caracteristic pentru întreaga categorie și, aș spune, pentru toată ceramica daco-getă e așa-zisa *ceașcă dacică*. Numele de ceașcă i se trage de la forma ei: simplă tronconică, avînd gura mai largă și fundul mai strîmt; în epoca ce ne reține acum atenția, ceașca dacică e prevăzută cu una sau două torți. De fapt însă, nu e vorba de o ceașcă, ci de un vas folosit ca opaiț: o atestă clar urmele de arsură bine vizibile pe pereții interiori ai majorității exemplarelor cunoscute. Trebuie să ne închipuim ceașca ca pe un fel de candelă modernă, plină cu ulei, în care plutește o feștilă. Ea avea, probabil, și un anumit rost ritual, legat de ceremoniile funebre; numai așa s-ar putea explica, pe de o parte, prezența ei obișnuită în mormintele dacice, și, pe de altă parte, persistența cu care ea continuă să fie lucrată cu mîna. În adevăr, exemplarele lucrate la roată sînt extrem de rare și, de obicei, tîrzii. Se pare, într-un cuvînt, că ea servea drept afumătoare rituală.

Fără îndoială că ceramica grosolană nu era lucrată de meșteri olari specializați, ci era confecționată în gospodăriile oamenilor de rînd, poate de către femei. Așa se explică marea ei diversitate de forme și ornamentație. Unele vase din această categorie au buza dreaptă, la altele buza se subțiază; cîteodată buza se răsfrînge în afară, drept, iar alteori e întoarsă în jos pînă ce se lipește iarăși de peretele vasului. Fundul acestor vase e aproape întotdeauna plat. O firească sete de frumos îi făcea pe gospodari să-și împodobească vesela, exemplarele lipsite de orice ornament fiind relativ rare. Măcar o linie dreaptă sub buză e incizată pe un astfel de vas; de cele mai multe ori însă, ornamentele se complică. Pe pereții vasului se incizează linii vălurite sau motive în formă de creangă de brad sau simple crestături oblice; alteori vasul e împodobit trăgîndu-se dungi cu o măturică în pasta încă moale. Ornamentelor incizate li se adaugă cele în relief: proeminențe (butoni) discoidale, conice, emisferice, ovale, uneori împodobite ele însele cu una, două, trei sau patru alveole sau o cruce zgîriată în pastă. Deosebit de decorative sînt brîurile în relief modelate orizontal sub buza vasului sau, dimpotrivă, vertical, de la gură spre fund; adesea brîurile pornesc ca niște ghirlande de la butonii aplicați pe pereții vasului. Întotdeauna brîurile sînt

alveolate sau crestate cu linii oblice; acest ornament se întîlnește și la ceașca dacică.

Se întîmplă uneori să se descopere vase deosebite ca formă și frumusețe chiar printre ceramica lucrată cu mîna. În așezarea civilă de la Costești, de exemplu, s-a găsit acum cîțiva ani un vas destul de mare ale cărui nervuri verticale dispuse foarte regulat sugerează că cel care l-a făcut a imitat un vas străin (poate roman) de sticlă sau metal.

Ceramica lucrată cu mîna nu era arsă în cuptoare speciale, ci în simple gropi deschise. Rezultatul e o ardere inegală, o mare friabilitate a pastei și o gamă întreagă de culori de la roșiatic la negru și de la cenușiu la gălbui și brun. Cum multe din aceste vase au fost folosite fiind puse pe foc sau au ars împreună cu locuințele în care au fost găsite, culorile se combină în cele mai neașteptate chipuri; nu sînt de loc rare cazurile în care părți din același vas sînt diferit colorate.

De o mare bogăție e și categoria ceramicii lucrate la roata olarului. În veacul al II-lea, î.e.n., ea era, cum s-a mai spus, exclusiv sau aproape exclusiv de culoare cenușie. La modă erau mai ales „fructierele", vase nu prea adînci, cu picior înalt și gol pe dinăuntru, și cu buza răsfrîntă mult înafară (evazată). Uneori piciorul era ajurat, adică era împodobit cu un fel de ferestricuri triunghiulare tăiate în pastă. În perioada statului dac, fructiera dispare treptat; mai bine zis, piciorul ei se scurtează din ce în ce și, pînă la urmă, fructiera se trasnformă într-o strachină cu picior foarte scund sau chiar fără picior. Culoarea și-o păstrează însă cenușie sau, eventual, neagră.

Tipuri noi de vase i se adaugă. Olarii confecționează oale imitînd craterele grecești, dar avînd torțile semicirculare lipite, diferite borcane, vase în formă de ghiveci, capace, unele cenușii sau negre, altele roșii, în timp ce continuă fabricarea ulcioarelor moștenite din secolul al II-lea î.e.n.: înalte, zvelte, cu gura îngustă, cu torți netede sau răsucite în torsadă. Măiestria de care dau dovadă în alegerea și frămîntarea pastei, în mînuirea roții și în arderea ceramicii le îngăduie olarilor să modeleze uriașe vase de provizii (chiupuri) de 1,70—1,80 m înălțime, cum sînt cele care s-au găsit în turnurile și „cazematele" cetății de pe Blidaru. De culoare de obicei roșie, cu buza evazată, pîntecele bombat și fundul îngust și inelar, cu pereții groși, aceste chiupuri erau fie îngropate în pămînt, fie sprijinire pe un suport de lemn.

Un chiup uriaş găsit la Blidaru, cu fundul găurit intenţionat, era fără îndoială susţinut de un suport la o oarecare înălţime de la pămînt; nu era lesne să scoţi grînele sau apa de pe fund (vasul are cam 1,80 m înălţime) şi era preferabil s-o laşi să se scurgă scoţînd cepul de lemn sau tot de lut care astupa orificiul.

Nu toate chiupurile erau de asemenea dimensiuni. În Munţii Orăştiei s-au găsit destule de mărime mijlocie, cu pereţii mai subţiri şi uneori cu buza faţetată în trepte; unul din aceste vase, îngropat sub streaşina unei locuinţe de la Sarmizegetusa, mai era plin pe jumătate cu grîu carbonizat.

Ornamentarea vaselor lucrate la roată e, parcă, mai puţin variată. Podoaba cea mai obişnuită e linia în val incizată, alternînd sau nu cu linii drepte executate tot prin incizie. Uneori se întîlneşte şi ornamentul „în brad" sau chiar o fină reţea de linii încrucişate. Un fragment ceramic aflat în cetatea de la Căpîlna poartă, incizat, un ornament geometric destul de complex, constînd din patrate de diferite dimensiuni. Se găsesc şi ornamente stampilate de olari pe pereţii acestor vase: rozete sau cruci înscrise într-un cerc. Ca podoabe trebuie considerate şi torţile aplicate (lipite), prea puţin proeminente pentru a putea sluji cu adevărat ca apucători. Şi, în sfîrşit, mai trebuie amintită pictura despre care va fi vorba ceva mai jos.

Cer cititorului îngăduinţa de a pomeni două tipuri rare de vase lucrate cu roata. Primul e reprezentat de marele vas de cult cu stampila DECEBALVS PER SCORLILO, menţionat în capitolul precedent; el e unic în felul său. În ceramică nu se cunosc, deocamdată, exemplare asemănătoare; analogii, de dimensiuni însă mult mai mici, se pot găsi doar în argintăria dacică. Al doilea, ceva mai des întîlnit, e cunoscut mai ales din stînile dacice. E vorba de un vas roşu destul de mare, un fel de chiup, cu gîtul înconjurat de un „guler" şi cu fundul retezat sau, dacă vreţi, pur şi simplu fără fund; în locul fundului avea o pînză (natural că resturile acesteia nu s-au găsit). Vasul acesta era pus într-un alt vas, probabil de lemn, cu „gulerul" sprijinit de gura acestuia; în el se punea caşul, iar zerul se scurgea prin pînza ce ţinea loc de fund.

Nu încape nici o îndoială că aceste vase lucrate la roată erau modelate şi arse de meşteşugari specializaţi, de olari. O mărturisesc formele lor elegante, precizia execuţiei şi, mai cu seamă, mărcile de atelier. O astfel de marcă, două unghiuri obtuze aşezate

vîrf la vîrf şi înscrise într-un dreptunghi, e stampilată pe gura unui chiup cu buza faţetată „în trepte" găsit la Meleia; alta, o rozetă, se află pe peretele interior al unui capac, unde nu putea avea nici un scop ornamental. Şi poate tot ca mărci de olar trebuie considerate anumite semne (de pildă, cruci) sau litere greceşti zgîriate pe fundul unor vase sau pe butonii unor capace. Cel puţin în cazul vaselor de acest fel descoperite în aşezările din Munţii Orăştiei nu poate fi vorba de importuri; pasta amestecată cu mică argintie e prea caracteristică pentru aceste locuri pentru a putea fi confundată.

Dar vase de import există, firească; la Popeşti s-au descoperit numeroase amfore rodiene, unele cu torţi stampilate, frecvente şi în alte aşezări extracarpatice, precum şi boluri deliene cu figuri în relief. În unele aşezări din estul Transilvaniei, aparţinînd secolului I e.n., par să existe şi fragmente de vase romane.

Geto-dacii au imitat aceste vase de import. În aşezarea de la Popeşti fragmentele de vase autohtone imitate după bolurile deliene din secolele II-I î.e.n. sînt mai numeroase decît fragmentele greceşti originale, iar la Sighişoara s-au găsit numai imitaţii. Despre amforele getice cu stampile anepigrafice, imitate după vasele analoge greceşti, s-a vorbit în altă parte a acestei cărţi. Mai trebuie însă pomenit faptul că în diverse puncte a apărut ceramică dacică pictată cu benzi şi linii colorate, tot după model elenistic; aşezarea de la Pecica e un exemplu elocvent în această privinţă.

Marea surpriză în domeniul ceramicii a constituit-o descoperirea, la Sarmizegetusa, a vaselor dacice executate dintr-o pastă extrem de fină, acoperite cu o pojghiţă subţire de angobă şi pictate într-un stil original care nu-şi găseşte pînă acum analogii contemporane. Apărută, probabil, în a doua jumătate a secolului I e.n., această ceramică reprezintă o ultimă şi superioară etapă a olăriei dacice. Pe fondul gălbui sau negru al vaselor se împletesc motivele geometrice, vegetale sau animale ale picturilor cu culoare albă sau brună-roşcată. Afară de Sarmizegetusa, astfel de vase s-au mai găsit la Meleia şi la Faţa Cetei. Dacă se va putea dovedi că şi fragmentele pictate descoperite la Bîtca Doamnei aparţin aceluiaşi stil dacic şi nu unor imitaţii după vase elenistice, am avea dovada că olarii de la Sarmizegetusa lucrau şi pentru alte centre din Dacia.

Puternice şi bogate ne apar, aşadar, cetăţile dacice din Munţii Orăştiei, din estul Transilvaniei şi din zonele extracarpatice. În-

tinse și bogate ne apar așezările geto-dacice. Bogăție firească: bogată era țara dacică, harnic și talentat poporul ei. Nu încape îndoială că o parte din produsele acestui pămînt lua calea schimbului, ajungînd pînă departe în Grecia și Italia. Dar și dacii primeau din centrele sudice felurite obiecte pe care apoi meșterii indigeni le imitau și le adaptau.

PE DRUMURILE DE NEGOȚ ALE DACILOR

Nu încape nici o îndoială în privința existenței unui comerț al daco-geților cu Grecia și cu Roma sclavagistă în epoca lui Burebista-Decebal. Stau mărturie numeroasele obiecte de import descoperite în așezările dacice. Ceea ce se poate discuta e natura, orientarea și intensitatea acestui comerț.

Multă vreme, din veacul al VI-lea pînă în al II-lea î.e.n., grecii fuseseră stăpînii necontestați ai „pieței" dacice. În schimbul obiectelor de podoabă, al ceramicii fine, al uneltelor, și armelor, al vinului și untdelemnului, grînele, vitele, lemnul, mierea și alte produse ale pămîntului geto-dac luau calea Miletului, Atenei, Rodosului și a altor centre din sudul egeic. Dar de prin veacul al II-lea apare, intensificîndu-se în cei două sute de ani ce urmează, concurența negustorilor romani. Încetul cu încetul, orientarea unei bune părți a comerțului daco-getic se schimbă, îndreptîndu-se către puternica și bogata Romă.

Aceasta nu înseamnă că grecii sînt eliminați de pe „piața" geto-dacică. Nu numai în regiunile extracarpatice, în așezări ca Popești, Poiana, Piscul Crăsani, Cetățeni, Tinosul, se pot afla produse și monede grecești, ci și în Transilvania. Nu s-a găsit oare la Piatra Roșie un mic candelabru de bronz cu trei brațe? E o marfă grecească, întru totul analogă candelabrului descoperit la Piscul Crăsani. Grecești sînt și alte obiecte scumpe, de artă chiar, descoperite în fortificațiile dacice din Munții Orăștiei, grecești sînt o parte din monedele aflate în cetățuia Costeștilor, grecească e greutatea găsită în așezarea de la Pecica. Aceste obiecte atestă continuarea legăturilor tradiționale de schimb cu elenii, atît de profitabile și pentru negustorii sudici și pentru aristocrația daco-getă.

Orașele grecești de la Pontul Euxin nu trimit în Dacia numai obiecte, ci și meșteri. Călătoria pe care Acornion o făcuse la Argedava sau cea pe care Dio Crisostomul, un secol și jumătate mai tîrziu, o întreprinde pînă la Sarmizegetusa, va fi fost făcută și de

meșteșugari greci atrași de făgăduiala unui cîștig bun. Și dacă nu de bunăvoie, unii din ei vor fi fost aduși cu de-a sila după ce Burebista cucerise orașele de pe litoralul pontic. Aplicarea modelelor și tehnicii elenistice la unele din construcțiile dacilor din Munții Orăștiei e greu de închipuit fără participarea efectivă la lucrări a unor meșteri din Histria sau alte orașe.

Circulația mărfurilor și a oamenilor între litoralul Mării Negre și Munții Orăștiei dovedește că vechile drumuri de schimb continuau a fi umblate. Nu-și pierduseră însemnătatea în epoca lui Burebista și a lui Decebal nici calea de la cotul Dunării pe Siret în sus și apoi, prin pasul Oituz, în Transilvania, nici drumurile de pe valea Argeșului și Dîmboviței. Dar alături de ele dobîndesc treptat o însemnătate sporită drumurile care duceau către Italia. E vorba de calea comercială ce ducea pe valea Savei; ajunsă la Dunăre, trebuie să ne-o închipuim ramificîndu-se: o ramură apuca prin Banat și prin trecătoarea Porților de Fier transilvănene către Mureș, alta străbătea Oltenia, a treia, după ce mai cobora pe Dunăre, urca pe valea Oltului către Turnu Roșu. Și cîte alte asemenea drumuri nu vor fi fost, pe care astăzi nimeni nu le mai știe!

Negoțul daco-roman e și el dovedit de obiecte și monede. La Sarmizegetusa s-a găsit, de pildă, o cuțitoaie de fier pentru prelucrarea lemnului, purtînd stampila meșterului Hemennius. Acum, acest Herennius e un cunoscut proprietar de făurărie și negustor de obiecte de fier din Aquileia, marele centru nord-italic de comerț cu Europa centrală și de sud-est. În ceea ce privește moneda romană de argint, denarul, ea ajunge să cucerească piața. Ca monedă de bună calitate, ca monedă a statului celui mai puternic, ea se impune și dacilor, așa cum se impusese și altor popoare dinafara hotarelor romane. Alături de denarul roman, dacii folosesc tetradrahmele thasiene și drahmele orașelor grecești Apollonia și Dyrrhachium de pe coasta Illiriei. Monedele mai vechi sau monedele altor orașe circulă numai într-o măsură redusă. Dominația denarului roman pe piața dacică e atît de hotărîtă și de necontestată, încît determină încetarea vechilor emisiuni de monedă dacică. Chiar cînd imită, dacii imită acum mai ales denarul Romei: stanțe pentru baterea de denari s-au descoperit în cetatea de la Tilișca și, recent, numismatul bucureștean B. Mitrea a formulat ipoteza că unii denari din tezaurul de 550 de piese

descoperite la Poroschia (jud. Teleorman) ar fi fost bătuți de localnici. Tot denari romani bătea, cred, stanța greu sau chiar imposibil de descifrat găsită la Pecica.

Pe teritoriul Daciei circulă și tetradrahme thasiene „barbarizate", adică imitate de barbari, și imitații ale drahmelor din Apollonia și Dyrrhachium. Nu există însă deocamdată nici o dovadă că ele ar fi fost bătute în Dacia. În ce mă privește, aș înclina să cred că nu: doar și imitațiile după denarii romani sînt rare. Moneda Romei ajungea aici în cantități suficiente, căci negoțul se dezvolta necontenit și, afară de aceasta, nici regelui dac nu-i putea conveni ca șefii de triburi să bată monede, știrbind astfel autoritatea puterii centrale. E probabil ca cercetările viitoare să poată dovedi că emisiunile de imitații încetează o dată cu reunificarea statului dac sub Decebal.

Cine făcea acest comerț? Negustori greci și romani, dar, desigur, și negustori daci. Aceștia din urmă nu vor fi ajuns chiar pînă în Grecia sau la Roma; cred însă că drumurile spre țărmul dobrogean, în Moesia și Illiria, erau călătorii obișnuite și pentru ei.

* * *

A luat sfîrșit călătoria noastră. În timpul ei, vechile așezări ale daco-geților și-au dezvăluit ochilor noștri tainele, iar cultura materială dacică ne-a apărut în toată splendoarea ei ca o civilizație profund originală.

Spunînd acestea, nu dau termenului „original" un înțeles îngust și meschin. Nu pretind, și nimeni nu pretinde, că dacii n-au învățat nimic de la alte popoare. Dimpotrivă, au făcut-o întotdeauna bucuroși. Ei au luat de la greci și de la celți roata olarului, faurii de la Sarmizegetusa au bătut pe nicovală cuțitoaie după modelul celei fabricate de Herennius, olarii de la Popești au imitat bolurile deliene, meșterii constructori din Munții Orăștiei au sorbit din izvorul fecund al arhitecturii elenistice; în capitolul următor se va vedea că și în artă dacii au suferit influențe felurite.

Dar toate aceste împrejurări incontestabile nu răpesc culturii materiale dacice caracterul ei original. Căci original în civilizație nu înseamnă a refuza cu încăpățînare să înveți de la alții, nu înseamnă a face totul, a inventa totul singur. Ce săracă ne apare cultura materială a bastarnilor din Moldova care, deși în contact cu grecii și cu daco-geții, au continuat să locuiască în bordeie și n-au adoptat niciodată roata olarului de exemplu. O civilizație originală nu se creează neapărat respingînd elementele străine, ci și transformîndu-le, adaptîndu-le, îmbogățindu-le.

E tocmai ceea ce au făcut daco-geții. Populație nepomenit de veche a acestui pămînt, ei au știut să-i asimileze pe năvălitori (sciți, celți), adoptînd totodată de la dînșii elementele avansate de cultură materială. Ei au știut să învețe de la vecini, în primul rînd de la greci și de la traci. Dar ei au știut mai cu seamă să topească împreună elementele civilizațiilor străine, să le toarne în tipare noi, specifice numai lor, să și le însușească. Nu e greu de găsit originea unor vase dacice în ceramica grecească; și totuși, de la prima privire se vede că aceste vase sînt *dacice*, nu grecești. În tehnica construcțiilor dacii au învățat multe de la greci, dar cetățile din Munții Orăștiei nu sînt grecești, ci dacice. În Grecia au existat cetăți mai puternice, mai frumoase, mai mari, dar nu *așa*, nu ca ale dacilor; în felul său, complexul din Munții Orăștiei e unic în lume.

Învățînd, muncind, adoptînd elementele străine în mod creator și creînd ei înșiși, au făurit daco-geții din epoca lui Burebista-Decebal înfloritoarea civilizație oppidană cu care ați făcut cunoștință călătorind prin inima Daciei.

Capitolul VI

CULTURA SPIRITUALA A DACO-GEȚILOR

Cunoașterea unui popor presupune neapărat și cunoașterea culturii sale spirituale. Astăzi lucrul acesta nu e greu, căci literatura și arta sînt larg difuzate cu ajutorul mijloacelor moderne: cartea tipărită, presa, emisiunile de radio și televiziune, turneele teatrelor, expozițiile. Dar pentru antichitate istoricii se găsesc adesea în fața unor mari dificultăți, mai ales în ceea ce privește popoarele de la periferia lumii greco-romane. Operele filozofilor greci sau ale poeților latini ni s-au păstrat măcar în parte, dar ce a mai rămas din bogata literatură populară, de exemplu, a unor popoare ca dacii, celții sau sciții? Poate anumite elemente transmise de-a lungul secolelor pînă azi; ele sînt însă greu, chiar imposibil de descoperit sub haina tîrzie care le acoperă. Poate anumite elemente transmise grecilor și romanilor și, deci, reflectate în operele scriitorilor antici; multe din ele sînt nesigure și continuă să dea loc la aprige controverse în lumea științifică. Iar arheologia, călăuză sigură în descifrarea culturii materiale a unui popor, nu izbutește să treacă dincolo de anumite limite atunci cînd se pune problema cunoașterii culturii spirituale.

De obicei, cele mai multe știri antice despre cultura spirituală a popoarelor barbare se referă la religia lor. În zilele noastre atenția acordată credințelor religioase ar părea anacronică, dar în vechime lucrurile stăteau altfel. Cine nu cunoaște puterea și autoritatea de care se bucura preoțimea egipteană sau druizii neamurilor celtice? Chiar și la grecii secolului al V-lea i. e. n. un istoric de talia lui Herodot atribuia intervențiilor divine multe din evenimentele istorice. Putem zîmbi în fața acestei naivități; e preferabil însă s-o înțelegem ca pe un fenomen firesc. În ce ne privește, ar trebui să-i fim recunoscători lui Herodot pentru interesul său față de religiile altor popoare; fără el n-am avea nici bruma de cunoștințe pe care le posedăm astăzi despre credințele geto-dacilor.

DIN NOU HERODOT

Istoricul din Halicarnas ne-a oferit primele știri cu adevărat istorice despre daci. Tot el, într-un important pasaj al operei sale, ne dă cea mai completă și mai cuprinzătoare știre antică despre religia acestei populații.

Zice Herodot:

„Înainte de a sosi la Istru, primul popor pe care îl supuse Darius au fost geții care cred că sînt nemuritori... Iată în ce chip se socoteau ei nemuritori. Ei cred că nu mor, ci că cel ce-și dă sfîrșitul se duce la zeul Zamolxis; unii dintre dînșii cred că acesta este Gebeleizis. Tot la cinci ani, ei trimit la el ca sol pe unul dintr-înșii, tras la sorți, și-l însărcinează cu cîte le cere fiecare. Iată cum îl trimit: cîțiva din ei se așează în rînd ținînd cîte trei sulițe în mînă, iar alții, apucînd de mîini și de picioare pe cel hotărît să fie trimis la Zamolxis, îl aruncă în sus, pe vîrful sulițelor; dacă el e străpuns și moare, ei cred că zeul le este prielnic; dar dacă nu moare, îl huiduiesc și-l dojenesc ca pe un netrebnic și păcătos și după aceasta trimit pe altul, căruia îi dau aceeași însărcinare cît e încă în viață. Tot acești traci cînd tună și fulgeră trag cu săgeți în sus, spre cer, amenințînd pe zeu, căci ei cred că (cel care tună și fulgeră) nu e alt zeu decît al lor.

După cîte am aflat de la grecii care locuiesc la Helespont și la Pont, acest Zamolxis, fiind un om, a servit la Samos ca sclav; a fost chiar rob al lui Pitagora...; în urmă însă, cîștigîndu-și libertatea, se spune că și-a strîns o mare avere și, îmbogățindu-se, s-a întors în țara lui. Dar fiindcă tracii duceau o viață mizerabilă și erau ignoranți, acest Zamolxis, crescut în obiceiurile ioniene și avînd o învățătură mai solidă decît aceea a tracilor deoarece fusese în contact cu grecii și încă cu unul din cei mai însemnați dintre filozofii eleni, cu Pitagora, a pus să i se zidească o sală pentru primirea și ospătarea celor mai de frunte concetățeni ai săi, unde să-i învețe că nici el, nici oaspeții săi și nici cei care se vor naște vreodată dintr-înșii nu vor pieri, ci vor merge într-un loc unde vor viețui veșnic, bucurîndu-se de toate

cele bune. Pe cînd ei făceau toate cîte le-am spus şi vorbeau astfel, el îşi săpă o locuinţă subterană. Şi îndată ce-şi termină această locuinţă, se făcu nevăzut pentru traci. Coborîndu-se în locuinţa subterană, rămase acolo timp de trei ani. Tracii îl regretară şi-l jeliră ca pe un mort. În al patrulea an însă el li se arătă, astfel că ei văzură adeverindu-se toate cele spuse de Zamolxis. Acestea spun grecii că le-a făcut el.

Cît despre mine, această poveste a lui Zamolxis şi locuinţa sa subpămînteană nici nu le pun la îndoială, nici nu le cred pe de-a-ntregul. Părerea mea este că acest Zamolxis a trăit mulţi ani înaintea lui Pitagora. Dar destul e atît cît am spus, fie că a existat un om cu numele Zamolxis, fie că va fi fost o divinitate băştinaşă a geţiloi..."[35]

Cine ar cerede că acest text scurt şi destul de limpede a dat naştere unor înverşunate dispute în jurul problemei religiei geto-dace? Şi totuşi aşa s-a întîmplat. Despre Zamolxis şi Gebeleizis, ca şi despre credinţa geţilor în nemurire s-au scris zeci şi sute de pagini, în care s-au înfruntat opiniile cele mai diverse. Au fost învăţaţi care au crezut povestea grecilor pontici, pe care n-o crezuse Herodot: aceea că Zamolxis a fost un om, un vrăjitor, indiferent de realitatea sau nerealitatea legăturilor sale cu Pitagora. S-au găsit şi alţii care să afirme că cele spuse de „părintele istoriei" despre credinţele geţilor dobrogeni nu s-ar potrivi şi pentru dacii din ţinuturile muntoase ale Transilvaniei. Într-un cuvînt, au fost formulate numeroase teorii şi ipoteze, în care informaţiile lui Herodot ocupau, prea adesea, un loc secundar; locul de frunte îl ţineau concepţiile subiective ale autorilor moderni!

Încetul cu încetul, lucrurile s-au lămurit, exagerările au fost abandonate. Dar pînă într-o epocă relativ recentă a rămas în discuţie problema principală a credinţelor geto-dace: era această religie monoteistă (avînd, deci, un singur zeu) sau politeistă?

MONOTEISM SAU POLITEISM?

Apărător înfocat al primei ipoteze a fost Vasile Pârvan. Idealist, animat de subiective concepţii ascetice, acest istoric şi arheolog a făcut încercarea de a-i prezenta pe geţi ca pe un popor complet deosebit de celelalte neamuri ale antichităţii, superior tuturora prin concepţia sa monoteistă şi spiritualistă. După Pârvan, zeul

unic al geţilor nici nu avea nume: Zamolxis şi Gebeleizis erau doar două din mulţimea nesfîrşită de atribute pe care acest zeu cu putere atotcuprinzătoare le avea. Lăcaşul zeului se afla în cer şi geto-dacii, disprefuind viaţa pămîntească, se bucurau să-şi trimită sufletele lîngă dînsul.

Grabnic adoptată de anumiţi teologi (care mai că nu i-au făcut pe geto-daci creştini înainte de apariţia creştinismului!), această ipoteză nu rezistă criticii. Nici Tocilescu, la sfîrşitul secolului trecut, nu credea în monoteismul daco-getic, iar mai tîrziu, C. Daicoviciu a arătat că Pârvan a interpretat absolut greşit cuvintele lui Herodot. Istoricul antic nu spune că Gebeleizis era alt nume al lui Zamolxis, ci că unii dintre geţi îşi închipuie viaţa de dincolo de mormînt pe lîngă Zamolxis, alţii pe lîngă Gebeleizis. Herodot, povestind scena tragerii cu arcul spre cer, nu vrea deloc să afirme, cum zicea Pârvan, că geţii nu cred să existe vreun alt zeu decît al lor, unicul; pur şi simplu, geţii erau convinşi că zeul lor Gebeleizis, şi nu altul, provoacă fulgerele şi tunetele. Aşadar, nici vorbă de monoteism.

Desigur, fiind vorba de traducerea şi interpretarea unui laconic text antic, discuţiile s-ar putea prelungi la infinit. Din fericire, există şi alte ştiri atestînd politeismul geto-dacilor. Se pare că dacii adorau o zeiţă a vetrei şi a focului corespunzînd Hestiei greceşti şi Vestei romane. Sigur e că dînşii se închinau unui zeu războinic, asemănător lui Ares (Marte); ne-o spune lămurit Iordanes, ne lasă s-o înţelegem Vergiliu şi Ovidiu, iar Vegetius afirmă chiar că dacii, moesii şi tracii au fost întotdeauna aşa de războinici, încît legendele spun că zeul Marte s-a născut chiar în ţara lor.[37] Tot atît de sigură e adorarea zeiţei Bendis, corespunzînd Dianei. Dunărea însăşi pare să fi fost un fluviu sacru, o zeitate, gramaticul Servius, glosator al lui Vergiliu, relatează că geto-dacii, înainte de a pleca la război, obişnuiau să bea, ca pe un vin sfinţit, apă din Dunăre şi să jure că nu se vor întoarce la vetrele lor decît după ce vor fi ucis pe duşmani.[38]

Politeismul geto-dacilor e clar demonstrat şi de descoperirile arheologice. Fără a intra, deocamdată, în amănunte, amintesc numai existenţa mai multor sanctuare în aşezările de la Costeşti şi Sarmizegetusa (aici, foarte apropiate unele de altele), bizare dacă ar fi fost consacrate unei singure şi unice divinităţi.

Această religie politeistă constituia, prin autoritatea şi mai cu seamă prin organizarea ei, o mare forţă în statul dac al lui Bure

bista şi Decebal. Marele preot Deceneu fusese învestit cu puteri aproape regeşti şi, după moartea lui Burebista, ocupă tronul statului dac transilvănean. Ambele puteri, laică şi religioasă, le deţine şi urmaşul său, Comosicus; au, probabil, dreptate cei care cred că Vezina, personaj important, avînd, după Decebal, cea mai mare autoritate, e marele preot al dacilor în timpul ultimului rege.

Şeful religiei dacice avea un cuvînt greu de spus în conducerea statului. Ne-o spune Strabo nu numai în pasajul, amintit în altă parte a acestei cărţi, unde vorbeşte despre distrugerea viţei-de-vie din porunca lui Deceneu, ci şi în rîndurile în care vorbeşte despre Zamolxis. Reluînd anecdota grecească după care Zamolxis ar fi fost sclav al lui Pitagora, Strabo zice că el l-a convins pe regele dacilor să-l numească mare preot. „Acesta a fost numai începutul — continuă Strabo — căci cu timpul a fost chiar el socotit ca zeu. Şi găsind într-un loc de nepătruns o peşteră adîncă, s-a vîrît în ea, neieşind de acolo decît foarte rar şi necomunicînd cu nimeni decît cu regele şi cu îngrijitorii săi. Şi chiar regele îl ajută să înşele poporul după ce a văzut că acesta e mai supus poruncilor sale de cînd le credea pe acestea inspirare de zei. Obiceiul a continuat pînă în ziua de azi şi după Zamolxis s-a găsit întotdeauna cîte un şarlatan care să se facă sfătuitorul regelui şi să primească de la geţi titlul de zeu. Şi, de asemenea, peştera în care se retrăsese Zamolxis a fost considerată sfîntă şi se numeşte şi azi Muntele Sacru, dar adevăratul său nume, care se dă şi unui rîu ce curge la poalele sale, e Kogaionon. În timpul lui Burebista, regele geţilor, împotriva căruia divinul Cezar era gata să pornească cu război, era în această demnitate un oarecare Deceneu."[59]

Să trecem peste naiva identificare a zeului Zamolxis cu un sclav, devenit apoi succesiv om liber, mare preot şi zeu. Să trecem şi peste anacronismul în care cade Strabo vorbind despre un rege unic al geto-dacilor, divizaţi de fapt într-o sumedenie de triburi, pe timpul lui Pitagora (secolul al VI-lea î.e.n.). Să lăsăm deoparte aspra caracterizare pe care geograful o face marilor preoţi daci şi să reţinem numai esenţialul: autoritatea marelui preot şi folosirea ei de către aristocraţia dominantă în frunte cu regele. Caracterul de clasă al religiei şi al organizării religioase în epoca statului dac e cît se poate de limpede.

Marele preot era şeful religiei dacice; el dispunea, fără îndoială, de bineînchegata organizaţie preoţească care deservea cultele diferiţilor zei în sanctuarele descoperite în aşezările dacice. Prea puţine ştiri avem, din păcate, despre aceşti preoţi. Numai Strabo şi Iosephus Flavius[60] ne-au păstrat amintirea unei tagme de anahoreţi („călugări") celibatari, vegetarieni şi abstinenţi. La Strabo ei apar cu numele de Ktistai (κτισται) ceea ce s-ar traduce prin „ctitori, întemeietori", şi Flavius Iosephus, luîndu-se poate după acest nume, le zice *polistai* (πολισται), adică „întemeietori de oraşe". Învăţatul bulgar D. Decev a explicat însă convingător originea denumirii de la Strabo, arătînd că e o coruptelă din *skristai* (σχισται), cuvînt însemnînd „cei care se abţin de la plăcerile lumeşti". Tot Strabo ne informează, în acelaşi pasaj, că poporul le zicea „călători prin nori" (καπνοβάται), poreclă pe jumătate respectuoasă, pe jumătate ironică, legată, eventual, de anumite preocupări astronomice ale preoţilor sau de vîrfurile de munte unde se găseau sanctuarele şi peşterile lor. Oricum ar fi, e cert că aceşti *skistai* reprezintă doar o mică parte a puternicei organizaţii preoţeşti geto-dacice.

Problema caracterului monoteist sau politeist nu e singura ridicată de religia geto-dacilor. Rezolvarea ei în sensul politeismului: general, de altminteri, la indoeuropeni, e o realizare ştiinţifică de seamă, dar se cere completată cu alte date privind caracterul religiei geto-dace, atribuţiile diferitelor divinităţi, anumite practici rituale etc. Succese importante s-au obţinut pe acest tărîm prin folosirea izvoarelor literare, lingvistice şi arheologice.

ZEI ŞI ZEIŢE DACE

Herodot ni-l înfăţişează pe Zamolxis ca pe o divinitate de seamă, la care se duc cei ce mor. Dar unde îi e lăcaşul? În cer, cum afirma Vasile Pârvan sau, dimpotrivă, în adîncurile pămîntului?

Pentru ipoteza lui Pârvan nu pledează nimic; spre cealaltă ne îndeamnă nu atît povestea peşterii şi a încăperii subpămîntene, care pot fi inventate sau denaturate de elenii ce l-au informat pe Herodot, ci numele însuşi al zeului. Cunoscători de seamă ai lingvisticii indo-europene au demonstrat că prima parte a acestui nume, *Zamol-*, se înrudeşte îndeaproape cu numele divinităţii traco-elenice *Semele*, zeiţa pămîntului, şi cu acela al zeului, tot chtonian, al vechilor lituani, *Zemeluks*. Legătura cu anumite cuvinte comune însemnînd „pămînt, ţară" din diferite limbi indo-

europene e tot atît de limpede. Nespecialistului îi vine greu, poate, să observe înrudirea dintre radicalul *Zamol-* şi cuvîntul grecesc χθών (chton) sau cel latinesc *bumus*, ambele însemnînd „pămînt", dar strînsa legătură cu slavul *zemlia* e evidentă pentru oricine. Sufixul — *xis* nu e însă satisfăcător explicat, dar lucrul acesta nu e esenţial.

În felul acesta, Zamolxis apare în adevărata sa lumină şi în adevăratul lui rol. El este un zeu al pămîntului, al vegetaţiei, al rodniciei. În credinţa geţilor el împărţea omenirii cele trebuincioase traiului: lui i se datorau recoltele bogate, lui trebuia să i se mulţumească pentru prosperitatea turmelor de animale, pentru produsele pădurilor, pentru vînat şi peşte. Bunătatea şi puterea lui Zamolxis făceau ca natura amorţită de gerurile iernii să reînvie parcă primăvara; în acest context legenda reapariţiei zeului după anii petrecuţi în locuinţa subterană capătă semnificaţia unui simbol religios, dîndu-ne, în acelaşi timp, o indicaţie suplimentară cu privire la lăcaşul zeului: pămîntul sau, mai bine zis, împărăţia subpămînteană.

La un popor de agricultori şi crescători de vite ca geţii era firesc ca un cult chtonian să dobîndească cea mai mare însemnătate în ansamblul credinţelor religioase. Rădăcinile acestor culte sînt, de obicei, foarte vechi; n-avem, bineînţeles, nici o dovadă, dar n-ar fi deloc exclus ca ele să pătrundă pînă în neoliticul agricol. În orice caz, importanţa acestei credinţe străvechi în divinitatea fertilităţii şi fecundităţii justifică pe deplin ideea pe care şi-o făceau geto-dacii despre nemurire ca despre o sălăşluire în împărăţia lui Zamolxis, plină de toate bunurile pe care uneori zeul, mîniat pe muritori, le refuză celor încă în viaţă, trimiţînd inundaţii, secete sau molime.

Avea Zamolxis o soţie? Lucrul nu e sigur. În lexiconul antic Suidas[61] se afirmă că exista şi o divinitate feminină cu acelaşi nume; aceasta mi se pare însă greu de crezut, deşi informaţia a fost acceptată de unii cercetători moderni.

Spre deosebire de chtonianul Zamolxis, Gebeleizis era un zeu ceresc. Nu cred că el poate fi interpretat în chip exclusiv ca zeu al fulgerului; mi se pare mai probabil ca fulgerul să fie numai unul din atributele sale, una din armele pe care le mînuieşte. Aceasta în epoca deplinei dezvoltări a cultului său, căci la început el a putut fi doar o divinitate a furtunii, a fulgerelor, care a înlocuit, treptat, vechea divinitate indo-europeană a cerului potrivit unui proces atestat la alte populaţii de acest neam. În momentul în care scrie despre dînsul Herodot, Gebeleizis va fi tronat în închipuirea geto-dacilor ca stăpîn al cerului întreg, nu numai al fulgerului aducător de moarte. Ritualul tragerii cu arcul spre cerul întunecat de nori negri şi străbătut de săgeţile fulgerelor nu prea poate fi considerat, aşa cum face Herodot, ca o ameninţare a pămîntenilor la adresa puternicului zeu. Ne putem gîndi mai degrabă la un sprijin pe care credincioşii îl dau divinităţii, ajutînd-o să risipească norii ce-i ascund faţa luminoasă.

E greu de spus care era raportul „ierarhic" între Zamolxis şi Gebeleizis pe vremea lui Herodot. Se pare că Zamolxis era zeul suprem, dar Gebeleizis îi disputa domnia asupra împărăţiei umbrelor. În virtutea anumitor schimbări survenite în religia lor, o parte din geto-daci începuseră să creadă că la Gebeleizis şi nu la Zamolxis merg cei care părăsesc lumea pămîntească.

Descoperirile arheologice din Munţii Orăştiei şi, într-o măsură mai redusă, din alte părţi ale Daciei indică predominarea unui cult solar sau urano-solar în secolele I î.e.n. — I e.n.. Nu s-a găsit, cel puţin deocamdată, nici un templu subteran; e adevărat că peşterile au fost prea puţin cercetate, dar cele care se cunosc nu cuprind nici un element de natură să sugereze prezenţa unor sanctuare în interiorul lor. Doar scara, poate acoperită în vechime, ce urcă din vale de-a lungul laturii vestice a sanctuarului vechi de pe terasa a XI-a de la Sarmizegetusa, ducînd la o platformă, ar putea, la rigoare, să fie pusă în legătură cu apariţia lui Zamolxis de sub pămînt. Trebuie să recunoaştem însă că argumentul e îndoielnic şi că acestor trepte li se pot găsi foarte bine alte explicaţii de ordin pur arhitectonic-constructiv.

S-a dovedit însă că marile sanctuare dacice de la Sarmizegetusa şi Costeşti nu aveau alt acoperiş decît cerul. Lipsesc cu totul urmele de ţiglă, precum lipsesc şi urmele de cărbune pe care le-ar fi lăsat inevitabil arderea acoperişurilor de şindrilă ale unor construcţii atît pe mari. Această împrejurare se potriveşte foarte bine cu o religie de esenţă urano-solară, dar nu cu una chtoniană. Pe un vas din aşezarea geto-dacică de la Bucureşti-Tei se poate vedea imaginea cercului solar; aceeaşi reprezentare a soarelui se regăseşte pe unele din vasele pictate descoperite la Sarmizegetusa, în timp ce la Piatra Roşie au fost aflate fragmentele unui car solar în miniatură făurit din fier şi bronz. Marele sanctuar rotund de la Sarmizegetusa cu aşezarea ritmică a stîl-

pilor săi presupune efectuarea unor observații cerești, mai naturale în cadrul cultelor solare decît în cel al adorării de divinități subpămîntene. În sfîrșit, descoperirea splendidului „soare de piatră" în incinta sacră a Sarmizegetusei a risipit orice îndoială asupra caracterului predominant urano-solar al religiei geto-dace, confirmînd în chip strălucit ipoteza formulată acum peste două decenii de C. Daicoviciu.

Înseamnă oare toate acestea că Zamolxis și cultul său au dispărut? În nici un caz; izvoarele literare sînt categorice în ceea ce privește existența acestui cult și în epoca finală de dezvoltare a societății daco-getice. Se poate însă prea bine să fi avut loc și la daci un fenomen observat la alte popoare pe măsura înaintării lor spre orînduirea împărțită în clase și spre organizarea de stat. În acest proces social-politic, vechile divinități populare au cedat treptat locul zeilor considerați ca protectori ai aristocrației, ai regelui și ai statului. De obicei, aceste noi divinități erau solare și nu-mi vine de loc greu să-mi închipui că nobilii daci, în compunerea numelui cărora intra particula — *bostes* însemnînd „strălucit, luminos", preferau să-l adore pe cerescul Gebeleizis decît pe străvechiul Zamolxis al plugarilor și păstorilor. E drept că numele lui Gebeleizis e pomenit doar de Herodot și nu mai apare în nici un alt izvor antic cunoscut, în timp ce Zamolxis continuă să fie menționat pînă în antichitatea tîrzie. Împrejurarea aceasta ar putea sugera transformarea lui Zamolxis însuși într-o divinitate uraniană; cred, totuși, că e vorba de o simplă întîmplare sau de o confuzie pe care autorii antici o făceau între cele două zeități care ocupaseră pe rînd, la geto-daci, locul de frunte în religie.

Arheologia n-a demonstrat numai caracterul predominant urano-solar al religiei geto-dacice în perioada existenței statului; ea a contribuit și la cunoașterea mai exactă a divinităților adorate de geto-daci. Mă refer la zeul războiului și la zeița Bendis.

Numele primului e Ares la greci și Mars (=Marte) la romani. Se presupune că însuși numele Ares ar fi de origine traco-dacică; în orice caz, această divinitate se bucura de o deosebită considerație la geți și ei i se aduceau cele mai prețioase jertfe. „Pe acest Marte — zice Iordanes[62] — goții (=geții) l-au adorat întotdeauna printr-un cult foarte sălbatic (căci victimele lui erau prizonierii uciși), socotind că arbitrul războiului trebuie împăcat prin vărsare de sînge omenesc. Lui i se închinau primele prăzi, lui i se atîrnau de trunchiurile copacilor „spoliile" (armele și veșmintele luate

de la dușmanii uciși — *N.A.*). Acest pasaj poate fi pus în legătură, după cum a arătat recent C. Daicoviciu, cu scena torturării prizonierilor romani de către femeile dace (scenă reprezentată pe Columna lui Traian), iar descoperirea altarului de jertfă („soarele de piatră") în incinta sacră a Sarmizegetusei confirmă pe deplin spusele lui Iordanes.

Marte (sau, dacă preferați, Ares) nu era singurul zeu căruia i se aduceau sîngeroase sacrificii umane. Să ne aducem aminte de solul trimis, o dată la cinci ani, la Zamolxis, aruncat în sulițele ascuțite ale tovarășilor săi. Există, pe de altă parte, știri despre obiceiul de a ucide uneori pe soție la moartea soțului. Într-un cuvînt, e vorba despre practici crude, sălbatice chiar, ce nu trebuie să ne mire la geto-dacii lui Burebista și Decebal, dar care se îndepărtează mult de icoana idealizată pe care Pârvan o făcea religiei getice.

Și mai hotărîtoare a fost contribuția arheologiei la documentarea cultului zeiței Bendis, corespondenta dacică a Artemidei grecești și a Dianei romane. Despre această divinitate Herodot nu ne spune decît că era adorată de femeile trace, care-i primiseră cultul de la popoarele așezate mai spre miază-noapte, adică de la daci probabil. Îndoiala a fost risipită de descoperirile arheologice. La Costești s-a găsit un cap de bronz al zeiței Diana, operă de artă elenistică desigur, dar care își justifică mai ușor prezența în cetatea dacică prin existența unui cult analog la daci. În sanctuarul vechi de la Sarmizegetusa săpăturile au scos la iveală un medalion de lut ars (circa 10 cm în diametru și 1,5 cm grosime) care imită reversul unui denar roman republican, emis de Tiberius Claudius Nero în anul 80 i.e.n.; imaginea reprezentată e aceea a bustului Dianei cu tolba de săgeți pe umăr. În sfîrșit, la Piatra Roșie s-a descoperit un bust de bronz, lucrat evident de meșteri locali și reprezentînd tot o divinitate feminină. Înalt de 14,7 cm și lat de 13 cm (dimensiunile actuale), bustul are înfățișarea unei măști, spatele fiind deschis și gol. Brațului stîng, îndoit de la cot în sus, îi lipsește mîna; brațul drept, probabil ridicat și el, e rupt cu totul. Locul ochilor e indicat de două găuri rotunde sub niște arcade adînci; în aceste găuri fuseseră așezați ochii de sticlă sau de pastă colorată. Pe marginea inferioară a bustului, la mijloc, se afla o toartă pentru fixarea bustului pe perete sau pe lemn. Două tortițe se găseau (azi una e ruptă) de o parte și de alta a capului. Partea de jos a pieptului cu sînii

proeminenți e acoperită de un fel de tunică. Pe cap zeița are un văl legat în cruci, despărțit prin două brazde destul de adînci, pe margini, două linii adîncite merg paralel cu brazdele. Deasupra frunții se află un acoperămînt triunghiular, mărginit și el de linii adîncite.

Acest bust de bronz o reprezintă, desigur, tot pe Bendis, singura divinitate dacică ale cărei imagini figurate sînt certe datorită descoperirii de la Costești și medalionului de la Sarmizegetusa. După părerea acad. C. Daicoviciu, relieful de pe garnitura unei teci de pumnal descoperite la Popești o reprezintă pe aceeași zeiță a lunii, a pădurilor și farmecelor aflată în mare cinste la geto-daci.

E sigur că alături de aceste divinități oficiale, în închipuirea maselor persistau anumite elemente mai vechi, credințe legate de magie și felurite superstiții. La Poiana, în straturile mai noi, s-au găsit cîteva mici și rudimentare imagini ceramice de figuri umane sau animale, ce pot fi socotite ca elemente de caracter magic. După părerea prof. R. Vulpe, din aceeași categorie fac parte văscioarele în miniatură (imitații după vasele mare lucrate cu mîna sau la roată), prea mărunte pentru a putea prezenta vreo utilitate și prea numeroase pentru a putea fi considerate drept simple jucării de copii (ele au putut servi, totuși, la păstratea alifiilor și a altor medicamente). S-au mai găsit multe amulete de argint și de bronz (majoritatea în formă de secure minusculă sau de bastonaș ornat cu mici sfere), de os, de sticlă, piatră și coral. Obiecte apotropaice (menite și capabile, în credința celor vechi, să îndepărteze spiritele rele) sînt și diferitele cochilii de moluște marine de import și dinții de animale, mai ales de mistreț și de urs găuriți și purtați la gît. Unul din acești dinți a fost chiar îmbrăcat într-o placă de argint; purtătorii acestor amulete sperau să dobîndească prin acest mijloc puterea mistrețului și a ursului.

RITUL DE ÎNMORMÎNTARE

Strîns legat de religie și cu deosebire de credințele privind soarta omului după moarte este și ritul de înmormîntare. La daci, încă înainte de Burebista, cum am avut prilejul să arăt în capitolul al II-lea al cărții, incinerația luase locul inhumației, această transformare oglindind anumite schimbări, greu de precizat, în concepțiile despre nemurire. Acum, cînd îi cunoaștem pe Zamolxis, pe Gebeleizis și disputa dintre aceste divinități pentru domnia

asupra morților, putem încerca să explicăm schimbarea ritului prin evoluția întregii religi geto-dace. Se pare că nemurirea făgăduită de Zamolxis credincioșilor săi era completă, cuprinzînd adică și corpul și sufletul. Omul murea, însă un dublet al lui, poate mai puțin carnal, dar real totuși și cu nevoi asemănătoare celor din timpul vieții, continua să trăiască în regatul zeului subpămîntean, bucurîndu-se de toate bunurile. S-ar putea presupune că treptat, pe măsură ce cultul uraniculuiGebeleizis se impunea minților geto-dace, ideea nemuririi trupului dispare (era prea evident că trupul nu se înalță la cer!) sau, în orice caz, se modifică; acum se pune problema fie de a elibera sufletul imaterial și nemuritor din învelișu-i corporal, fie de a reduce trupul însuși la o stare cît mai puțin materială. Oricare ar fi fost ideea, soluția era una singură: arderea cadavrelor.

Ritul incinerației predomină net în epoca tîrzie de dezvoltare a societății daco-getice; inhumația se întîlnește arareori și atunci mai ales la copii. Dar aceasta nu înseamnă încă detronarea definitivă a lui Zamolxis din domnia asupra umbrelor; e foarte posibil ca o bună parte din geto-daci să fi adoptat ritul incinerației fără a-și închipui că sufletele lor merg la Gebeleizis, în cer.

După cum se vede, nici măcar cauzele generale ale înlocuirii inhumației cu incinerația nu pot fi cu certitudine explicate și cercetătorii sînt nevoiți să facă doar ipoteze. Cu atît mai dificil e să atribuim o semnificație precisă diverselor variante ale ritului de incinerație.

Lăsînd la o parte așa-zisele cuptoare de ars morții sau mormintele-cuptor care cred că n-au existat niciodată și a căror menționare în literatura arheologică se datorează, probabil, unor erori de observație sau de interpretare, să ne gîndim numai că mormintele dacice de incinerație din epoca Latène se pot grupa, după D. Protase, în două categorii: 1) mormintele în cazul cărora arderea s-a făcut pe loc și 2) mormintele în cazul cărora arderea s-a făcut în altă parte, într-un loc amenajat special (*ustrinum*) sau nu. Cele din prima categorie sînt, în general, tumulare, mai binecunoscuți fiind, pentru perioada ce ne interesează, tumulii de la Popești. Numărul lor mic îndeamnă să fie puși în legătură nu cu anumite credințe deosebite, ci cu starea socială a defuncților; ei reprezintă, după toate probabilitățile, morminte de șefi și de aristocrați.

Mormintele din a doua categorie cunosc însă o mare varietate

de tipuri. Cu excepția tumulilor de la Zimnicea, mai vechi însă (secolele IV—II î.en.), ele sînt întotdeauna plane. De cele mai multe ori, resturile arderii erau depuse într-o urnă, iar aceasta era apoi îngropată în pămînt. Alteori însă, rămășițele funerare erau îngropate direct, fără urnă. Să fie vorba de morminte ale unor oameni săraci? Nu, căci inventarul, iar în cîteva cazuri o casetă de piatră ce constituia mormîntul, vorbește despre situația materială destul de bună a familiei defunctului. Se oglindesc atunci în această deosebire anumite concepții deosebite? Tot ce se poate, dar nimeni nu poate preciza deocamdată despre ce este vorba.

Mai limpede pare obiceiul de a aduce anumite jertfe cu prilejul înmormîntării, de a așeza în groapă obiectele de care mortul ar putea avea nevoie în viața de apoi, precum și vase cu mîncare și băutură. Herodot spune[63] că tracii, după ce jelesc mortul, îl expun timp de trei zile; apoi jertfesc felurite animale și fac un mare ospăț funerar. Abia după aceea îngroapă cadavrul, arzîndu-l în prealabil sau nu, și-i ridică o movilă (tumul) deasupra mormîntului. Ceremonialul se încheie cu întreceri călare dotate cu prețioase premii. Dar aceste obiceiuri se practică numai la cei bogați: sărăcimea nu avea parte de rituri atît de complexe.

Unele din aceste obiceiuri se întîlnesc și la geto-daci (de exemplu banchetul funerar, cu spargerea rituală deasupra mormîntului a vaselor folosite). Tumulul însă de obicei lipsește (în Tracia aceste movile funerare sînt foarte numeroase, pe cînd la noi ele sînt rare chiar și în cazul mormintelor bogate), iar despre întrecerile și jocurile ce urmau înmormîntării n-avem încă dovezi absolut sigure.

O descoperire de la Murighiol pare să indice existența unor rituri speciale legate de cultul morților. În anul 1954, în necropola de aici, s-a găsit, între două șiruri de morminte, o groapă ce conținea o cupă grecească cu picior, decorată în interior cu patru palmete, șapte amfore elenistice cu gîtul înalt și cu torțile lipsite de ștampilă, o oală bombată decorată cu brîu alveolat și o strachină mare, adîncită; ultimele două vase sînt de factură locală, lucrare cu mîna. Descoperitorul necropolei, arheologul bucureștean E. Bujor, e de părere că datorită grupării acestor vase, toate întregi sau întregibile, precum și absenței resturilor de oase, atît împrejur cît și în interiorul lor, groapa în chestiune nu trebuie socotită mormînt, ci groapă de ofrandă.

Concluzia nu trebuie să surprindă întrucît gropi de ofrandă se mai cunosc. Nu mă refer, bineînțeles, la ipoteza susținută mai demult de unii cercetători, după care multe din gropile de provizii din așezările geto-dacice ar fi avut... un caracter ritual. Dar la Piatra Craivii, în apropierea imediată a sanctuarului descoperit pe o terasă a înălțimii stîncoase, s-au găsit două gropi. Într-una din ele, două vase pline pe jumătate cu grîne carbonizate erau cu grijă așezate pe un fel de suport de lut ars. Cea de-a doua avea pe fund oase de animal așezate, într-o ordine ce nu se putea datora întîmplării, numai de-a lungul pereților, în timp ce la mijloc nu s-a găsit nimic. Caracterul ritual al acestor gropi mi se pare incontestabil, dar semnificația lor precisă e greu de stabilit.

Faptul că am insistat atîta asupra credințelor geto-dacilor nu e întîmplător. El se datorește nu numai cunoștințelor noastre despre religia acestui popor, mai numeroase decît pentru alte aspecte ale culturii spirituale, ci și acțiunii pe care religia și casta preoțească au exercitat-o asupra acestor domenii. Mă voi ocupa acum de ele, punînd în frunte o întrebare care astăzi îmi se pare ca referindu-se la cele mai elementare începuturi de cultură:

AU CUNOSCUT DACII SCRISUL?

Pentru omul modern, analfabetismul este expresia celei mai crase lipse de cultură. Problema nu se punea însă la fel în antichitate, cînd popoare întregi n-au ajuns la cunoașterea scrisului, dezvoltînd totuși o cultură spirituală dintre cele mai interesante. Acum două mii de ani, analfabetismul nu era neapărat semnul infailibil al unei subdezvoltări, ci mai degrabă mărturia unei dezvoltări *aparte*, care putea ajunge la un grad suficient de înalt fără a simți nevoia scrierii. De altfel, în general (sînt și excepții, pare-se), scrisul n-a fost născocit de diferitele popoare înainte de apariția claselor antagoniste și a statului.

În această privință dacii n-au făcut excepție. Minunata civilizație a bronzului tîrziu pe teritoriul țării noastre, întregul Hallstatt și începutul epocii Latène n-au cunoscut scrisul. Și pînă nu de mult, întrebarea pusă la începutul acestui subcapitol primea de la cercetători, în ciuda evidenței, un răspuns negativ. Spun „în ciuda evidenței" pentru că anumite date permiteau să se afirme cunoașterea de către daci a scrisului măcar în epoca lui Burebista-Decebal.

La Dio Cassius[64] găsim informația că Domițian, după războiul cu dacii, a trimis senatului o scrisoare primită de dinsul de la Decebal. E drept că opoziția senatorială, care-l ura pe împărat pentru asprimea politicii sale față de aristocrația romană, insinua că această scrisoare a fost plăsmuită chiar de Domițian. Lucrul nu are însă importanță pentru problema noastră; e clar că Domițian n-ar fi putut trimite o scrisoare plăsmuită ca din partea unui rege care nu avea o cancelarie și care nu purtase niciodată nici un fel de corespondență cu statele vecine. Senatul roman nu putea manifesta nici o mirare față de o scrisoare a regelui dac; acuzația de fals era determinată de conținutul scrisorii în care Decebal, deși nu ieșise prea rău din război, se recunoștea, probabil, învins, și nu de însăși existența ei.

Prea ușor au trecut cercetătorii și peste știrea, păstrată la același istoric[65], că lui Traian, în timpul primului război dacic, i s-a trimis o ciupercă mare pe care scria cu litere latine că burii și alți aliați ai lui Decebal îl sfătuiesc pe împărat să se întoarcă înapoi și să facă pace. Probabil că ciuperca a provocat neîncredere (notez în treacăt, totuși, că se poate scrie foarte bine, cu ajutorul unui băț, pe iască), deși, evident, esențial nu era materialul folosit la scris, ci scrisul însuși.

La urma urmei, știrile acestea, privite în sine, puteau fi ignorate de cercetătorii moderni; destule născociri există doar în izvoarele literare antice! Dar e ciudat faptul că nici un început de confirmare arheologică a existenței scrisului la daci n-a schimbat părerea erudiților. În adevăr, însă din secolul trecut se descoperiseră pe Dealul Grădiștii (pe atunci nimeni nu știa că această așezare e vestita Sarmizegetusă) cîteva blocuri de calcar lucrate cu deosebită îngrijire și purtînd pe una din fețele lor două-trei litere grecești. Specialiștii le-au considerat drept semne făcute de meșteri greci pentru potrivirea pietrelor în ziduri, neglijînd cu totul alte posibilități de interpretare. E adevărat că numărul acestor blocuri nu era mare și că ele nu fuseseră găsite, prin săpături sistematice, într-o situație clară.

Săpăturile recente ale acad. C. Daicoviciu au avut darul să lămurească problema. S-a dovedit că toate blocurile cu litere fac parte din zidul care despărțea cele două terase ale incintei sacre, formînd, pare-se, un fel de balustradă. Construcția era dintre cele mai simple și nu era nici o nevoie de semne speciale pentru potrivirea blocurilor în zid cu atît mai mult cu cît astfel

de semne nu s-au găsit nici la clădirile mai mari și mai complicate. Ipoteza trebuia, deci, abandonată. Locul ei era luat de certitudinea că dacii cunoșteau scrisul și-l foloseau

Mai greu era de răspuns la întrebarea despre sensul exact al acestor blocuri cu litere. Fiecare din ele purtau doar 1 — 3 semne grafice; uneori era vorba numai de consoane, împrejurare care a generat bănuiala că dacii nu scriau întotdeauna vocalele, ci uneori le subînțelegeau. Citirea literelor de pe fiecare bloc era ușoară, dar cele citite n-aveau nici un sens. Abia dacă s-au putut completa consoanele grecești ΖΠΡ de pe un astfel de bloc în ZiPeR, nume propriu cunoscut la traco-daci. Cauza acestei dificultăți nu e greu de înțeles. Blocurile au fost găsite prăbușite în dezordine din zidul din care făcuseră parte; pe lîngă aceasta, e foarte probabil că multe din ele lipsesc. În ordinea lor originară, ele se grupau astfel încît să formeze cuvinte întregi și cu înțeles limpede; după toate semnele avem de-a face cu un fel de pomelnic (*album*) al unor zei, regi sau preoți daci. Din păcate, speranțele de a-l putea reconstitui vreodată sînt foarte puține.

Se crede că zidul cu pricina aparține epocii lui Burebista sau a urmașilor săi imediați: Deceneu, Comosicus. Prezența literelor grecești pe blocurile din incinta sacră a Sarmizegetusei se explică prin legăturile pe care statul lui Burebista le întreținea cu orașele pontice și prin cucerirea acestor orașe de către marele rege. Era firesc ca alfabetul grec să fie cunoscut și utilizat la curtea unui monarh care-l folosea ca ambasador pe lîngă Pompeius pe un grec din Dionysopolis.

În veacul I e.n., legăturile statului dac transilvănean cu orașele pontice slăbesc. Dobrogea era cucerită de romani și imperiul își statornicise ferm hotarul pe Dunăre din Germania pînă la vărsarea în Marea Neagră. Legăturile culturale urmează inevitabil exemplul celor comerciale și se orientează spre Italia. La Sarmizegetusa sosesc negustori romani și produse din Aquileia: pe aceeași cale vin și influențele culturale. Alfabetul grecesc e înlocuit cu cel latin; pe marele vas de cult descoperit la Sarmizegetusa inscripția DECEBALVS PER SCORILO e redactată în limba dacilor, dar cu litere latine. În latinește sau măcar cu litere latinești a fost redactat mesajul trimis lui Traian pe o ciupercă, tot așa va fi scrisă și epistola lui Decebal către Domițian, semn că la cancelaria regească de la Sarmizegetusa limba puternicului Imperiu roman era cunoscută și folosită.

Aşadar, dacii cunoşteau scrierea. Firește, ea n-a devenit niciodată accesibilă tuturor dacilor. Exemplele de folosire a scrierii sînt rare; cele pomenite în izvoarele literare se referă fie la rege, fie la conducătorii aliaților săi, iar descoperirile arheologice în acest domeniu s-au făcut doar la Sarmizegetusa, în incinta sacră şi într-o mare şi bogată locuinţă din aşezarea civilă. Cunoscut în societatea daco-getă din secolele I i.e.n.— I e.n., scrisul a rămas tot timpul un apanaj al clasei exploatatoare şi, în primul rînd, al curții regale şi al preoţimii. Dar simpla lui cunoaştere ne lasă să bănuim şi existenţa unor cunoştinţe superioare, de natură ştiinţifică.

ŞTIINŢA LA DACII LUI BUREBISTA ŞI DECEBAL

Într-un curios pasaj al *Geticelor sale*[66], Iordanes descrie în cuvinte entuziaste activitatea lui Deceneu printre daci: „...Observînd dispoziţia lor (a dacilor — *N. A.*) de a-l asculta în toate şi că ei sînt din fire inteligenţi, i-a instruit în aproape toate ramurile filozofiei, căci el era în aceasta un maestru priceput. El i-a învăţat morala, dezbărîndu-i de moravurile lor cele barbare; i-a instruit în ştiinţele fizicii, făcîndu-i să trăiască potrivit legilor naturii...; i-a învăţat logica, făcîndu-i cu mintea superiori celorlalte popoare; arătîndu-le practica, i-a îndemnat să petreacă în fapte bune; demonstrîndu-le teoria celor douăsprezece semne ale zodiacului, le-a arătat mersul planetelor şi toate secretele astronomice şi cum creşte şi scade orbita lunii şi cum globul de foc al soarelui întrece măsura globului pămîntesc şi le-a expus sub ce nume şi sub ce semne cele trei sute patruzeci şi şase de stele trec în drumul lor cel repede de la răsărit şi pînă la apus spre a se apropia sau îndepărta de polul ceresc. Vezi ce mare plăcere ca nişte oameni prea vitejii să se îndeletnicească cu doctrinele filozofice cînd mai aveau puţin răgaz de războaie. Puteai să-l vezi pe unul cercetînd poziţia cerului, pe altul proprietăţile ierburilor şi ale arbuştilor, pe acesta studiind creşterea şi scăderea lunii, pe celălalt observînd eclipsele soarelui şi cum, prin rotaţia cerului, soarele vrînd să atingă regiunea orientală este dus înapoi spre regiunea occidentală..."

Furat de entuziasmul pentru Deceneu, pe care-l socotea printre strămoşi, Iordanes ajunge la exagerări naive. Citindu-l rămîi cu

impresia că dacii nu se mai ocupau de nimic afară de război şi filozofie, că societatea daco-getă era compusă numai din războinici savanţi sau, dacă preferaţi, din savanţi războinici. Nu acesta era adevărul. Imaginea idealistă făurită de Iordanes nu se potriveşte nici măcar cu traiul nobililor, nemaivorbind despre situaţia maselor populare, prea ocupate să muncească şi să-şi agonisească hrana pentru a avea răgaz de studii filozofice. Gîndindu-mă la pileaţii lui Burebista mi-i închipui mai curînd ca pe nişte războinici trufaşi, dar necioplţi şi analfabeţi, decît ca pe nişte cărturari. De asemenea, nici activitatea lui Deceneu nu poate fi privită în forma în care ne-o prezintă istoricul got. E pur şi simplu de necrezut ca un singur om să organizeze o astfel de activitate ştiinţifică bazîndu-se exclusiv pe inteligenţa nativă şi pe ascultarea discipolilor săi.

Totuşi, ar fi o greşeală să respingem în bloc afirmaţiile lui Iordanes. Sub haina naivă în care sînt înveşmîntate, ele oglindesc un element real. Putem zîmbi gîndindu-ne la tabloul unui popor întreg ocupat cu studii astronomice, filozofice, botanice etc., dar imaginea unei restrînse categorii de învăţaţi, preocupaţi de toate aceste discipline şi, fără îndoială, şi de altele nu mai are nimic neverosimil. Dimpotrivă, e un fenomen firesc, binecunoscut şi la alte popoare.

Natural, nu ne putem gîndi la o pătură de „intelectuali" daci; societatea sclavagistă daco-getă făcuse încă prea puţine progrese pentru ca în sînul ei să apară filozofi şi oameni de ştiinţă specializaţi. Dar ca în multe alte societăţi antice, existau oameni care posedau şi minuiau un minim de cunoştinţe ştiinţifice, bazate pe secular şi chiar milenara experienţă a poporului, precum şi pe propriile lor observaţii. Aceşti oameni erau preoţii daci şi să nu uităm că Deceneu nu era altul decît mai-marele lor pe vremea regelui Burebista. Textul lui Iordanes se referă fără doar şi poate la această puternică şi organizată preoţime dacică, care nu ezita să-şi sporească autoritatea asupra maselor prin folosirea abilă a anumitor elemente de ştiinţă empirică.

Dacă Iordanes ar constitui singura noastră sursă de informare, ne-am putea îngădui să nu-l credem. Datele lui sînt completate însă şi de alte izvoare. Încă Platon vorbea[67] despre ideea vrednică de medicina modernă de a trata în acelaşi timp şi corpul bolnav, şi psihicul, idee pe care i-o atribuia zeului Zamolxis. Numele dacice de plante vindecătoare din operele lui Dioscoride şi Pseudo-

Apuleius oglindesc existența la daci a unei botanici medicinale cu îndelungate tradiții. Apele vindecătoare de la Geoagiu, Călan și Băile Herculane erau cunoscute și prețuite. La Poiana, e posibil ca unele din cutiuțele de os „pentru farduri" să fi conținut și medicamente; e sigur că o placă de marmură de import, găsită în aceeași așezare, servea la prepararea alifiilor. Într-o locuință de la Sarmizegetusa, I. Crișan a descoperit o adevărată trusă medicală conținînd un bisturiu, o pensetă, mai multe văscioare pentru păstrarea substanțelor medicamentoase și o placă mică de cenușă vulcanică, materie care, presărată pe o rană, avea proprietatea de a grăbi cicatrizarea; analiza chimică a arătat că cenușa provine dintr-un vulcan mediteranean, poate Etna. Cu ajutorul instrumentelor chirurgicale, preoții-medici daci știau să execute operații grele și complicate: craniul unui schelet descoperit la Poiana prezintă urme clare ale unei trepanații cicatrizate. Numeroasele cisterne și conducte aduse la lumină de săpăturile din Munții Orăștiei atestă existența unor preocupări de igienă publică. Nu sînt toate acestea dovezi ale unei științe medicale empirice?

Această medicină empirică e atît de bine documentată de geto-daci, încît încă Pârvan considera posibilă identificarea divinității daco-romane *Hercules Invictus* (Hercule cel nebiruit) cu o divinitate dacică vindecătoare în genul tracicului Esculap, deși credea că la daci nu putea fi vorba de un zeu aparte, ci doar de un atribut al zeului unic.

Confirmarea cea mai strălucită a spuselor lui Iordanes despre preocupările științifice (și în special astronomice) la daci o constituie însă marele sanctuar rotund din incinta sacră a Sarmizegetusei. Considerat multă vreme ca o enigmă, lui i s-au atribuit, ipotetic, cele mai diverse destinații, de la aceea de circ pînă la aceea de necropolă sau de altar al zeului solar. O anumită legătură cu fenomenele cerești, și anume cu revoluția lunii, a fost postulată, greșit însă, de D. M. Teodorescu, iar acad. C. Daicoviciu a făcut un mare pas înainte afirmînd legătura acestui sanctuar cu calendarul. În realitate e vorba nu numai de o simplă legătură; monumentul e un adevărat *sanctuar-calendar* al dacilor.

Să ne aducem aminte de structura acestui sanctuar. El se compune din mai multe elemente distincte, și anume:

un cerc de blocuri de andezit;
un cerc de stîlpi de andezit;
un cerc de stîlpi groși de lemn;

o îngrăditură în formă de potcoavă tot din stîlpi groși de lemn.

Cele trei cercuri — două de piatră și unul de stîlpi de lemn — sînt concentrice. Diametrul total al sanctuarului rotund, măsurat de la fața exterioară a blocurilor primului cerc, este de 29,40 m.

Numărul blocurilor de andezit care alcătuiesc cercul exterior este de 104. Strînși lipite unul de altul și ușor arcuite, ele formează un cerc perfect închis. Suprafața lor era netedă, poate cu o teșire a muchiei exterioare, iar un brîu subțire pe fața lor externă constituie singurul ornament vizibil astăzi. Lungimea blocurilor este de 80 — 90 cm, lățimea de 49 — 50 cm, iar înălțimea, fără îndoială constantă în epoca dacică, variază azi între 43 și 45 cm din pricina deteriorării părții superioare.

Cercul al doilea constă din două feluri de stîlpi: unii mai înguști și mai înalți, ceilalți mai lați și mai scunzi. Toți stîlpii sînt paralelipipedici. Primii însă se terminau în partea superioară printr-un cep, paralelipipedic și el; ceilalți aveau partea superioară netedă.

Cucerind Sarmizegetusa, romanii au distrus toate sanctuarele dacice. N-au scăpat de distrugere nici stîlpii marelui sanctuar rotund, care au fost sistematic decapitați. Din această cauză e cu neputință să se stabilească exact înălțimea lor originală. Se poate admite că stîlpii înguști (24,5 cm lățime) erau înalți de 120 — 135 cm, ridicîndu-se cu 50 — 60 cm deasupra nivelului antic al solului și cu 25 — 35 cm deasupra blocurilor din primul cerc. Stîlpii lați (52 cm lățime) măsurau în înălțime 55 — 65 cm, depășind blocurile primului cerc cu cel mult 10 — 15 cm.

Distanța dintre doi stîlpi consecutivi este de 12 — 13 cm. Și stîlpii formează, deci, un cerc practic continuu, fără nici o întrerupere mai largă care ar putea reprezenta o intrare.

În total, sînt 180 de stîlpi înguști, și 30 de stîlpi lați. Dar nu atît numărul stîlpilor, cît gruparea lor e importantă și semnificativă: *invariabil, după 6 stîlpi înalți și înguști urmează un al șaptelea, scund și lat. Acest grup de 6+1 stîlpi se repetă de 30 de ori.*

Al treilea cerc care compune sanctuarul are diametrul de 20 m. El era format din 68 de stîlpi de lemn, care se ridicau deasupra solului cu circa 3 m. Partea care ieșea din pămînt era cioplită în patru muchii, iar fețele erau acoperite cu o lipitură de lut și îmbrăcate apoi în plăci subțiri de teracotă, bine arse, foarte fin lustruite

și chiar ornamentate. În fiecare stîlp erau înfipte 9 — 13 piroane de fier cu capul gros, terminat într-un inel. Cercul stîlpilor de lemn prezintă patru întreruperi, marcate fiecare prin 3 — 4 blocuri de calcar conchilic așezate în linie. Aceste praguri (două late de 1,30 m și două de 2,20 m) reprezintă intrările în cercul stîlpilor de lemn.

Îngrăditura centrală, în formă de potcoavă, a sanctuarului numără 34 de stîlpi de lemn, la fel cu cei ai cercului, dar mai puțin înalți (1,50 — 2 m deasupra pămîntului). Și această incintă are două praguri-intrări, late de 1,30 m fiecare, așezate față-n față spre călcîiul potcoavei.

În interiorul cercului de stîlpi de lemn s-a descoperit o vatră de foc dreptunghiulară (1,50×1,35 m), dură din pietre de rîu rotunde cimentate cu lut galben, dar înroșit la suprafață de foc. În afara sanctuarului, în dreptul uneia din intrările în cercul de stîlpi de lemn, s-a descoperit un prag patrat, cu latura de 2,20 m, alcătuit din lespezi de calcar. Poate că el marchează „intrarea" în sanctuar.

Sanctuarul nu avea nici un acoperiș. Ca și celelalte sanctuare dacice descoperite pînă acum, el era deschis, sub cerul liber. Construirea lui poate fi plasată pe timpul domniei lui Decebal.

Este evident că elementul care atrage în primul rînd atenția la marele sanctuar rotund este gruparea stîlpilor de andezit. Admițînd, după C. Daicoviciu, că el trebuie pus în legătură cu calendarul dacilor, trebuie să ne punem îndată două întrebări importante: 1) Care era calendarul dacic ce-și găsește expresia în construcția sanctuarului? și 2) Ce raport există între acest calendar și religia geto-dacilor? La aceste două întrebări am încercat să răspund într-un studiu publicat anii trecuți.

Un timp, membrii colectivului șantierului arheologic Grădiștea Muncelului înclinau să vadă în grupul de 6+1 stîlpi simpla expresie a săptămînii calendaristice. Ipoteza e atrăgătoare, dar duce la rezultate greu de admis. Într-adevăr, dacă grupul de 6+1 stîlpi e interpretat ca expresia unei săptămîni, adică a unui grup de 7 zile, rezultă că sanctuarul întreg este expresia unei perioade de 30 de săptămîni sau, în alți termeni, de 210 zile. O astfel de perioadă nu reprezintă nimic față de anul solar de 365 de zile și un sfert, nici față de diversele alte calendare folosite în antichitate. Iar să presupunem că dacii aveau un calendar *sui generis*, în care anul număra doar 210 zile, e pur

și simplu absurd, mai ales pentru epoca de care ne ocupăm (secolul I e.n.).

Afară de aceasta, săptămîna — unitate de timp atît de răspîndită astăzi — n-a fost folosită de popoarele antice. Ea se întîlnește doar la evrei, de unde a trecut la alexandrini. Majoritatea popoarelor antichității — egipteni, greci, chinezi etc.— socoteau în decade. Nu este, deci, de loc obligatoriu ca dacii să fi avut noțiunea de săptămînă.

Există și un argument pur arheologic împotriva ipotezei că grupul de 6+1 stîlpi ar indica săptămîna calendaristică. Potrivit acestei ipoteze, fiecare stîlp al grupului reprezenta cîte o zi a săptămînii. Dar stîlpii nu sînt la fel; de ce să le atribuim atunci tuturor — și celor înalți și celor scunzi — o valoare și o semnificație egale? Pe de altă parte, nu e de crezut că stîlpul al șaptelea, scund și lat, din fiecare grup să reprezinte o zi deosebită, o zi de sărbătoare; el nu e cu nimic mai impunător decît ceilalți (dimpotrivă!) și e foarte puțin probabil ca la daci să fi existat ceva în genul „zilei a șaptea" biblice sau a repausului duminical.

În concluzie, ipoteza că grupul de 6+1 stîlpi ar reprezenta perioada de timp denumită *săptămînă* trebuie abandonată.

Semnificația de *zile* trebuie atribuită numai stîlpilor subțiri, înalți și terminați în partea lor superioară printr-un cep. Stîlpii scunzi, lați și netezi vor fi avut doar rolul de a separa grupurile de stîlpi înguști. Nu ar fi exclus, totuși, ca ei să fi avut și altă semnificație despre care va fi vorba mai jos.

La ce consecințe aritmetice și astronomice duce acceptarea ipotezei formulate? Admițînd că numai stîlpii subțiri reprezintă zile calendaristice, sanctuarul mare rotund cuprinde 180 de zile, repartizate în 30 de grupuri de cîte 6. Să facem acum încă un pas înainte, afirmînd că *numărul de 180 de zile ne duce la concluzia existenței unui calendar în care anul era de 360 de zile.*

Prima, și cea mai firească, obiecție care s-ar putea ridica în fața acestei afirmații este: dacă dacii se foloseau de un calendar prevăzînd 360 de zile într-un an, de ce nu l-au reprezentat în întregime, de ce s-au mărginit să întruchipeze în piatră doar jumătate din zilele anului? S-ar putea da mai multe explicații acestui fapt; mă mulțumesc să le amintesc pe cele mai probabile.

Ne-am putea gîndi că numărul total al stîlpilor sanctuarului a fost stabilit de constructorii lui pe baza unor considerente arhitectonice și de spațiu. Construind sanctuarul cu 360 de stîlpi,

dimensiunile monumentului ar fi fost disproporționat de mari față de dimensiunile stîlpilor înșiși. Aceeași lipsă de armonie arhitectonică ar fi rezultat și din reducerea dimensiunilor stîlpilor, cu păstrarea dimensiunilor actuale ale sanctuarului, sau din micșorarea distanței dintre doi stîlpi consecutivi. Un sanctuar cu 360 de stîlpi de două ori mai mari decît cei folosiți ar fi cerut un spațiu uriaș. Faptul că pe circumferința sanctuarului nu sînt plasați 360 de stîlpi-zile, ci numai jumătate din acest număr, nu mi se pare o piedică de netrecut în calea acceptării ipotezei despre anul dacic de 360 de zile, deoarece sanctuarul rotund are un rol simbolic, de cult, și nu un rol practic de calendar uzual aflat la îndemîna tuturor.

Ar mai fi posibilă o explicație care să țină cont atît de considerente arhitectonice, cît și de considerente matematico-astronomice. Constructorilor sanctuarului li se punea problema de a exprima — în cadrul unei anumite forme, și al unui anumit stil — maximum de simboluri calendaristice. Cu alte cuvinte, ei trebuiau să prefigureze în opera lor toate perioadele de bază ale calendarului: ziua, „săptămîna" sau altă perioadă de același ordin, luna și anul. Un stîlp îngust reprezenta ziua, un grup de astfel de stîlpi reprezenta perioada imediat superioară; numărul total al stîlpilor înguști din sanctuar dădea, oarecum, mărimea anului dacic. Cum să se reprezinte însă durata lunii sau numărul lunilor dintr-un an, unul din aceste elemente fiind suficient pentru deducerea celuilalt printr-o simplă operație aritmetică?

Dacă dacii socoteau la 360 de zile durata unui an, atunci numărul lunilor era, foarte probabil, de 12, cuprinzînd fiecare cîte 30 de zile. Această împărțire e firească din punct de vedere aritmetic și corespunde, în linii mari, lunii lunare (revoluției sinodice), egale cu aproximativ 29 de zile și jumătate.

Numărul 12 nu se întîlnește în nici un element al sanctuarului mare rotund; numărul 30 îl găsim însă. Este numărul grupurilor de stîlpi sau, mai bine poate, numărul total al stîlpilor lați.

După ce am stabilit durata anului dacic, numărul și durata lunilor calendarului, rămîne de discutat subîmpărțirea lunii de 30 de zile. Am văzut că dacii nu cunoșteau săptămîna, iar dacă foloseau decada e greu de spus. Cred, mai degrabă, că nu: dacă ar fi folosit-o, n-ar fi fost oare firesc ca stîlpii subțiri ai marelui sanctuar rotund să fie grupați cîte 10? Dar ei sînt așezați cîte șase și acest lucru mă face să cred că perioada calendaristică mai

mică decît luna și mai mare decît ziua era, la daci, perioada de 6 zile. Deși acest lucru pare oarecum surprinzător, nu există obiecții serioase împotriva acceptării lui; mai mult, există un argument indirect care-l sprijină: faptul că în construcția mai multor sanctuare dacice de la Costești și Sarmizegetusa numărul 6 și multiplii lui joacă un rol important. Atît la Costești cît și la Grădiște există sanctuare cu 60 de coloane; la Costești există unul cu 36 de coloane (repartizare pe 6 rînduri), iar la Sarmizegetusa, în vecinătatea imediată a sanctuarului-calendar, se găsește un sanctuar mic cu 18 coloane dispuse în 3 rînduri de cîte 6.

Anul de 360 de zile este cunoscut în antichitate. El a fost folosit, vreme mai mult sau mai puțin îndelungată, de numeroase popoare antice: babilonieni, egipteni, greci, indieni. Evident, inexactitatea acestui an a sfîrșit prin a fi observată de astronomi; ca urmare, unele popoare (egiptenii, indienii) au adus corecturi calendarului lor, făcîndu-i adăugiri sau intercalări, iar altele (grecii) l-au abandonat.

Ideea existenței la daci a unui an calendaristic de 360 de zile nu are nimic surprinzător sau neverosimil. Ținînd seama de drumul parcurs în domeniul astronomiei și al calendarului de multe alte popoare din antichitate, ea apare, dimpotrivă, ca foarte posibilă și chiar firească.

Cred că acest calendar dacic era original și nu adoptat de la alte popoare. Un împrumut mai vechi decît epoca de care ne ocupăm ar fi fost posibil numai de la greci sau de la celți, care foloseau însă pe atunci un alt tip de calendar. Un împrumut de la greci sau romani în secolele I î.e.n. — I e.n. n-ar fi dus în nici un caz la adoptarea anului de 360 de zile, pe care aceste popoare nu-l mai foloseau de multă vreme. Caracterul original al calendarului dacic, confirmat de împărțirea lunii în cinci perioade de cîte 6 zile, mi se pare cu atît mai posibil, cu cît Iordanes menționează existența preocupărilor astronomice la daci pe vremea lui Burebista și a marelui său preot.

Desigur, dacii și-au dat seama de inexactitatea anului de 360 de zile față de anul solar real și au corectat calendarul. Învățatul francez Georges Charrière a izbutit să găsească în însăși structura sanctuarului rotund principiul acestei corectări. El arată că fiecare stîlp de lemn al incintei circulare (în total sînt 68) reprezintă un semestru (180 de zile), iar stîlpii de lemn ai incintei

în formă de potcoavă reprezintă fiecare durata unui an (360 de zile). Pentru că diferența dintre anul dacic și anul real era de 5,24219 zile, după 34 de ani ea va fi devenit de 178,22 de zile, adică aproape egală cu jumătate din anul dacic. Era suficient să se adauge valoarea diferenței la cei 34 de ani dacici pentru a restabili aproximativ concordanța cu scurgerea reală a timpului. Cu alte cuvinte, era nevoie de 68+1 semestre dacice (sau, dacă preferați, de 34 de ani dacici și jumătate) pentru a corespunde cu 34 de ani solari. Corespondența nu era perfectă: mai rămînea o diferență de 1,78 zile dar ea era practic neglijabilă. Intrucît acest ciclu de 34 de ani menit să corecteze inexactitatea anului de 360 de zile nu se întîlnește la alte popoare, G. Charrière îl consideră tipic autohton, ceea ce confirmă ipoteza despre originalitatea calendarului dacic.

Dar nu e oare ciudată și singulară această întrupare în piatră și lemn a unor observații astronomice? Cîtuși de puțin. Monumente avînd rosturi și semnificații apropiate de cele ale marelui sanctuar rotund de la Sarmizegetusa se cunosc și la alte popoare. Un vechi text indian ne vorbește despre altarul de sacrificii vedic, descriindu-l astfel: „Altarul focului este anul... Nopțile sînt pietrele împrejmuirii sale și acestea sînt 360 pentru că într-un an sînt 360 de nopți; zilele sînt cărămizile... care sînt în număr de 360; căci într-un an sînt 360 de zile"[68]. Numeroase monumente megalitice din vestul Europei, în special celebrul monument de la Stonehenge (Anglia), au o certă legătură cu anumite observații astronomice. La Pekin, templul cerului (Tien Tan) are patru coloane centrale cu dragoni, reprezentînd cele patru anotimpuri, și două cercuri concentrice de cîte 12 coloane; primul reprezintă cele 12 luni ale anului, iar al doilea cele 12 diviziuni, de cîte două ore fiecare, ale zilei și nopții (24 de ore).

Chiar la daci, în aceeași Sarmizegetusă, la numai cîțiva pași de sanctuarul mare rotund, există un alt sanctuar circular, mai mic, alcătuit tot din stîlpi înguști și stîlpi lați, grupați însă într-un alt mod, cum s-a văzut în capitolul precedent. Rostul acestui sanctuar n-a putut fi încă deslușit, dar nu încape îndoială că și în construcția lui se oglindesc anumite observații astronomice.

Legătura dintre calendarul dacic și religia dacilor e evidentă. O subliniază însăși prezența calendarului de piatră în incinta sacră, alături de alte sanctuare, o subliniază spusele lui Iordanes despre rolul hotărîtor al lui Deceneu în dezvoltarea preocupă-

rilor astronomice la daci. Natural, astronomi erau preoții. Prin cunoștințele lor despre mișcarea corpurilor cerești, prin reglementarea calendarului, atît de necesară agriculturii de exemplu, ei își sporeau autoritatea asupra maselor, apărînd în fața acestora nu ca niște simpli cărturari, ci ca posesori ai unor puteri misterioase și supranaturale. Și nu încape îndoială că ei se foloseau de aceste cunoștințe pentru practici astrologice, pentru a ghici viitorul. De puterea și autoritatea preoțimii se folosea întreaga clasă exploatatoare, în frunte cu regele, pentru a-și consolida dominația asupra maselor populare.

Științele erau un apanaj al exploatatorilor în societatea getodacă. La tainele lor mulțimea, oamenii de rînd, nu aveau acces. Dar exista un domeniu în care geniul popular dacic putea să se manifeste din plin: arta.

CE NE-A RĂMAS DIN ARTA DACILOR

Dacă luăm noțiunea de artă în accepția ei cea mai generală, trebuie să recunoaștem că știm foarte puțin despre ea. Nu s-a păstrat amintirea mitologiei dacice, nu ne-a rămas absolut nimic din legendele lor istorice pe care, ca orice popor, nu se poate să nu le fi avut. Fără urmă au dispărut poezia lor populară și literatura religioasă. Nu știm nimic despre dansurile lor populare și nici despre muzica lor cu toate că aceasta, judecînd după legenda vestitului cîntăreț trac Orfeu, pare să fi fost vrednică pînă și de urechile zeilor.

Ce ne-a rămas atunci? Puțin, foarte puțin. Nu îndeajuns pentru a zugrăvi un tablou complet al artei dacice, dar din fericire suficient pentru a ne da seama de cîteva caracteristici ale ei. Pentru aceasta trebuie să mulțumimi iarăși arheologiei. Tot ceea ce s-a păstrat, s-a păstrat în pămînt: ornamente sau, mai rar, figuri dăltuite în piatră, turnate în bronz, bătute cu ciocanul în fier și argint, scrijelite în os, incizate în pasta moale a vaselor încă nearse sau pictate pe suprafața lor netedă. Așadar, elemente de sculptură, toreutică, ornamentare ceramică și pictură.

Dar nici din acestea nu cunoaștem prea multe. Relativ complete sînt doar cunoștințele noastre despre ornamentarea ceramicii, atît de abundente în orice așezare dacică. În celelalte domenii, judecăți definitive se vor putea emite abia după noi cercetări

și descoperiri. Materialul de care dispune pînă acum arheologia nu e suficient de bogat și sînt sigur că multe surprize ne mai așteaptă, tăinuite deocamdată în pămînt.

Chiar și în domeniul sculpturii o mare parte din realizările artistice ale dacilor ne vor rămîne pe veci necunoscute căci sculptura în lemn nu ni s-a păstrat. Știu că se ride, și uneori pe bună dreptate, de arheologii care, în lipsa unor documente de artă ale unei populații oarecare, se refugiază în perisabila sculptură în lemn. În cazul dacilor, nu e însă vorba de așa ceva: manifestări artistice cunoaștem și fără a recurge la acest gen de sculptură; el trebuie însă neapărat presupus date fiind dezvoltarea lemnăritului și a dulgheritului pe de o parte, iar pe de altă parte incontestabila dragoste a dacilor pentru frumos, pentru artă. Această dragoste îi mîna pe daci să ornamenteze pînă și obiectele cele mai obișnuite, mai uzuale: vasele grosolane lucrate cu mîna, țintele care împodobeau porțile masive ale sanctuarelor și ale locuințelor bogate și chiar și uneltele: un clește de fierărie găsit la Sarmizegetusa poartă un fin ornament în formă de frunze.

În obiectele de aur, rare de altfel, se pot adesea recunoaște influențe străine. Marele coif de aur descoperit la Poiana-Coțofenești (jud. Prahova) atestă elemente irano-scitice, evidente mai ales în scena sacrificării unui taur figurată pe el, astfel de elemente scitice se întîlnesc și pe piesele de harnașament lucrate din argint în chip de animale (lei, cerbi, cai) stilizate. Dar se pare că nu aceste podoabe sînt caracteristice pentru arta daco-getică.

Un splendid exemplu de artă autohtonă îl constituie vasele de argint din bogatul tezaur descoperit la Sîncrăieni. Ornamentate cu împunsături, palmete, frunze, lujeri, motive împletite și valuri alergătoare, ele sînt o mărturie grăitoare nu numai a gustului nobilului dac care le-a comandat și folosit ci și a măiestriei artistice a meșterului ce le-a creat. Mă grăbesc să spun că vasele de la Sîncrăieni nu sînt singurul exemplu de acest fel, motivele care le împodobesc se regăsesc pe numeroase alte obiecte făcute din metal prețios: fibule, piese de harnașament, pandantive și coliere.

Dacă lănțurile ornamentale făurite din zale de argint atît de fine încît par împletite dovedesc mai mult iscusință tehnică decît creație artistică, brățările dacice, deschise, în spirală etc., terminate de obicei în capete de șarpe stilizate (străvechi simbol și element artistic comun civilizațiilor indo-europene), sînt incontestabile documente de artă. Monedele dacice sînt imitate după

cele macedonene și grecești, dar imaginile de pe ele sînt redate într-un stil propriu, mai puțin realist decît originalul, dar de o mare finețe în stilizare.

Probabil că stilizarea, dusă cîteodată pînă la extrem, a motivelor zoomorfe și antropomorfe (călărețul de pe monedele lui Filip al II-lea, de exemplu) de către artiștii daci se datorește preferinței acestora pentru desenul geometric. În adevăr, geometrice sînt mai totdeauna ornamentele incizate pe pereții vaselor de lut și, uneori, pictate pe ele. Geometrice sînt unele din ornamentele de pe obiectele de fier (ținte, clești) descoperite la Sarmizegetusa. Iar folosirea pe scară largă a motivelor vegetale în artă se explică, poate, tot prin geometrismul frunzelor și al lujerilor.

Motivele zoomorfe au fost împrumutate, pare-se, de la sciți și de la greci. Ca un împrumut grecesc, deși tratat în nuanțe adesea originale, sînt considerate protomele ceramice în formă de cap de țap, de taur și de cal, precum și placa de bronz decupată în forma unei capride înaripate, toate găsite la Poiana. Despre scutul de paradă de la Piatra Roșie, împodobit cu imaginea unui bour, simbol al forței, s-a spus că ar putea fi opera unui meșter grec și poate că același e cazul leului de argint descoperit la Blidaru. Dar dacii și-au însușit repede aceste motive și le-au tratat cu multă finețe și originalitate.

Rară este însă figura umană în arta dacică. Din cele patru-cinci reprezentări cunoscute ale zeiței Bendis, doar două sînt de factură originală: masca de bronz de la Piatra Roșie și gravura de pe teaca de pumnal de la Popești. Restul sînt fie produse străine (capul descoperit la Costești), fie imitații după astfel de produse (medalionul de lut de la Sarmizegetusa). Deși cultul cavalerilor danubieni, bogat reprezentat în epoca romană prin numeroase icoane în relief, e probabil de origine dacică, nici o imagine a acestor divinități nu se întîlnește în perioada statului dac. Cu rare excepții, religia daco-geților pare să fi fost aniconică și aceasta se reflectă în artă.

De arta simplă și populară a ceramicii obișnuite, lucrate cu mîna sau la roata olarului, nu mă voi ocupa: ornamentele respective au fost descrise în capitolul precedent. Dar nu pot încheia acest capitol fără a reveni asupra ceramicii pictate din așezările Munților Orăștiei.

Apariția acestei ceramici a fost atît de surprinzătoare, încît la început a fost considerată drept marfă de import. Descoperi-

rile mai numeroase (la Sarmizegetusa s-au găsit două locuințe, probabil ateliere sau depozite ale unor ateliere de olărie, unde această ceramică predomina în chipul cel mai absolut) au infirmat curînd această părere. În cele din urmă s-a dovedit că e vorba de o pictură profund originală, apărută însă tîrziu (a doua jumătate a secolului I e.n.) în arta dacică. Dacă motivele geometrice și vegetale care împodobeau aceste vase nu prezintă, în general vorbind, deosebit față de ornamentele analoge prezente încă mai de mult în arta poporului daco-get, reprezentările zoomorfe nu-și găsesc analogii. Sînt înfățișate atît animale reale (patrupede sau păsări), cît și animale fantastice, spațiul cuprins în conturul imaginii fiind adesea umplut cu puncte de culoare. Stîngăcia artiștilor începători în acest gen se trădează cîteodată prin faptul că desenul a fost mai întîi zgîriat în pasta vasului și numai după aceea redat în culoare. Reprezentările zoomorfe au o oarecare asemănare cu pictura de pe ceramica grecească arhaică, dar diferența cronologică prea mare nu permite în nici un caz stabilirea unei legături genetice; apariția ceramicii dacice pictate în acest stil tipic pentru așezările din Munții Orăștiei nu poate fi, deocamdată, explicată în chip satisfăcător.

* * *

După cum s-a văzut din cuprinsul acestui capitol, numeroase elemente ale culturii spirituale a daco-geților rămîn necunoscute sau neexplicate. Cercetările viitoare vor aduce, fără îndoială, completări și precizări, dar la o cunoaștere amănunțită, multilaterală, mă tem că nu se va ajunge niciodată. Dar ceea ce se poate afirma încă de pe acum și nu va suferi niciodată o desmințire, e faptul că daco-geții au creat o cultură spirituală demnă de splendida civilizație materială pe care călătoria noastră prin Dacia ne-a relevat-o.

Capitolul VII

DECEBAL

În anul 85 e.n., peste țara dacică stăpînea bătrînul Duras-Diurpaneus. Sub cîrmuirea lui, care urmase îndelungatei domnii a fratelui său Scorilo, reunificarea majorității triburilor dacice într-un singur stat făcuse noi progrese; în jurul statului dac transilvănean cu centrul în Munții Orăștiei se grupaseră de-acum geto-dacii din Oltenia, Muntenia, Moldova centrală și de miazăzi. După mai bine de un secol de fărîmițare și slăbiciune, renăștea în spațiul carpato-dunărean o Dacie unită și puternică.

De putere și de unire avea într-adevăr nevoie poporul dac. Roma desăvîrșise aproape încercuirea țării dacice: Dobrogea, cîndva stăpînită de slabii regi obryzi, era acum anexată provinciei Moesia, linia Dunării era ținută de garnizoane romane, pe fluviu, patrulau corăbiile sprintene de război ale flotei flaviene, cîmpia munteană, cu populație mai rară datorită strămutărilor, era supravegheată cu strășnicie, iar dinspre apus iazygii, aliați ai imperiului, reprezentau o permanentă amenințare. Deocamdată la hotar era pace, dar nu era greu de prevăzut că strînsoarea romană se va întări în viitor. Roma nu putea răbda la vulnerabila frontieră dunăreană existența unui stat puternic, capabil într-o zi să unească toate forțele „barbare" într-o grandioasă ofensivă împotriva imperiului. Pe de altă parte, dificultățile economice crescînde pe care statul roman le întîmpina sub domnia lui Domițian îi făceau pe stăpînii de sclavi de la Roma să-și îndrepte tot mai stăruitor privirea spre Dacia cea bogată în aur și grîne. Mai curînd sau mai tîrziu, legiunile romane aveau să treacă Dunărea pentru a-i supune pe daci și a le preface țara într-o provincie.

Nu se poate ști cu precizie care vor fi fost, la Sarmizegetusa, părerile și dezbaterile în fața acestei perspective. Se poate presupune însă cu destul temei existența unor partizani ai prudentei politici

duse cu aproape două decenii în urmă de Scorilo. Acestora li se vor fi împotrivit adepții unei politici mai active, inspirată poate din glorioasele tradiții ale lui Burebista; în fața pericolului crescînd, unii dintre fruntașii dacilor preferau ofensiva, socotind că e mai bine să-i lovească dînșii pe romani în momentul cel mai prielnic, decît să fie ei loviți atunci cînd îi va veni bine dușmanului. Năvala asupra posesiunilor romane ar fi putut măcar amîna, dacă nu înlătura complet, primejdia de la Dunăre. În cele din urmă se pare că acest punct de vedere a prevalat, și Duras-Diurpaneus a hotărît atacul.

RĂZBOIUL DIN 86—89

Presupunerile făcute au o anumită bază documentară. Chiar dacă nu vorbește despre existența unor păreri deosebite la curtea regelui dac, Iordanes ne spune cel puțin că motivul ofensivei dacice a fost crescînda primejdie romană. „Pe cînd domnea împăratul Domițian, zice istoricul, goții (deci *geții — N.A.)*, de teama lăcomiei acestuia, desfăcură alianța pe care o încheiaseră odinioară cu alți împărați și începură să devasteze malul Dunării, stăpînit de multă vreme de Imperiul român, nimicind armatele (romane) și pe comandanții lor. În fruntea acestei provincii (*Moesia — N.A.)* era pe atunci, după Agrippa, Oppius Sabinus, iar la goți domnia o avea Dorpaneus; dîndu-se lupta, romanii au fost învinși, lui Oppius Sabinus i s-a tăiat capul, iar goții (*geții — N.A.)*, năvălind asupra multor castre și orașe, au prădat ținuturile ce atîrnau de imperiu"[69].

După obiceiul lor, dacii trecuseră Dunărea pe gheață în iarna anului 85/86 e.n. Ofensiva lor neașteptată, condusă poate de Decebal, nepotul regelui, semănase panica în rîndul trupelor romane. Nu era vorba numai de moartea guvernatorului Oppius Sabinus: Roma mai avea doar generali destoinici; dar, așa cum spune Tacit[70], „erau puse în cumpănă taberele întărite ale legiunilor și însăși stăpînirea noastră", adică a romanilor. Acum se dezvăluia în toată amploarea ei primejdia pe care statul dac o reprezenta pentru imperialismul roman: Dacia se dovedea capabilă să însufletească prin exemplul ei lupta de eliberare a populațiilor sud-dunărene supuse de Roma.

Gravitatea situației se vede din faptul că împăratul însuși părăsește Roma, venind pe frontul dunărean. Stabilindu-se probabil

la Naissus (orașul iugoslav Niș de astăzi), Domițian ia măsuri urgente și eficace încă în cursul anului 86. Provincia Moesia, cu o frontieră prea întinsă și, prin urmare, greu de apărat, e împărțită în două: Moesia Inferioară și Moesia Superioară, rîul Ciabru servind de hotar între ele. Comanda trupelor de la Dunăre e încredințată lui Cornelius Fuscus, prefectul pretoriului, care izbutește să-i respingă pe daci peste fluviu. În sfîrșit, pentru ca evenimentele să nu se repete, Domițian decide să ia el ofensiva, pătrunzînd pe teritoriul dacic.

Pregătirile romane, concentrările de trupe, de corăbii și de mijloace de război nu scapă atenției vigilente a dacilor. Momentul era greu, încleștarea se anunța crîncenă; era nevoie de o mare încordare a forțelor și mai cu seamă de o pricepută conducere militară, pe care bătrînul Duras-Diurpaneus nu se mai simțea în stare s-o asigure. În fața pericolului, el îi cedează tronul lui Decebal, fiul lui Scorilo.

Nu putea exista o alegere mai nimerită. Peste aproape 150 de ani, Dio Cassius îi va face ultimului rege dac un entuziast portret, spunînd despre el că „era priceput în ale războiului și iscusit la faptă; știind cînd să năvălească și cînd să se retragă la timp, meșter în a întinde curse, viteaz în luptă, știind a se folosi cu dibăcie de o victorie și a scăpa cu bine dintr-o înfrîngere; pentru care lucruri el a fost mult timp pentru romani un potrivnic de temut"[71] Cu alte cuvinte, iscusit diplomat și talentat conducător de oști, calități de care avea să dea pe deplin dovadă în război.

Diplomația e primul mijloc pe care-l folosește. Încărcat de prada luată în Moesia, Decebal trimite la Domițian o solie, cerînd o pace care, dată fiind situația, nu putea fi prea grea pentru daci. Domițian, aflat în toiul pregătirilor de ofensivă, refuză și atunci regele dac trimite din nou la el „un sol care să-i spună în batjocură că va face pace dacă ar vrea ca fiecare roman să-i trimită anual doi oboli, iar de nu, el îi va declara război și-i va aduce mari neajunsuri"[72].

Simplă batjocură sau abilă încercare de a-l înfuria pe dușman pînă într-atît încît să-l facă să uite de cea mai elementară prevedere? Greu de decis, dar dacă a doua presupunere e justă, trebuie spus că stratagema a reușit pe deplin. Orgoliosul Domițian și nu mai puțin orgoliosul Fuscus răspund provocării declanșînd fără întîrziere atacul. În primăvara anului 87, armata ro-

mană, compusă din cîteva legiuni şi numeroase trupe auxiliare, trece Dunărea pe un pod de vase undeva în Oltenia, poate la est de Oescus. Drumul urmat de Fuscus nu e cunoscut; se bănuieşte însă că el şi-ar fi condus oastea pe valea Oltului în sus. Pare-se că la început nu întîmpină nici o rezistenţă; meşter în a întinde curse, Decebal preferă să aştepte, lăsîndu-l pe generalul roman să se angajeze, neprevăzător, în defileul de la Turnu Roşu. Aici dacii „chiar în prima ciocnire învinge pe romani, îl omoară pe generalul lor Fuscus şi jefuiesc bogăţiile din tabăra soldaţilor"[73]. Supremă umilinţă pentru oastea romană, stindardul legiunii a V-a Alaudae cade în mîinile biruitorului dimpreună cu numeroşi prizonieri.

Prin această victorie, Decebal cîştigă un răgaz însemnat. Abia în anul următor (88) romanii reiau ofensiva, la comandă fiind numit priceputul şi prudentul Tettius Iulianus. Învăţînd din tragica experienţă a predecesorului său, acesta schimbă drumul, atacînd nu prin Oltenia, ci prin Banat. Decebal aplică vechea sa tactică, lăsîndu-i la început pe romani să înainteze nestingheriţi şi concentrîndu-şi forţele în strîmtoarea de la Tapae (Porţile de Fier ale Transilvaniei). Aici se dă bătălia, dar de această dată cumpăna victoriei se apleacă de partea romană. Tettius Iulianus ucide mulţi duşmani: „între aceştia, zice Dio Cassius[74], Vezina, care venea în locul al doilea după Decebal, fiindcă nu putuse altfel să scape cu viaţă, căzu într-adins la pămînt, făcîndu-se mort, şi astfel fugi pe ascuns noaptea".

Învingătorul nu-şi valorifică însă avantajul creat de victorie. Tot Dio Cassius ne relatează în continuare că „Decebal, temîndu-se ca nu cumva romanii, ca nişte învingători ce erau, să pornească şi spre scaunul domniei lui, tăie arborii care erau primprejur şi rezemă de trunchiuri arme, pentru ca romanii, temîndu-se să nu fie soldaţi, să se retragă; ceea ce se şi întîmplă". Nu e sigur că lucrurile s-au petrecut întocmai; şiretlicul e cam grosolan şi mi se pare improbabil ca încercatul Tettius Iulianus să se fi lăsat astfel păcălit. E cert însă că generalul roman s-a temut de o eventuală cursă pe care i-o pregătea inamicul şi a renunţat deocamdată la înaintarea spre Sarmizegetusa.

Că era vorba doar de un răgaz acordat lui Decebal se vede limpede din refuzul opus de împărat repetatelor cereri de pace ale regelui dac. Probabil că Domiţian se hotărîse să îngenuncheze Dacia, dar în mintea lui ambiţioasă încolţise planul de a-i pedepsi

întîi pe cvazii şi pe marcomanii de neam germanic, care refuzaseră să acorde ajutor Romei în războiul cu Decebal şi care ameninţau poate, dinspre Pannonia, flancurile şi spatele armatei imperiale. Plecat în Pannonia, Domiţian refuză să-i asculte pe solii cvazi şi marcomani veniţi să ceară pace; mai mult, pune să-i omoare şi trece la ofensivă. Aceasta se termină însă rău pentru romani şi înfrîngerea suferită pe frontul pannonic pune sub semnul întrebării toate succesele dobîndite pînă atunci împotriva dacilor.

„Învins de marcomani şi pus pe fugă, povesteşte Dio Cassius[75], Domiţian trimise în grabă soli la Decebal, regele dacilor, şi-l înduplecă a încheia un tratat, pe care mai înainte nu i-l încuviinţase, cu toate că Decebal i-l ceruse de mai multe ori. Acesta primi învoiala, căci era la mare strîmtoare, dar nu voi să vină el însuşi ca să steie de vorbă cu dînsul, ci trimise pe Diegis cu cîţiva bărbaţi, ca să-i dea înapoi armele şi cîţiva captivi, ca şi cum i-ar fi avut numai pe aceia la dînsul. Făcîndu-se aceasta, Domiţian puse diadema pe capul lui Diegis, ca şi cum el ar fi fost în adevăr învingătorul şi ar fi putut da un rege dacilor; el împărţi soldaţilor şi onoruri şi bani, şi trimise la Roma, ca învingător, între altele, soli şi o scrisoare, zicea el, de la Decebal, dar pe care se spunea că o plăsmuise chiar el. El împodobi sărbătoarea triumfului său cu o mulţime de lucruri pe care le luase nu de la duşmani (cu totul dimpotrivă: el cheltui cu tratatul, dînd lui Decebal şi atunci bani mulţi şi meşteşugari de tot felul, şi pentru timp de pace şi pentru război, şi promiţîndu-i să-i dea mulţi şi în viitor), ci din zestrea împărătească: de aceasta el se folosea întotdeauna ca şi cum ar fi fost o pradă de război, o dată ce adusese în stare de sclavie împărăţia însăşi".

Aşadar, în anul 89 e.n. se încheie pacea, o pace, dacă ar fi să-i dăm crezare lui Dio Cassius, nefavorabilă romanilor şi chiar ruşinoasă pentru dînşii. În realitate, lucrurile nu stau chiar aşa şi tratatul din 89 ar trebui privit mai degrabă ca o pace de compromis, devenită necesară din cauza epuizării ambelor tabere. E drept că romanii se aflau după o usturătoare înfrîngere suferită de la marcomani şi cvazi, dar şi Decebal „era la mare strîmtoare" şi se simţea, fără îndoială, prea puţin în stare să reziste unei ofensive romane decise şi de mare anvergură. Tot ce se poate că nici Domiţian n-ar fi fost capabil să întreprindă o astfel de ofensivă; evident că el nu biruise pe daci în chip atît de categoric încît să dobîndească dreptul de a le da un rege. Nu e însă mai puţin

adevărat că romanii rămîneau învingătorii de la Tapae şi că trupele lor se mai aflau încă pe pămîntul dacic. Aceasta-l obliga pe Decebal să se recunoască, cel puţin formal, client al Romei şi să primească, prin intermediul solului său Diegis, diadema regală din mîinile împăratului roman. Mai mult decît atît, el e nevoit să consimtă ca trupele imperiale din Moesia să treacă prin regatul său spre frontul marcomanic şi chiar să cedeze lui Domiţian anumite capete de pod în stînga Dunării, în Banat şi Oltenia. E adevărat că el primeşte, potrivit stipulaţiilor tratatului de pace, bani şi meşteşugari de tot felul din imperiu, dar aceste subsidii şi ajutoare se dădeau în chip obişnuit tuturor regilor clientelari. Nu cred că s-ar putea nega faptul că litera tratatului era mai degrabă favorabilă Romei.

De ce atunci impresia de pace ruşinoasă pentru romani, destul de puternică la Roma pentru ca opera lui Dio Cassius, scrisă după un secol şi jumătate, s-o mai păstreze? La început, această judecată negativă trebuie să fi fost opera senatorilor romani. Relaţiile încordate dintre senat şi Domiţian, aprig persecutor al acestui corp aristocratic, făceau ca orice acţiune a împăratului să fie denigrată. La moartea lui Domiţian, senatul i-a condamnat memoria şi faima de „împărat rău" (rău pentru aristocraţia senatorială!) s-a perpetuat în istoriografia antică. Dar opoziţia senatorială faţă de Domiţian nu poate explica singură unanimitatea cu care, mai tîrziu, istoricii antici şi, după dînşii, mulţi dintre cei moderni au caracterizat drept ruşinoasă pacea de la 89. Adevărul e că impresia de la început, poate nedreaptă în acel moment, s-a întărit pe măsura scurgerii timpului, devenind oarecum justificată.

Spuneam mai sus că litera tratatului îi favoriza pe romani. Dar dacă avantajele dobîndite de imperiu aveau să fie reale sau nu, dacă aveau să dureze sau nu, aceasta nu depindea numai de înscrierea anumitor prevederi în tratatul de pace, ci şi (aş zice chiar: mai ales) de aplicarea lor. Nu era nimic ruşinos pentru Roma în faptul că regele clientelar Decebal urma să primească bani şi meşteri; problema era cum avea el să utilizeze mijloacele ce i se puneau la îndemînă: cu credinţă faţă de imperiu sau cu viclenie şi în detrimentul acestuia?

Semne că Decebal nu înţelegea să fie un plecat aliat al romanilor se arătaseră încă din timpul tratativelor de pace. Regele dac nu înapoiase imperiului, cum ar fi fost normal, toate armele

şi pe toţi prizonierii luaţi în război; el nu venise în persoană la tratative şi nu-l trimisese nici măcar pe Vezina, „viceregele", ci pe un alt personaj de vază, Diegis, despre care numai poetul Martial spune că i-ar fi fost frate.[76] Războiul nu-l făcuse pe Decebal să se teamă de romani; îl învăţase doar că romanii nu pot fi bătuţi de o armată barbară, slab înarmată şi slab instruită. E evident că Decebal nu avea de gînd să se supună Romei cu adevărat; el se prefăcea că se supune pentru a cîştiga timp. Regele dac voia să-şi întărească cetăţile, să-şi înzestreze oastea cu arme mai bune şi cu maşini de război, s-o deprindă cu tactica de luptă romană, într-un cuvînt, să pregătească condiţii mai bune pentru a relua lupta împotriva imperiului. Şi, diplomat abil, el izbuteşte să-l înşele pe Domiţian asupra intenţiilor sale şi să-şi realizeze planurile antiromane chiar cu ajutorul romani! Împăratul cîştigase războiul, dar pierduse pacea!

Ruşinoasă pentru romani pacea de la 89 e.n. n-a fost niciodată. Dar din favorabilă lor, ea s-a transformat pe nesimţite, pe măsură ce Decebal îşi realiza proiectele, într-o înţelegere nefavorabilă, pe care avea s-o rupă sabia lui Traian.

DECEBAL ÎN CULMEA PUTERII

Chiar înainte de pierderile teritoriale pe care le suferă în anul 89, statul lui Decebal nu era prea întins: el nu se putea compara cu vasta stăpînire a lui Burebista. Fără a avea la îndemînă date absolut precise şi concludente despre hotarele lui, e rezonabil să presupunem că el nu depăşea spre sud-vest, sud şi sud-est linia Dunării, spre est Prutul, iar spre vest şi nord actualele frontiere ale României. E posibil chiar ca unele triburi geto-dace din nordul Moldovei, din Maramureş şi Crişana să nu fi fost decît aliate ale lui Decebal, fără a intra însă în componenţa statului său.

Totuşi, statul lui Decebal ne apare nu numai mai dezvoltat din punct de vedere social-economic (fenomenul e normal în răstimp de un veac şi jumătate), dar şi mai puternic (sau cel puţin atît de puternic) din punct de vedere militar decît regatul lui Burebista. Explicaţia trebuie căutată tocmai în progresele social-economice. Cercetările din Munţii Orăştiei dovedesc un stadiu mai înalt al culturii materiale în vremea lui Decebal: din această perioadă datează construcţiile cele mai grandioase ale Sarmizege-

tusei, cele mai bogate locuințe și cele mai numeroase unelte de fier. Tocmai acum e mai izbitoare unitatea culturii materiale dacice, demonstrată de atîtea și atîtea elemente comune așezărilor celor mai depărtate între ele (Sarmizegetusa, Sărățel, Bîtca Doamnei). Mai intens e și comerțul extern și intern. Toate acestea înseamnă că între diferitele părți ale Daciei se crease sau era pe cale să se statornicească o unitate economică inexistentă pe vremea lui Burebista. Și unitatea economică aducea inevitabil după sine o mai fermă și mai stabilă unitate politică.

Caracterul mai închegat al statului lui Decebal se datorează și faptului că el nu îngloba, așa cum fusese cazul formațiunii politice conduse de Burebista, populații cucerite cu forța și, deci, nemulțumite de situația lor. Statul lui Decebal era statul dacilor și pe aceștia secolele de dezvoltare comună îi aduseseră acum la o unitate fără precedent în trecut.

E regretabil că datele de care dispune știința istorică pentru a reconstitui structura statului dac la sfîrșitul secolului I e.n. sînt extrem de puține. Totuși, cîte ceva se știe. Dacă, de pildă, nu avem nici o cunoștință de vreun sfetnic cu rangul de „cel dintîi și cel mai mare prieten", pe care-l purtase dionysopolitul Acornion la curtea lui Burebista, știm în schimb că Decebal avea un veritabil vicerege (pe Vezina), că trimitea soli (pe Diegis, de exemplu) însărcinați cu misiuni de cea mai mare răspundere, că el pusese prefecți în fruntea agriculturii și a cetăților, că avea o cancelarie ce redacta scrisorile către alte state. Foarte incomplete, aceste elemente sînt, totuși, de natură să contureze imaginea unui stat puternic centralizat.

Progresele arheologice constatate în domeniul culturii materiale sugerează că și pe plan social dacii progresaseră în sensul unei mai accentuate stratificări sociale, al unei mai profunde diferențieri între *tarabostes* și *comati*, al unei mai largi utilizări a muncii servile. Totuși, mai ales în această ultimă privință, nu trebuie să se exagereze. Faptul că Traian îi găsește pe toți prizonierii luați de la Fuscus într-una din cetățile dacice din Munții Orăștiei dovedește că în Dacia lui Decebal nu există încă o *piață internă* pentru sclavi și că majoritatea robilor aparțineau chiar statului. Dezvoltarea în cei aproape 150 de ani, cîți trecuseră de la moartea lui Burebista, nu luase societăți dacice și statului dac caracterul lor sclavagist *incipient*.

Puternic la începutul domniei lui Decebal, statul dac avea să se

întărească și mai mult după pacea din anul 89. Mijloacele financiare și umane primite de la romani sînt folosite de rege pentru construirea de noi fortificații (de exemplu cetatea a II-a de la Blidaru) sau pentru întărirea și lărgirea celor vechi, pentru făurirea de arme și mașini de război, pentru instruirea oștirii dace. În același timp însă, Decebal inaugurează un vast program de construcții nemilitare. Poate chiar cu brațele prizonierilor romani sînt clădite noile sanctuare de andezit din incinta sacră a Sarmizegetusei; data tîrzie (după 89 e.n.) a începerii ridicării lor e sugerată de faptul că războiul cu Traian le-a surprins pe unele neterminate. Sarmizegetusa anului 106, anul cuceririi ei de către romani, prezenta fără îndoială tabloul unui viguros efort constructiv brusc întrerupt de evenimentele militare.

Oricum, Decebal și sfetnicii săi nu-și pierduseră timpul în zadar. La începutul secolului al II-lea e.n., Dacia era mai pregătită ca oricînd să-i întîmpine pe vechii dușmani — romanii. Aceștia se pregăteau să atace, conduși fiind de unul din cei mai mari generali pe care i-a avut imperiul: Traian.

TRISTA SOARTĂ A IZVOARELOR LITERARE

Pana unui scriitor ar ști, desigur, să descrie cu măiestrie războaiele lui Traian împotriva dacilor chiar și fără ajutorul izvoarelor istorice. Dar mîna istoricului se hotărăște mai greu să așternă ceva pe hîrtie; istoricul are nevoie de un minim de date precise, care să-i permită reconstituirea reală sau măcar veridică a evenimentelor. Cîteodată aceste date există, alteori nu. Și, din păcate, situația pentru cele două războaie dacice ale lui Traian e din cele mai proaste în această privință.

E ciudată soarta izvoarelor literare despre războaiele dacoromane de la începutul secolului al II-lea. S-ar putea spune că istoricii au fost urmăriți de nenoroc. Cele mai importante și mai amănunțite relatări despre aceste războaie s-au pierdut complet, sau aproape complet, iar altele, făgăduite de unii istorici și scriitori antici, n-au mai apucat să fie scrise.

Îndată după cucerirea Daciei, la Roma se puteau citi *Comentariile* pe care însuși împăratul Traian le scrisese, luîndu-și ca model celebra operă a lui Cezar. Dar dacă în arta militară emulul se putea asemui maiestrului, nu același lucru se poate spune despre iscusința scrisului. Scrise limpede dar sec, lipsite de valoare

literară, *Comentariile* lui Traian nu s-au bucurat de prețuirea cititorului, n-au fost copiate și recopiate în sute și mii de exemplare și astfel s-au pierdut pentru totdeauna. La uitarea lor au contribuit, poate, și împrejurările de după moartea lui Traian. Urmașul său, Hadrian, era partizanul unei politici defensive, abandonase unele din cuceririle predecesorului său și nu avea de loc interesul să încurajeze răspîndirea unei opere care glorifica războaiele de expansiune.

Se mai puteau citi la Roma lucrările însoțitorilor lui Traian în război: *Getica* medicului Criton și scrierile dedicate lui Traian de retorul Dio Crisostomul, bun cunoscător al realităților din Dacia nu numai pentru că participase la campanie, ci și pentru că îl vizitase pe Decebal la Sarmizegetusa prin anul 96 e.n. În cursul vremurilor au dispărut și ele, după cum au pierit și cărțile închinate războaielor dacice de către istoricii Appian, Arrian și Ammianus Marcellinus. Suetoniu, a cărui relatare despre viețile împăraților romani s-a păstrat, își încheie opera cu Domițian, fără a mai ajunge la cuceritorul Daciei, iar colecția de biografii împărătești scrisă prin secolul al IV-lea și cunoscută sub numele de *Historia Augusta* începe cu Hadrian. Tacit, marele istoric al primilor împărați romani, își anunțase intenția de a scrie istoria domniilor lui Nerva și Traian, dar n-a mai avut timp s-o facă. Gîndul de-a cînta în versuri războaiele dacice îl nutrea un prieten de-al lui Pliniu cel Tînăr: Caninius Rufus; Pliniu îl îndemna s-o facă, scriindu-i: „Foarte bine faci că te pregătești să descrii războiul cu dacii. Căci ce subiect e atît de actual, atît de bogat, atît de vast și, în sfîrșit, atît de poetic...?"[17] Pînă la urmă însă Caninius nu și-a realizat proiectul. Triumful lui Traian a fost cîntat de alt poet, Florus, dar cîntecul nu ni s-a păstrat.

Ce ne rămîne atunci? Cîteva știri laconice și răzlețe, risipite prin diferite scrieri ale antichității, și opera lui Dio Cassius. Din nefericire, tocmai cărțile unde se vorbește despre luptele purtate cu dacii de către Domițian și Traian (cărțile LXVII și LXVIII) nu s-au păstrat în forma lor originală, ci numai în niște excerpte bizantine tîrzii, destul de prost întocmite de Xiphilinos în secolul al XI-lea și de Zonaras în secolul următor.

Evident, arheologia ne poate spune cîte ceva și săpăturile din Munții Orăștiei și-au dovedit și în această privință însemnătatea. Ce poate face însă arheologia cînd e vorba de probleme ca: efectivul trupelor romane și al oștirii dace, aliații unora și ai altora,

itinerarul exact urmat de cuceritori, locul și data principalelor bătălii, complicatele intrigi politico-diplomatice care se țeseau în jurul războaielor daco-romane? Nimic, bineînțeles; izvoarele literare sînt de neînlocuit în această privință și tocmai ele lipsesc.

COLUMNA TRAIANA

Mulți învățați au fost de părere că ele pot fi, totuși, măcar parțial dar cu succes înlocuite de monumentala Columnă a lui Traian, care domină azi ruinele Forului construit de împărat din prada luată în războaiele dacice. Pe fusul zvelt al coloanei de marmură se desfășoară, urcînd în spirală, istoria ilustrată a celor două războaie de cucerire a Daciei. Scene de luptă, de marșuri, de ceremonii religioase etc. se succed într-o ordine riguroasă, sculptate în relief pe uriașii tamburi care compun fusul columnei. Mulțimea, bogăția și valoarea artistică superioară a acestor reliefuri sugerează că monumentul a fost ridicat pentru celebrarea victoriei traiane și par să-i confere o mare însemnătate ca izvor istoric.

Așa au crezut cel puțin unii istorici moderni. Pentru Conrad Cichorius, de exemplu, Columna Traiană are cea mai mare valoare din punct de vedere documentar; Salomon Reinach credea că Traian a poruncit să se sculpteze pe columnă reprezentarea exactă a războaielor purtate în Dacia, iar englezul G. A. T. Davies punea accentul pe precizia topografică a diferitelor scene figurate pe columnă și afirma că artistul le-ar fi schițat „pe teren", în puncte bine determinate ca Drobeta, Sarmizegetusa romană, Grădiștea Muncelului, dînd astfel topografia războiului, dacă nu cu exactitatea unui cartograf, în orice caz cu erori neînsemnate.

E drept că în istoriografie s-a manifestat și un punct de vedere diametral opus. Pentru K. Lehmann-Hartleben, Columna lui Traian are o valoare istorică foarte redusă. Eugenia Strong e de părere că reliefurile columnei nu sînt o cronică fidelă, ci o reprezentare idealizată a evenimentelor istorice, iar I. A. Richmond crede că, inițial, scenele de pe columnă n-au fost create anume pentru ea, ci reprezintă mai degrabă reelaborarea unui album de schițe aparținînd unui artist de război. Artistul nu putea însă cunoaște mersul general al războiului purtat pe mai multe fronturi, nici nu putea ști dinainte care din schițele lui aveau să devină semnifi-

cative pentru istorie. În consecință, nu e posibil să ne servim de reliefurile columnei pentru cronologia evenimentelor sau ca un ghid topografic de nădejde; valoarea lor constă exclusiv în redarea fidelă a figurilor umane și a obiectelor. Oarecum și Roberto Paribeni e de aceeași părere cînd consideră columna ca un document istoric de mare importanță, dar un document istoric în concepția antică pentru care istoria era o artă, un gen oratoric, și nu o știință.

Carl Patsh încearcă să evite cele două tendințe extreme și consideră sculpturile Columnei lui Traian ca o reprezentare foarte expresivă a războaielor dacice, documentată din punct de vedere geografic și abilă din punct de vedere militar; el afirmă că, în linii generale, evenimentele s-au petrecut întocmai cum sînt reprezentate pe monument. O bună parte a istoriografiei românești recente a aderat la această părere, justă în fond.

Justă, dar prea vagă, deoarece nu rezolvă problema: printre scenele figurate pe columnă care pot fi considerate ca fapte istorice și care drept fantezie? Dacă columna respectă, în linii generale, desfășurarea evenimentelor, se poate afirma același lucru pentru anumite detalii? Din punct de vedere cronologic realitatea istorică e respectată? Ne dau reliefurile în chip exact caracteristicele geografice ale ținuturilor prin care a trecut războiul? În ce măsură viața populației autohtone — și să nu uităm că, în această lucrare, pe noi ne interesează în primul rînd istoria dacilor — e fidel reprezentată în cronica figurată romană? Voi încerca să dau un răspuns acestor întrebări.

Pe soclul columnei, chiar deasupra porții care permite accesul în interiorul ei, se poate citi și astăzi o inscripție săpată în marmură cu litere frumoase și monumentale. Ea glăsuiește:

SENATVS POPVLVSQVE ROMANVS
IMP (eratori) CAESARI DIVI NERVAE F(ilio)
NERVAE TRAIANO AVG (usto) GERM(anico)
DACICO PONTIF(ici)
MAXIMO TRIB(unicia) POT(estate) XVII IMP(eratori)
VI CO(n)S(uli) VI P(atri) P(atriae)
AD DECLARANDVM QVANTAE ALTITVDINIS
MONS ET LOCVS TAINTIS OPERIBVS
SIT EGESTVS

În traducere, inscripția ar suna, astfel: *Senatul și poporul roman*

împăratului Cezar, fiul divinului Nerva, Nerva Traian August, învingătorul germanilor, învingătorul dacilor, mare pontif, investit pentru a XVII-a oară cu putere de tribun, salutat pentru a VI-a oară ca învingător, consul pentru a VI-a oară, părinte al patriei, pentru a arăta înălțimea muntelui și a locului excavat prin eforturi atît de mari. Inscripția datează din anul 113 e.n., cînd a fost inaugurată columna.

Cercetările arheologice au arătat că, în adevăr, pentru construirea Forului lui Traian a fost nevoie să fie săpată o șa care lega colina Quirinal de colina Capitoliului; e foarte probabil că înălțimea acestui loc, împreună cu clădirile care se aflau pe el, corespundea înălțimii (39,83 m) Columnei lui Traian.

Și totuși, modestia inscripției ne uimește. Cum, acest splendid monument al artei romane, această cronică figurată a războaielor dacice, această semeață coloană devenită la 117 mormîntul lui Traian (o urnă de aur conținînd cenușa împăratului a fost așezată într-o încăpere din soclul columnei) a fost ridicată numai ca măsură a lucrărilor de excavație întreprinse pentru construirea Forului? Pentru această mărturie a unui efort tehnic au lucrat cîțiva ani numeroși artiști sub conducerea vestitului Apollodor din Damasc? Pare cu neputință, deși inscripția e categorică.

Explicația a dat-o învățatul italian Giuseppe Lugli. În adevăr, zice el, acesta și numai acesta era scopul inițial al columnei. Atunci cînd senatul roman a decretat ridicarea ei, a făcut-o numai în scopul menționat în inscripție. În timpul lucrărilor însă, cineva, poate chiar Apollodor din Damasc, și-a dat seama de tot ce era ciudat și nepotrivit într-o coloană uriașă, dar netedă și goală, neoferind ochiului nimic care să-l atragă. Abia atunci s-a hotărît ca fusul columnei să fie împodobit cu reliefurile ce stîrnesc și astăzi admirația privitorului. Formalismul rigid al romanilor n-a îngăduit însă ca această înțeleaptă hotărîre, necuprinsă în decretul inițial al senatului, să fie oglindită în inscripție, tot așa după cum nu se spune nici un cuvînt despre faptul că monumentul a devenit mormîntul împăratului care-l poruncise.

Această ingenioasă explicație, susținută cu argumente pe care nu e locul să le reproduc, are consecințe importante pentru problema valorii columnei ca izvor istoric. Dacă monumentul n-a fost inițial proiectat ca o cronică figurată a războaielor, atunci firește că nici un artist n-a lucrat conștient, în timpul luptelor, pentru această cronică. Greu am putea, prin urmare, crede în

exactitatea topografică a scenelor de pe columnă. De altfel mai există destule motive care îndeamnă la prudență în folosirea scenelor columnei ca sursă documentară.

Chiar și la o cercetare superficială a reliefurilor se observă marele număr de scene reprezentînd fapte destul de puțin semnificative pentru însuși mersul războiului; scene de sacrificiu, discursuri rostite de împărat în fața soldaților etc. La începutul celui de-al doilea război dacic, numeroase scene de sacrificiu se succed la mici intervale, în fond se repetă, procedeu prea puțin indicat pentru o creație artistică. El devine însă explicabil dacă presupunem că artiștii au trebuit să reprezinte în piatră, în mod relativ amănunțit, o succesiune de evenimente care au avut realmente loc.

În ceea ce privește scopul politic al reprezentărilor de pe columnă, nimeni nu contestă că ele trebuie să exprime forța imperiului, măreția și generozitatea împăratului, curajul și eroismul armatei romane; într-un cuvînt, ele erau destinate să susțină propaganda pentru imperiu și împărat. Așa stînd lucrurile, e puțin probabil ca artiștii să fi fost lăsați în voia inspirației lor. Dimpotrivă, avem toate motivele să credem că sculptorilor li s-a arătat precis ce trebuia și ce nu trebuia reprezentat pe columnă. Columna lui Traian e o operă artistică oficială, de curte.

Caracterul oficial al columnei apare evident în multe reliefuri. Cum s-ar putea explica altfel faptul că din cele 155 de scene sculptate, într-una singură vedem soldați romani răniți, și atunci soldați din trupele auxiliare, nu din legiuni? În bătălia de la Tapae, foarte sîngeroasă și pentru romani, nici un soldat roman rănit sau mort nu apare în reprezentarea de pe columnă. Se mai întîlnesc și alte contradicții între sculpturile monumentului și datele izvoarelor literare; acestea toate demonstrează, măcar în anumite cazuri, deformarea oficială a faptelor istorice.

Mai importante decît contradicțiile dintre izvoarele literare și reprezentările de pe columnă îmi par contradicțiile dintre acestea din urmă și anumite aspecte ale realității dacice, așa cum ne-a fost dezvăluită de săpături.

S-a subliniat de multe ori grija de a reda în cele mai mici amănunte chipurile dacilor, armele și costumele lor. Constatarea e absolut exactă. Ea e relativ valabilă și în ceea ce privește reprezentarea anumitor construcții dacice. De exemplu, construcția pe stîlpi înalți (scena XXV)[78] e analogă, dacă nu chiar identică, cu

un turn de veghe pe care săpăturile l-au adus la lumină în cetatea de la Costești. Au mai fost arheologic demonstrate palisade, ca aceea din scena LXVI, construcții rectangulare (turnuri, bastioane), ca în scena CXI, clădiri rotunde, ca în scena CXXII. Trebuie totuși să se țină seama de faptul că nu avem dovada redării *absolut fidele* a acestor monumente în sculpturile columnei.

În cazul reprezentării altor edificii și construcții specific dacice, columna se îndepărtează simțitor de realitate. E frapantă, de exemplu, inexactitatea redării zidurilor dacice. Uneori (scenele CXIII—CXV), ele apar construite din rînduri alternate de pietre neregulate și de bîrne de lemn dispuse în adîncime în așa fel, încît dinafară li se văd numai capetele. Alteori (scena CXIX), zidul e construit din rînduri alternate de blocuri de piatră regulat tăiate și de bîrne dispuse ca în scena precedentă. Săpăturile întreprinse în cetățile dacice nu au descoperit nimic asemănător. Reprezentările menționate nu sînt decît o redare destul de imperfectă, deformată, a zidurilor dacice. În blocurile de piatră care formează un zid dacic există, ce-i drept, jgheaburile în formă de coadă de rîndunică, dar numai în unele blocuri și de multe ori ele nu ajung pînă la fața exterioară a zidului. De aceea, bîrnele de legătură ale zidului nu se vedeau toate dinafară și nu formau rînduri continue ca pe columnă.

Așa cum apare pe columnă, zidul dacic e mai degrabă asemănător zidului gallic.

În alte cazuri, monumente de cea mai mare însemnătate lipsesc din sculpturile columnei. Oricît ar părea de surprinzător, pe columnă nu apare nimic asemănător sanctuarelor rotunde sau patrulatere de la Sarmizegetusa și Costești. E cu neputință de admis ca aceste creații monumentale ale arhitecturii dacice să nu-i fi impresionat pe artiștii romani, care, eventual, le-ar fi văzut.

Toate aceste fapte au, sînt sigur, o singură explicație: artiștii care au sculptat reliefurile Columnei Traiane n-au văzut niciodată cu ochii lor construcțiile dacice. Ei nu l-au însoțit pe împărat în campaniile sale și n-au călcat niciodată pe drumurile și potecile din Munții Orăștiei.

Dacă n-ar fi fost așa, ar fi fost imposibil ca artiștii să reprezinte într-un mod atît de greșit construcțiile dacice sau să omită monumente atît de importante ca sanctuarele. Dimpotrivă, erorile și omisiunile sînt perfect justificate dacă se presupune că ei au

lucrat servindu-se de un text scris, interpretîndu-l uneori greşit, astfel încît să ajungă, de pildă, să confunde zidul dacic cu cel gallic pe care, fără îndoială, îl cunoşteau mai bine. Ignorarea realităţilor din Dacia nu i-a putut împiedica pe artişti să reprezinte cu exactitate şi măiestrie figurile dacilor, armele şi veşmintele lor. Ei văzuseră toate acestea chiar la Roma, cu prilejul triumfului lui Traian, la sosirea soliei dacice după primul război, în pieţele de sclavi etc.

Cred deci că în executarea reliefurilor columnei, în ceea ce priveşte peisajele, construcţiile, evenimentele şi faptele din Dacia, sculptorii nu s-au servit de observaţii directe, ci de un text pe care au trebuit să-l ilustreze şi pe care l-au interpretat după posibilităţile şi cunoştinţele lor.

Care putea fi acest text? Fără îndoială, unul care să îmbine exactitatea cronologică a faptelor cu grija de a nu se depărta de versiunea lor oficială, adică cu grija de a satisface scopurile propagandei imperiale. E foarte probabil, cum a intuit acum 60 de ani Th. Birt, că reliefurile columnei sînt doar o ilustrare a *Comentariilor*, astăzi pierdute, ale împăratului Traian. Deşi nu există certitudinea absolută că lucrurile stau tocmai aşa, se poate în orice caz admite că opera împăratului era versiunea oficială cea mai autorizată din care se puteau inspira sculptorii. E sigur, pe de altă parte, că artiştii aveau la îndemînă *Comentariile* lui Traian. Columna a fost inaugurată în anul 113, după cum mărturiseşte inscripţia; chiar admiţînd că sculptorii au lucrat patrucinci ani pentru a executa reliefurile, e sigur că ei dispuneau de la început de opera împăratului.

Avem, aşadar, toate motivele să credem că reliefurile Columnei lui Traian au fost sculptate de artişti care n-au văzut niciodată cu ochii lor realităţile din Dacia şi care au lucrat călăuzindu-se după un text oficial, foarte probabil tocmai după *Comentariile* împăratului învingător. Din acest fapt rezultă consecinţe dintre cele mai importante în ceea ce priveşte valoarea columnei ca izvor istoric.

Ca ilustrare fidelă a unui text (în măsura în care natura unei opere de artă o permite), a unei relatări a războaielor dacice, columna e exactă din punct de vedere cronologic şi diferitele evenimente (sacrificii, cuvîntări către armată, consilii de război, construiri de castre, marşuri, bătălii etc.) se desfăşoară pe columnă conform ordinii lor reale.

În ciuda acestei fidelităţi faţă de text, valoarea istorică a reliefurilor columnei e *relativ* redusă în starea actuală a cunoştinţelor noastre. Dacă putem fi siguri că după o luptă urmează o înaintare şi apoi iarăşi o luptă, n-avem nici o posibilitate de a stabili cu precizie locurile celor mai multe dintre încleştările armate şi direcţiile înaintării, dat fiind că puţinele ştiri literare de care dispunem constituie un ajutor foarte slab în această privinţă.

Valoarea topografică a Columnei lui Traian trebuie considerată *in sine* redusă. Cu puţine excepţii, nu ne putem aştepta să recunoaştem pe coloană, fără ajutorul textelor sau al descoperirilor arheologice, munţii, apele, cîmpiile pe care le cunoaştem astăzi pe teren, deoarece artiştii n-au cunoscut locurile, le-au reprezentat pe baza descrierilor şi, pe lîngă aceasta, genul artistic nu îngăduia decît o reprezentare aproximativă a celor citite. Nici pentru realităţile din Dacia reliefurile columnei nu sînt o călăuză absolut sigură.

Ţinînd seama de toate aceste observaţii, îmi pare evident că reliefurile Columnei lui Traian trebuie folosite cu cea mai mare circumspecţie. Nu numai că nu ne putem încă gîndi la identificarea şi interpretarea majorităţii detaliilor, dar chiar şi în interpretarea evenimentelor principale reprezentate în splendida cronică figurată de la Roma e necesară o continuă confruntare a datelor monumentului artistic cu cele ale izvoarelor literare şi, mai ales, cu datele arheologice care continuă să fie călăuza cea mai sigură pentru cunoaşterea traiului şi a culturii dacilor.

În acest spirit va fi privită, în paginile ce urmează, contribuţia Columnei lui Traian la reconstituirea celor două războaie daco-romane de la începutul secolului al II-lea e.n.

PRIMUL RĂZBOI DACIC AL LUI TRAIAN (101—102)

„După ce stătu cîtva timp la Roma", spune Dio Cassius sau, mai bine zis, rezumatul ce ni s-a păstrat din această parte a operei lui, „Traian făcu o expediţie împotriva dacilor, gîndindu-se la ceea ce făcuseră ei, supărat pentru banii pe care ei îi luau în fiecare an şi văzînd că puterile şi trufia lor cresc"[19]. Fără a intra în miezul lucrurilor, istoricul antic a surprins, totuşi, îndeajuns de bine raţionamentul roman. El nu vorbeşte despre dorinţa lui Traian de a şterge „pacea ruşinoasă" încheiată la 89 pentru a spăla de orice pată onoarea imperiului, ci de hotărîrea lui de a

pune capăt unei situații politice și militare devenite deosebit de grave pentru Roma. Anii care trecuseră de la încheierea păcii lui Domițian arătaseră limpede ciudățenia clientelei lui Decebal; știrile care veneau din Dacia vorbeau despre construirea de cetăți, despre făurirea de arme, despre instruirea armatei dace potrivit tacticii romane. Se mai știa că regele dac primea bucuros la Sarmizegetusa dezertori din armata imperială, că plătește bine (cu bani romani!) pe inginerii și instructorii militari romani dispuși să-l servească. Ca rege clientelar, care se putea bizui pe ajutorul Romei în cazul unor lupte cu alți dușmani (să ne aducem aminte de dobrogeanul Roles și de conflictul lui cu Dapyx), Decebal, n-ar fi avut nevoie de aceste pregătiri militare. Ele puteau însemna un singur lucru: că regele dac vede tocmai în Roma dușmanul. Iar la Roma amintirea campaniei moesice din 85/86 nu se șterse: dacă atunci dacii puseseră în cumpănă stăpînirea romană la sud de Dunăre, ce erau capabili să facă acum, cu puteri sporite? Era limpede că statul dac, capabil să unească în jurul său toate forțele antiromane de la Dunărea de jos, reprezenta un mare pericol pentru imperiu.

Rațiunile politico-militare nu erau singurele care-l îndemnau pe Traian la cucerirea Daciei. Domnia risipitoare a lui Domițian lăsase în vistieria statului un gol pe care spiritul de economie al urmașilor săi la tron — Nerva și Traian însuși — nu izbutiseră să-l umple. Perspectiva unei veritabile crize financiare se apropia cu repeziciune și pentru clasa stăpînitoare romană soluția se prezenta tot ca o diversiune externă: aurul Daciei era vestit și cucerirea acestei Californii antice, cum a numit-o un savant francez, trebuia să poată însănătoși finanțele zdruncinate ale imperiului. Aceasta pentru a nu mai vorbi de perspectivele ademenitoare ale exploatării celorlalte numeroase bogății din Dacia.

Izvorîtă din astfel de împrejurări și din astfel de motive, campania lui Traian împotriva dacilor nu putea avea decît un caracter agresiv, nejust. Afirmația nu contrazice cîtuși de puțin cele spuse mai sus. Pericolul pe care statul dac îl reprezenta pentru Imperiul roman era real, dar el nu amenința existența Romei și a poporului roman, ci numai posesiunile romane de la sudul Dunării. Chiar dacă Decebal ar fi luat ofensiva și ar fi cucerit aceste regiuni, acțiunea sa n-ar fi fost un război de agresiune, ci unul de eliberare a populațiilor traco-gete sud-dunărene subjugate. Expediția pe care o pregătea Traian reprezenta însă un pericol de moarte pentru însăși existența statului dac, pentru independența poporului Daciei. Romanii aveau să lupte pentru cuceriri, dacii pentru libertatea și vetrele lor. În acest sentiment că-și apără patria au găsit dacii puterea de a rezista eroic timp de aproape trei ani celei mai formidabile armate pe care a cunoscut-o antichitatea.

Traian își dă seama de greutățile campaniei plănuite și nu cruță nici un efort pentru a o pregăti în cele mai mici amănunte. Aproape trei ani durează preparativele; pe malul drept al Dunării se termină construcția drumului strategic de-a lungul fluviului, trupe numeroase sînt concentrate în cele două Moesii, efectivul lor (13—14 legiuni, multe cohorte de pedestrași și *alae* de călărime, garda pretoriană, diverse formațiuni iregulare recrutate dintre populațiile neromanizate de la periferia imperiului) ajungînd la circa 150 000 de oameni. De multă vreme nu mai făcuse Roma un asemenea efort militar!

La 25 martie 101, totul era gata. Colegiul preoțesc al fraților Arvali de la Roma înalță în această zi rugăciuni către Iupiter cel prea bun și prea mare pentru întoarcerea victorioasă a împăratului: semn că în această zi Traian părăsise Roma. Ajuns la Dunăre, el pune la punct ultimele amănunte și apoi dă trupelor porunca să treacă peste fluviu. Columna ne arată o primă armată, comandată de însuși Traian, părăsind fortăreața romană de la Viminacium și pășind pe podul de vase care lega acest punct de Lederata de pe malul sting. Armata trece cu stindardele înălțate, iar Danubiul însuși, înfățișat ca un zeu bărbos, ieșind gol, pe jumătate, din apă, asistă la trecere. Simultan, altă coloană de trupe trece fluviul pe un pod asemănător mai la vale, probabil în dreptul Diernei.

Prima coloană înaintează fără grabă. Scenele de pe columnă ne arată un consiliu de război: din statul-major al împăratului făceau parte, printre alții, viitorul împărat Hadrian, războinici încercați, ca Licinius Sura și Claudius Livianus, ingineri geniști, ca Balbus și Celsus. Urmează apoi o ceremonie de purificare a armatei și trupele sînt gata să înainteze mai departe.

Un fragment, de altfel unicul ce se cunoaște, din *Comentariile* lui Traian, păstrat la gramaticul Priscianus[40] („de aici înaintarăm spre Berzobis, apoi spre Aizis"), îngăduie să urmărim itinerarul împăratului. De la Lederata armata condusă de el a înaintat pe la Arcidava (Vărădia de astăzi), Centum Putei (Sur-

duc), Berzobis (Berzovia), Aizis (Fîrliug), avînd ca prim obiectiv Tibiscum (Jupa, lîngă Caransebeş); aici ea trebuia să facă joncţiunea cu cealaltă armată care, plecată de la Dierna, urcase pe valea Cernei şi a Timişului. Înaintarea ambelor armate fusese înceată, deşi dacii nu opuseseră rezistenţă; trupele romane croiesc drumuri şi construiesc castre, menite nu numai să le ferească de surprize, ci şi să pregătească ocupaţia fermă a ţării.

În timpul înaintării se petrece o scenă pe care Dio Cassius ne-o relatează în felul următor: „...i s-a adus (lui Traian — *N.A.*) o ciupercă mare pe care scria cu litere latine că ceilalţi aliaţi şi burii sfătuiesc pe Traian să se întoarcă înapoi şi să facă pace"[81]. Poate că tocmai acest episod e figurat pe columnă atunci cînd ni se arată un călăreţ căzînd, în faţa împăratului, de pe calul de şaua căruia e legat un obiect discoidal şi, pare-se, poros; acesta ar fi ciuperca (poate o iască mare) pe care aliaţii lui Decebal îşi înscriseseră mesajul. Dincolo de aspectul lui anecdotic, pasajul ne arată că dacii nu erau singuri; de partea lor luptau burii de neam germanic (ei nu trebuie confundaţi cu tribul dacic al burilor) şi sarmaţii roxolani, precum şi alte seminţii vecine. Geniul politic al lui Decebal voia chiar mai mult; să opună celei mai formidabile armate romane cea mai formidabilă coaliţie antiromană. În acest scop el trimite în anul 101 o solie la regele parţilor Pacorus al II-lea (parţii din Mesopotamia erau ceilalţi duşmani redutabili ai romanilor şi Traian va porni cu război asupra lor în anul 114); se pare însă că alianţa nu s-a încheiat. Dintre popoarele vecine cu dacii numai iazygii îi sprijineau pe romani.

De la Tibiscum, armatele unite pornesc spre Transilvania propriu-zisă. Drumul trecea pe la Porţile de Fier transilvănene (culoarul Bistrei), loc care trebuie identificat cu antica Tapae. Aici se dă o mare şi sîngeroasă bătălie. Traian „văzu pe mulţi dintre ai săi răniţi şi ucise pe mulţi dintre duşmani; şi fiindcă nu mai aveau cu ce lega rănile, se zice că el nu cruţă nici chiar veşmîntul său să-l taie, ca să facă din el feşi, iar soldaţilor morţi în luptă porunci să li se ridice un altar şi să li se facă în fiecare an sacrificii funebre"[82]. Pe columnă soldaţi romani răniţi nu apar, dar încleştarea e şi aici crîncenă; însuşi Iupiter luptă, din înaltul cerului, alături de romani. Învingător, Traian e aclamat de soldaţii săi ca *imperator*.

După cîştigarea bătăliei de la Tapae, oştile romane se revarsă în Depresiunea Haţegului. Un prim şi dificil obstacol fusese învins,

dar altele, mai grele încă, le stăteau dinainte: trebuia străbătută o bucată de drum pe valea Mureşului şi apoi cucerite, una cîte una, cetăţile dacice din Munţii Orăştiei. Sarcina era grea şi anotimpul înaintat: se vesteau primele semne ale toamnei. Împăratul preferă să oprească înaintarea şi să lase trupele să se odihnească.

În vremea aceasta, la Sarmizegetusa, Decebal şi sfetnicii săi croiau planuri menite să schimbe soarta războiului. În Transilvania nu era deocamdată nimic de făcut, căci puternica poziţie de la Tapae se afla în mîinile lui Traian. Dar pentru a strînge marea armată de invazie, împăratul fusese nevoit să slăbească linia Dunării: garnizoanele de aici, din Moesia Inferioară, cuprindeau acum numai trupe auxiliare. Împotriva lor trebuia dată lovitura; dacă ele erau zdrobite şi cetele dacilor şi ale aliaţilor lor s-ar fi năpustit ca o furtună în cele două Moesii şi în Tracia, atunci Traian ar fi trebuit să-şi retragă trupele din Dacia pentru a alerga în ajutorul provinciilor atacate. În felul acesta, terenul pierdut în cursul primăverii şi al verii putea fi recîştigat.

Scenele de pe Columna lui Traian ne arată într-adevăr un atac al dacilor şi al roxolanilor îmbrăcaţi în armurile lor solzoase la Dunăre. El a fost dat, probabil, iarna, cînd Dunărea putea fi, ca de atîtea alte ori, trecută mai uşor, pe gheaţă. De data aceasta însă, natura a fost împotriva dacilor: ori că, iarna întîrziind, fluviul n-a îngheţat, ori că gheaţa, prea subţire, s-a rupt sub greutatea cailor şi a oamenilor; un relief de pe columnă ni-i arată pe călăreţii daci înecîndu-se în Dunăre. Mulţi dintre ei izbutesc, totuşi, să treacă şi să atace castrele romane de pe malul drept al fluviului, probabil în Dobrogea. Năvala e cumplită: e singura dată cînd pe columnă apar soldaţi romani răniţi. Dar garnizoanele rezistă şi Traian le vine curînd în ajutor în fruntea unei părţi doar din trupele de pe frontul apusean. Rînd pe rînd sînt bătuţi sarmaţii şi dacii, iar triburile geto-dace din cîmpia munteană fac act de supunere. Împăratul e salutat pentru a doua oară ca învingător *(imperator)* în acest război. Planul lui Decebal eşuase şi importanţa pentru romani a acestui eşec era atît de mare, încît Traian va porunci mai tîrziu ca în amintirea luptelor de la Dunăre să se ridice monumentul triumfal de la Adamclissi.

Pe cînd împăratul, după ce lucrurile se liniştiseră, se pregătea să se întoarcă în Transilvania pentru a relua ofensiva, Decebal încerca în apus ceea ce nu izbutise la Dunărea de jos. După părerea lui R. Vulpe, dacii atacă trupele romane, întrucîtva impu-

ținate, din Țara Hațegului și, cu toate că nu le pot scoate de pe pozițiile lor, izbutesc să captureze prizonieri. O scenă dramatică de pe columnă înfățișează femei dace care-i torturează pe captivi, împungîndu-i cu vîrful pumnalelor și arzîndu-i cu torțe. Cruda scenă nu trebuie pusă în legătură numai cu exasperarea dacilor învinși, ci și cu obiceiul lor de a aduce jertfă zeului războiului pe dușmanii prinși în luptă.

În primăvara anului 102, Traian trece din nou la ofensivă. Decebal, care și înainte căutase să îmbine lupta armată cu iscusința diplomatică, trimițînd la împărat soli dintre *comati* care nu aveau căderea de a duce tratative veritabile, dar care puteau, prin simpla lor prezență în tabăra romană, să întîrzie mersul evenimentelor și să servească drept iscoade, îi trimite acum la Traian „pe cei mai de frunte dintre *pileati*. Aceștia, aruncînd armele și căzînd la pămînt, se rugară de Traian mai întîi ca să-l îngăduie pe Decebal a se înfățișa înaintea lui și a intra în vorbă cu el chiar acolo pe loc, zicînd că e gata să facă toate cîte i se vor porunci; iar dacă nu, să trimită pe cineva care să cadă la învoială cu el. Fură trimiși Sura și Claudius Livianus, prefectul pretoriului. Dar nu se făcu nimic, căci Decebal nici cu aceștia nu îndrăzni să se întîlnească, ci trimise și atunci pe alții" [83]. Firește, nu e vorba de o lipsă de îndrăzneală din partea lui Decebal, ci de statornica lui intenție de a tergiversa lucrurile și de a amîna deznodămîntul.

Traian, cu grosul trupelor, înaintează pe valea Apei Grădiștii, către cetățile dacice din munți. „El se apucă să se urce chiar pe culmile munților, luînd cu pericole munte după munte și se apropie chiar de scaunul domniei dacice, pe cînd Lusius, care atacase din altă parte, măcelări pe mulți și pe mulți încă îi prinse de vii", zice Dio Cassius[84]. În altă parte[85], istoricul antic spune că „Traian puse mîna pe munții cei întăriți cu ziduri și găsi într-înșii armele, mașinile de război, captivii și steagurile luate mai înainte de la Fuscus. Din pricina aceasta și mai ales după ce, în același timp, Maximus prinse pe sora lui și luă o cetățuie puternică, Decebal fu gata să se învoiască la toate cele ce i s-ar fi poruncit, nu că avea de gînd să se țină de ele, ci ca să mai răsufle puțin".

Printre munții întăriți cu ziduri și cuceriți cu mari pericole de Traian se afla, după cum au demonstrat săpăturile arheologice, și cetatea de la Costești. Foarte probabil că tocmai aici s-a găsit prada luată de la Fuscus în anul 87. Lusius Quietus,

căpetenie maură intrată în slujba romanilor și ajunsă la mari demnități pe vremea lui Traian, atacase în fruntea călăreților săi, pătrunzînd în Transilvania fie prin pasul Turnu Roșu, fie prin pasul Vîlcan; în orice caz, castrele romane de pămînt de pe înălțimile Vîrful lui Pătru, Comărnicelul și Jigorelul atestă o învăluire a Sarmizegetusei dinspre sud și sud-est. În ceea ce-l privește pe Manius Laberius Maximus, guvernatorul Moesiei Inferioare, dacă ipoteza regretatului Grigore Florescu e justă, el înaintase prin Muntenia, construind castrele de la Tîrgușor, Pietroasele, Mălăiești și Drajna de Sus, și pătrunsese apoi în Transilvania, poate prin pasul Bran. E imposibil de precizat însă care e cetățuia cucerită de el și unde a prins-o pe sora regelui dac.

Învins, dar neîngenuncheat încă, Decebal abandonează lupta, recurgînd la armele diplomației și prefăcîndu-se a se supune romanilor și sorții potrivnice. El trimite soli care cer pace de la Traian; columna ni-l înfățișează, în spatele lor, în picioare, pe însuși regele dac într-o atitudine rugătoare, dar demnă și dîrză. Mîinile-i întinse cer pace, dar statura-i înaltă și ținuta-i mîndră dezmint cuvintele de închinare.

Traian nu era însă omul care, asemenea lui Domițian, să semneze o pace numai formal favorabilă. El acceptă pacea, dar dictează dacilor condiții zdrobitoare. Decebal trebuia să predea toate armele și mașinile de război, să-i extrădeze pe inginerii și pe dezertorii din armata romană, să dărîme zidurile cetăților, să cedeze teritoriile ocupate de romani, să renunțe la o politică externă proprie („a socotî drept prieteni și drept dușmani pe prietenii și pe dușmanii romanilor", zice Dio Cassius[86]) și să nu mai primească fugari și soldați din imperiu. Încheind învoiala cu regele dac în fața zidurilor Sarmizegetusei, „Traian trimise... pe solii lui Decebal la senat, pentru ca și acesta să întărească pacea. După ce făcu această legătură, lăsînd oaste în Sarmizegetusa, iar celelalte părți ale țării așezîndu-le cu soldați, el se întoarse în Italia. Solii trimiși din partea lui Decebal fură duși în senat și ei, punînd jos armele, împreunară mîinile cum fac prinșii de război, rostiră cîteva cuvinte, se rugară și astfel încheiară pacea și-și luară apoi armele de jos. Traian își sărbători triumful și fu numit Dacicul; el rîndui în teatru lupte de gladiatori..."[87]

De ce a făcut Traian pace tocmai cînd se afla sub zidurile capitalei dacilor și mai avea nevoie doar de un suprem efort pentru a tranșa definitiv conflictul? Unii istorici au fost de părere că

împăratul roman nu voise, în primul război, să cucerească Dacia, ci numai să-l transforme pe Decebal într-un adevărat rege clientelar, ascultător şi supus. Faptele dezmint însă o asemenea interpretare.

Că lui Traian nu i-au fost străine chiar de la început gîndurile de cucerire ne-o demonstrează mai întîi împrejurarea că el *cucereşte* de fapt anumite teritorii dacice. Menţiunea lui Dio Cassius despre altarul ridicat la Tapae în cinstea soldaţilor romani căzuţi în luptă şi despre sacrificiile ce urmau să li se facă în fiecare an dovedeşte că strîmtoarea Porţilor de Fier transilvănene rămăsese în mîinile romanilor şi că aceştia ocupau Ţara Haţegului. Atunci cînd acelaşi istoric vorbeşte despre oastea lăsată la Sarmizegetusa, el nu se referă la capitala dacică. Aceasta nu fusese ocupată, iar săpăturile arheologice n-au pus în evidenţă prezenţa romană aici în anii 102—105 e.n. Dio Cassius nu mai ştia însă nimic de Sarmizegetusa de pe Dealul Grădiştii; distrusă de romani la 106, ea căzuse de mult în ruină şi uitare. Spunînd „Sarmizegetusa", istoricul se gîndea la Sarmizegetusa romană din vremea lui (secolul al II-lea e.n.), adică tocmai la oraşul din Depresiunea Haţegului. Firesc că în 102, acest oraş nu exista încă; garnizoana romană fusese lăsată *pe locul* unde se va ridica el peste cîţiva ani.

În apus deci, Traian ocupase o bună parte din Banat (dacă nu cumva Banatul în întregime), trecătoarea Tapae şi Ţara Haţegului. Dincolo de Carpaţi, el păstra partea sudică a Olteniei, cîmpia munteană pînă la linia dealurilor şi sudul Moldovei cu aşezarea de la Poiana. În adevăr, registrul *(pridianum)* al unei cohorte romane *(cobors I Hispanorum veterana equitata)*, datînd din anii 105—107 după R. Synn, pomeneşte un detaşament din acest corp de trupă ca staţionînd la Piroboridava, *înăuntrul provinciei* Moesia Inferioară. Teritoriile cucerite fuseseră, aşadar, anexate de împărat vechilor provincii: Banatul şi Depresiunea Haţegului se alipiseră Moesiei Superioare, iar celelalte ţinuturi ocupate — Moesiei Inferioare. O bună parte a Daciei lui Decebal *fusese* cucerită de romani.

Terminînd războiul, Traian nu dă nici un semn că ar considera pacea drept definitivă sau măcar de lungă durată. El nu lasă trupele la vatră şi nici nu le trimite în vechile lor garnizoane, ci le menţine concentrate la Dunăre, aducînd şi altele noi. În acelaşi timp, porunceşte arhitectului Apollodor din Damasc să con-

struiască, pentru înlesnirea comunicaţiilor între cele două maluri ale Dunării, vestitul pod de la Drobeta, adevărată minune a arhitecturii antice, pe care Dio Cassius îl admiră cu entuziasm, zicînd: „Sînt, în adevăr, şi celelalte lucruri ale lui (ale lui Traian — *N.A.*) minunate, dar acesta e mai presus de celelalte: stîlpii, douăzeci la număr, sînt făcuţi din piatră cioplită în patru muchii, înălţimea lor e de 150 de picioare[88], fără temelie, iar lăţimea de 60; aceşti stîlpi, care sînt departe unul de altul cu 170 de picioare, sînt împreunaţi prin arcuri. Cum să nu se minuneze cineva de cheltuiala făcută cu ei? Cum să nu se mire de felul în care ei au fost puşi, fiecare, într-un rîu cu apă aşa de multă şi cu atîtea vîrtejuri, într-o albie plină de nămol? Că doar apa n-a putut fi abătută! Am spus care este lăţimea rîului nu pentru că el curge numai pe lăţimea aceasta (el se-ntîmplă să se reverse pe-o întindere de două şi de trei ori mai mare), ci pentru că locul cel mai îngust şi mai îndeminos din acele părţi pentru facerea unui pod are lăţimea aceasta. Dar cu cît rîul aici se îngustează mai mult, coborînd dintr-un lac mare şi curgînd apoi spre altul şi mai mare, cu atîta el se face mai repede şi mai adînc, încît şi acest lucru face ca greutatea zidirii unui pod să fie şi mai mare. Dar şi această învederează geniul lui Traian" [89]. Atîtea eforturi nu se depuneau degeaba; era clar că în concepţia lui Traian ocuparea teritoriilor cucerite trebuia să fie durabilă.

Cît priveşte restul condiţiilor păcii, se vede clar că ele nu urmăreau numai să facă din Decebal un client supus al Romei, ci să transforme Dacia într-o pradă uşoară pentru romani în cazul unei noi expediţii. Cum ar fi putut rezista dacii fără arme, fără aliaţi, cu cetăţile demantelate?

Nu, Traian hotărîse încă la începutul primului război să ocupe Dacia şi s-o transforme într-o provincie romană. Ajungînd la Sarmizegetusa, armata lui era însă epuizată şi nu e de loc sigur că ar fi fost capabilă să ducă la bun sfîrşit asediul. Poate că şi anotimpul era înaintat şi pentru soldaţii romani nu era deloc atrăgătoare perspectiva de a petrece o iarnă grea între munţi sau de a se retrage cedînd terenul cucerit cu atîta trudă. S-ar mai putea, de asemenea, ca Traian să fi crezut că viitorul război împotriva unei Dacii slăbite de condiţiile nemuloase ale păcii să coste mai puţine jertfe decît un asediu început de îndată. Cert e că Traian a încheiat pacea nu pentru că nu voia să cucerească Dacia, ci tocmai pentru a o cuceri mai uşor.

Decebal înțelegea bine lucrul acesta, dar la început era nevoit să se supună și una din ultimele scene ale primului război ne arată, pe columnă, cum dacii dărîmă cu tîrnăcoapele zidurile unei cetăți, în timp ce bătrînii, femeile și copiii, care se ascunseseră prin munți de grozăviile războiului, se întorc acasă împreună cu turmele de animale. Era pace, dar ambii adversari o priveau doar ca pe un armistițiu între două războaie.

AL DOILEA RĂZBOI AL LUI TRAIAN (105—106)

Decebal e obligat să acționeze primul împotriva condițiilor păcii. El nu poate să aștepte pînă ce Traian își va fi încheiat pregătirile și va porni împotriva Daciei dezarmate. De aceea, cum arată Dio Cassius, regele dac calcă multe din învoielile făcute, se îngrijește de înarmarea oștirii sale, primește din nou la dînsul fugari din imperiu, reface cetățile, desfășoară o vie activitate diplomatică, trimițînd solii popoarelor vecine pentru a crea un front antiroman unit, ba chiar atacă pe aliații Romei și, în primul rînd, pe iazygi, cărora le cucerește o parte din teritorii[70].

Mai bună decît așteptarea pasivă, încălcarea de către Decebal a condițiilor păcii din anul 102 era, totuși, un act desperat și cu minime șanse de reușită. Chiar admițînd că pregătirile pentru a doua campanie nu se încheiaseră încă, Traian era destul de puternic pentru a porni îndată ofensiva împotriva lui Decebal. Columna ni-i arată pe daci atacîndu-i primii pe romani, dar aceasta poate fi și o denaturare oficială a faptelor; în adevăr, enumerînd acțiunile prin care regele dac nesocotise condițiile păcii, Dio Cassius nu spune nimic despre vreun atac dacic împotriva garnizoanelor române. Oricum ar fi, la 4 iunie 105 Traian părăsește Roma și, îmbarcîndu-se la Brundisium împreună cu statul său major, pornește spre front. Dintre însoțitorii săi făcea parte și Decimus Terentius Scaurianus, viitorul guvernator al Daciei; Hadrian comanda acum legiunea I Minervia.

Încă de la început, lupta se anunța grea pentru daci. Pozițiile de pe care porneau la ofensivă romanii erau incomparabil mai puternice decît cele din anul 101. Ceea ce era și mai grav, unele căpetenii dacice, ademenite de aurul Romei sau înspăimîntate de puterea armelor ei, trecuseră împreună cu oamenii lor de partea împăratului.

E de presupus că, în ultima clipă, Decebal și-a dat seama de

uriașul risc pe care-l prezenta războiul. „Din pricină că mulți daci trecuseră de partea lui Traian, precum și din alte pricini, Decebal ceru din nou pace", spune Dio Cassius[71]. Dar condițiile pe care i le pune împăratul sînt inacceptabile. „El (Decebal — *N.A.*) nu se înduplecă, spune în continuare istoricul, a preda armele și pe sine însuși: el stringea în văzul tuturor oșteni și îndemna la război pe vecini, spunîndu-le că, dacă-l vor părăsi pe dînsul, și ei se vor primejdui; că mai sigur și mai ușor își vor păstra libertatea luptînd împreună cu el, înainte de a da nenorocirea, și că de-i vor lăsa pe daci să piară, mai tîrziu, nemaiavînd aliați, vor păți-o și ei". Se pare însă că apelul n-a avut efect și că dacii trebuie să suporte singuri întreaga povară a războiului. Inegalitatea de forțe era vădită și Decebal recurge la expediente: „cu vicleșugul și cu înșelăciunea, spune izvorul nostru în pasajul citat mai sus, el era cît pe-aci să-l ucidă pe Traian. La acesta se putea ajunge ușor și altădată; atunci însă, din pricina trebuințelor războiului, el primea pe cel ce voia să vorbească cu el fără a alege. Decebal trimise, deci, în Moesia niște fugari ca să-l omoare, dar aceștia n-o putură face: unul din ei, fiind bănuit, fu prins și, dat chinurilor, mărturisi tot planul urzit de dînsul".

Deoarece Traian părăsise Roma abia la 4 iunie, aceste întîmplări trebuie să se fi petrecut prin luna iulie a anului 105. Pesemne, deci, că grosul trupelor romane nu se urnise încă din Moesia și că efortul militar era susținut de garnizoanele din teritoriul dacic ocupat în primul război. Probabil că la comandantul acestor trupe se referă pasajul următor relatat de Dio Cassius[72], dovedind ingeniozitatea lui Decebal în sesizarea tuturor mijloacelor de rezistență:

„Decebal, mînînd pe Longinus, comandant de oaste, care se dovedise de temut în războaie, și înduplecîndu-l să vină la o întîlnire sub cuvînt că va face tot ceea ce i se va porunci, puse mîna pe el și-l întrebă în fața obștii ce planuri are Traian: și fiindcă acela nu voi să spună nimic, îl puse sub pază neferecată și, trimițînd un sol la Traian, ceru ca acesta să-i lase țara pînă la Istru și să-i întoarcă banii pe care-i cheltuise cu războiul: numai așa îi va da drumul lui Longinus! Traian răspunzîndu-i cu vorbe îndoielnice, din care voia să se vadă că el nu pune preț nici prea mare, nici prea mic pe Longinus (aceasta pentru ca nici să-l piardă pe acela, nici să-l răscumpere cu prea mulți bani), Decebal, socotind ce să facă, stătu în cumpănă. Între aceste, Longinus,

căpătînd otrava prin mijlocul unui libert, pentru ca Decebal să nu bănuiască de loc ceea ce avea să fie şi să nu-i facă paza mai grea, îi promise că-l va împăca cu Traian; apoi, scriind o epistolă ce cuprindea o rugăminte, o dete libertului-ca s-o ducă lui Traian, pentru ca să fie fără grijă. Şi astfel, libertul plecînd, peste noapte Longinus bău otrava şi muri. După ce se întîmplă aceasta, Decebal ceru de la Traian pe libert, promiţîndu-i că-i va da în schimb trupul lui Longinus şi zece captivi; el, deci, ca să aducă acestea întru îndeplinire, îndată-l trimise pe centurionul prins dimpreună cu Longinus, de la care Traian află tot ceea ce se întîmplase cu Longinus. Totuşi, Traian nu-l trimise nici pe acela înapoi şi nici nu dete drumul libertului, socotind că, pentru onoarea împărăţiei, viaţa acestuia era mai de preţ decît înmormîntarea lui Longinus".

Ultima stratagemă a lui Decebal dăduse greş. Conflictul urma să fie tranşat pe calea armelor, prin înfruntarea celor două oştiri. Hotărîtă va fi ofensiva lui Traian, dîrză şi eroică apărarea dacilor.

În fruntea unor trupe mai numeroase încă decît în primul război, împăratul trece Dunărea pe podul construit de Apollodor din Damasc. O parte din oştire urmează drumul prin Banat şi pe la Tapae, repetînd marşul din campania anului 101; alte corpuri de oaste atacă, probabil, prin pasul Turnu Roşu sau peste Vîlcan, în timp ce a treia coloană pătrunde în interiorul arcului carpatic dinspre Moldova, pe la Angustiae (pasul Oituz). Obiectivul final al tuturora e unul şi acelaşi: Sarmizegetusa.

Pornind de pe poziţii mult mai apropiate de capitala dacică decît în primul război, trupele romane îşi vor atinge mai repede ţinta, cum spune Dio Cassius[93], războiul e purtat de Traian „mai mult cu pază decît cu înfocare", fără îndoială pentru a evita orice surprize din partea unui adversar atît de ingenios ca Decebal. Columna ne arată lupte în munţi, desigur în Munţii Orăştiei, greu de localizat însă mai precis. Se pot vedea iarăşi marşuri ale armatei romane, atacuri date cu energia desperării de către daci, scene de incendiere a aşezărilor cucerite de Traian. Dar în acelaşi timp se pot vedea şi daci care, învinşi, se închină învingătorului împreună cu familiile lor. Descoperirile arheologice atestă că cetatea de la Costeşti e pentru a doua oară cucerită şi trecută prin foc şi sabie: urmele incendiului sînt deosebit de puternice la turnurile-locuinţă de pe platou. Ultime concentrări de forţe dacice se efectuează în vederea supremei rezistenţe de la Sarmizegetusa.

Un şir de scene de pe columnă înfăţişează asediul capitalei dacice în vara anului 106. Soldaţii romani atacă cu îndîrjire, conştienţi că au în faţă ultimul mare obstacol care-i desparte de victorie: se văd folosite maşini de război şi scări pentru urcarea pe ziduri. La rîndul lor, dacii apără cu eroism cetatea, suferind pierderi grele. Lupta e însă inegală: romanilor le sosesc, desigur, întăriri, în timp ce apărătorii închişi în cetate suferă nu numai din pricina armelor vrăjmaşe, ci mai ales de sete. Se pare că Traian tăiase conductele ce aduceau apa în cetatea de refugiu a Sarmizegetusei: aşa s-ar explica dramatica scenă în care apărătorii capitalei dacice, sleiţi de puteri, îşi împart ultimele picături de apă. E preludiul capitulării cetăţii care, după cum atestă descoperirile arheologice, va fi sistematic şi cu sălbăticie distrusă împreună cu aşezarea civilă şi cu monumentala incintă sacră.

Nu toţi apărătorii Sarmizegetusei depun însă armele; aceeaşi scenă ni-i arată pe o parte din ei părăsind cetatea pentru a încerca să reziste în alte părţi. Se va fi aflat şi Decebal printre dînşii? Tot ce se poate, căci îl vedem ceva mai tîrziu adresîndu-le oştenilor săi o ultimă cuvîntare prin care caută să-i îmbărbăteze, împărtăşindu-le, probabil, intenţia sa de a fugi prin munţi, către răsărit, încercînd să înjghebeze o nouă linie de rezistenţă, poate cu ajutorul vecinilor roxolani şi bastarni. Romanii prind însă de veste şi trimit un detaşament de călăreţi pe urmele regelui dac. Ajuns şi înconjurat de urmăritori, fără nici o speranţă de scăpare, avînd în faţă doar umilitoarea şi cruda perspectivă de a urma în lanţuri, la Roma, carul triumfal al învingătorului pentru a fi apoi ucis în sinistra carceră Tullianum, Decebal îşi curmă firul vieţii, tăindu-şi gîtul cu o sabie încovoiată. El încheie astfel în chip eroic şi tragic totodată epopeea antiromană căreia îi dedicase toată energia în timpul anilor de domnie. Călăreţii romani nu au dinainte decît un cadavru; nu-l cruţă însă şi-i taie mîna dreaptă şi capul, aducîndu-i-le lui Traian. Acesta trimite capul lui Decebal la Roma, unde va fi aruncat pe scările Gemoniae pentru ca toţi să ştie că primejdiosul duşman a fost definitiv înfrînt şi alungat, cum zice un izvor antic, nu numai din domnie, ci şi din viaţă.

Unele căpetenii dace urmează pilda regelui lor; mulţi dintre nobili însă preferă să se închine împăratului biruitor pentru a-şi păstra privilegiile: vechea politică trădătoare a nobilimii separatiste dacice. În munţi au loc operaţii de curăţire, de zdrobire a ultimelor rezistenţe izolate. Scena finală a Columnei lui Traian

înfățișează un lung șir de daci cu femeile și copiii lor, escortați de soldați romani, mînînd-și turmele într-o direcție necunoscută și întorcînd cu amărăciune privirile spre vetrele lor date pradă focului și jafului soldățesc. Sînt dacii pe care romanii îi evacuează din zonele muntoase, prielnice pentru prelungirea rezistenței și organizarea de răscoale, în ținuturile de cîmpie unde erau mai lesne de supravegheat. Viața dacică încetează în Munții Orăștiei, la Sarmizegetusa. Traian lasă un detașament din legiunea a IV-a Flavia Felix, și, poate, unuldin legiunea I Adiutrix, iar la Bucium, la cîțiva kilometri spre nord de cetățuia distrusă a Costeștilor, pune să se ridice un castru ce va fi ocupat de *numerus Germanicianorum exploratorum*. O diplomă militară găsită la Porolissum, în nordul Daciei, și datată din 11 august 106 pomenește Dacia ca provincie romană, semn că războiul se sfîrșise. Traian își sărbătorește triumful și primește acum soliile ce-i vin, în semn de omagiu sau supunere, de la diferite popoare între care și depărtații indieni.

O pradă bogată e dusă la Roma. Pe lîngă comorile regelui Decebal, ascunse în albia rîului Sargetia și descoperite de romani datorită trădării dacului Bicilis, sînt transportate în Italia multe bogății răpite în război. Cu ajutorul lor se va construi splendidul For al lui Traian, se vor organiza nemaivăzute sărbători (lupte cu fiarele, lupte de gladiatori etc.) ce vor însuma 123 de zile, se va ridica mărețul monument de la Adamclissi și vor fi vremelnic însănătoșite finanțele zdruncinate ale imperiului.

Roma biruise, Dacia era învinsă și statul dac nimicit. Dar istoria dacilor nu se încheie aici. Dimpotrivă, în viața acestui popor se deschide acum un nou capitol: acela al romanizării.

EPILOG

Dacia suferise pierderi cumplite în cele două războaie purtate împotriva lui Traian. Mii și mii de oșteni căzuseră pe cîmpurile de bătălie, apărînd eroic fiecare cetate, fiecare colină, fiecare palmă de teren. După Ioannes Lydus, 50 000 de daci fuseseră făcuți prizonieri de armatele romane victorioase. „*Dacia... viris fuerat exhausta*" (a fost secătuită de bărbați), spune istoricul tîrziu Eutropiu[94]. Decebal, conducătorul eroicei lupte de apărare, pierise. Dar poporul dac, învins, îngenuncheat sub povara victoriilor romane, există. Rămăseseră în viață o parte din oștașii lui Decebal, trăiau aceia care se închinaseră de bunăvoie învingătorului, trăiau femeile, copiii, adolescenții prea tineri pentru a fi putut lua armele împotriva cuceritorului roman și bătrînii prea slabi ca s-o mai facă.

Oricît ar părea de ciudat, ideea firească și logică a dăinuirii populației dacice sub stăpînirea romană a fost contestată de unii istorici din trecut. Cu multă și vinovată ușurință, aceștia făceau să dispară, prin exterminare fizică și deportare, un popor care trebuie să fi numărat cel puțin o jumătate de milion de oameni pe vremea lui Decebal. Absurditatea, chiar din punctul de vedere al învingătorului, de a nimici cu desăvîrșire o populație ce putea fi foarte bine exploatată spre folosul imperiului, n-a constituit o piedică pentru acești istorici, mînați mai degrabă de considerentele politice ale epocii lor decît de năzuința descoperirii adevărului. Propoziția citată mai sus a lui Eutropiu a fost interpretată ca o mărturie a dispariției complete a dacilor; ei i se adăugau cuvintele pe care împăratul Iulian din secolul al IV-lea le punea în gura lui Traian. „am nimicit neamul geților"[95]. Nu era luat în seamă faptul că verbul *exeilon* (ἐξειλον), folosit de Iulian, înseamnă nu numai „am nimicit", ci și „am subjugat, am supus". Nu era luat în seamă nici Zonaras care spune lămurit[96] că după victoria lui Traian „poporul

dacilor și provincia lor a început să fie romană", excluzînd prin aceste cuvinte exterminarea.

Cum s-a mai spus, în teoria exterminării dacilor predominau motive de ordin politic, nu științific. Ele erau diverse. Dacă reprezentanții Școlii ardelene, de exemplu, susțineau această idee pentru a putea afirma „puritatea" latină a românilor și a revendica, pe această bază, drepturile legitime ale românilor transilvăneni în cadrul monarhiei habsburgice, teoriile unui Roesler sau ale unui Alföldi urmăreau scopuri politice reacționare. Afirmînd că dacii au dispărut sau că puținii care vor fi rămas au dus, sub stăpînirea romană, o viață izolată ce n-a permis romanizarea lor, aceste teorii concludeau că la anul 271 e.n. Dacia a fost părăsită de toți locuitorii ei care vorbeau latinește și care erau străini de acest pămînt, fiind colonizați aici de Traian. Dacia devenea astfel, la sfîrșitul secolului al III-lea, un fel de pămînt pustiu, al nimănui, la discreția popoarelor migratoare care i-au asimilat, chipurile, pe dacii neromanizați aflați încă aici. Cu astfel de jonglerii antiștiințifice se justificau stăpînirea habsburgică asupra Transilvaniei sau pretențiile revizioniste ale fascismului horthist.

Încă mai demult, o bună parte din istoriografia românească a dat riposta cuvenită acestor teorii, demonstrînd cu argumente convingătoare continuitatea dacică în cei 165 de ani de stăpînire romană. Cele mai importante realizări în această privință s-au obținut însă în ultimii 10—15 ani și astăzi istoriografia noastră e capabilă nu numai să dovedească persistența dacilor sub romani, ci și să zugrăvească tabloul vieții lor, să urmărească în linii generale procesul de romanizare a populației dacice.

Aceste rînduri reprezintă doar un epilog al cărții mele închinate istoriei Daciei preromane. Ele au drept scop să înfățișeze sumar soarta dacilor după ce ei au fost învinși de romani și după ce o bună parte din țara lor a fost transformată în provincie romană. De aceea nu voi intra aici într-o amănunțită discuție a dovezilor continuității; sarcina aceasta o va îndeplini o lucrare despre Dacia română, pe care o așteptăm cu toții. Mă voi mărgini doar să amintesc cîteva din argumentele descoperite de istoriografia noastră.

Se cunosc, din diferite izvoare și mai ales din diplomele militare găsite în cuprinsul imperiului roman, vreo 13—15 corpuri de trupă auxiliare formate din daci pe vremea lui Traian și a împăraților care i-au urmat la tronul Romei. Cu titlu de exemplu amintesc aici *cohors I Ulpia Dacorum* și *ala I Ulpia Dacorum*, formate în

timpul lui Traian, *cohors I Aelia Dacorum* recrutată de Hadrian și *cohors VI nova Cumidavensium Alexandriana* formată pe vremea lui Severus Alexander (începutul secolului al III-lea) din soldați recrutați din ținutul Cumidavei, Rîșnovul de azi. Cum ar fi putut fi recrutate aceste trupe de daci la zece, douăzeci și chiar o sută de ani după cucerire dacă populația dacică ar fi fost în întregime exterminată? Adevărul este că Dacia a fost provincia care, începînd cu Traian și pînă la mijlocul veacului al III-lea, a furnizat imperiului relativ cele mai multe trupe. Natural că faptul nu e întîmplător; virtuțile războinice ale dacilor erau binecunoscute și prețuite.

Pe seama cui dacă nu pe a dacilor învinși, dar neresemnați cu supunerea, trebuie puse răscoalele care au zguduit Dacia romană în mai multe rînduri? La moartea cuceritorului Daciei, pentru a da numai un singur exemplu, în anul 117 e.n., dacii se răscoală și, cu ajutorul vechilor lor aliați roxolani, încearcă să doboare stăpînirea romană. Numai cu prețul unei mari încordări a forțelor izbutește imperiul să restabilească liniștea la Dunăre.

În inscripțiile latine din Dacia apar și nume traco-dacice, din care o bună parte trebuie să aparțină autohtonilor și nu coloniștilor. Numărul lor e mic, reprezentînd abia vreo 2% din totalul numelor proprii atestate epigrafic, dar lucrul acesta e firesc. Populația dacică locuia mai ales la țară, tradițiile ei n-o făceau iubitoare de fast și eternizare epigrafică (după o expresie a lui Pârvan) și nici mijloacele materiale nu-i prea permiteau să-și comande costisitoare inscripții. Cît privește pe dacii locuind la orașe, interesele practice le dictau să afișeze cît mai puțin originea lor. Putem fi siguri că, mai ales în primele decenii după cucerire, autoritățile romane nu priveau cu ochi buni pe aceia care subliniau cu prea multă ostentație apartenența lor la poporul învins. Mulți daci, în special din rîndurile aristocrației, vor fi dobîndit cetățenia romană și-și vor fi luat cu acest prilej nume pur romane care abundă în inscripții.

Pînă și lingvistica sau, mai precis, toponomastica vine în sprijinul tezei continuității. Nu poate fi întîmplător faptul că majoritatea covîrșitoare a orașelor Daciei romane poartă nume dacice. Apulum, Napoca, Drobeta, Potaissa, Tibiscum sînt denumiri vechi, pe care cuceritorii le-au adoptat pur și simplu de la autohtonii pe ale căror pămînturi se așezaseră.

Deosebit de semnificativ în această privință e cazul capitalei provinciei. Întemeiat în anii 108—110, acest oraș din Țara Hațegului a primit la început numele de *Colonia Ulpia Traiana*

Augusta Dacica. Abia Hadrian, după înăbuşirea marii răscoale din anii 117—118, îi adaugă şi epitetul de *Sarmizegetusa*. Adăugirea e absurdă dacă ţara ar fi fost locuită numai de romani cărora numele vechii capitale a lui Decebal nu le spunea nimic. Dimpotrivă, ea devine foarte logică dacă admitem o prezenţă masivă a populaţiei dacice în noua provincie. Numele dacic care se dă capitalei romane (construită, să nu uităm, într-un loc unde urme dacice nu s-au găsit) e un element al acţiunii de pacificare întreprinse de Hadrian. În concepţia împăratului, el avea valoarea unui simbol, subliniind *continuitatea* de guvernare dintre regatul lui Decebal şi stăpînirea romană. *Colonia Ulpia Traiana Sarmizegetusa* tebuia să simbolizeze încă din 118 viitoarea contopire a dacilor şi a coloniştilor Romei într-un singur popor.

Anumite argumente în favoarea continuităţii poate furniza şi studiul monedelor, numismatica. Dar dovezile cele mai directe şi mai puternice ni le-a pus la îndemînă, o dată mai mult, cercetarea arheologică.

Amintesc aici numai în treacăt de reliefurile Columnei lui Traian, care nu înfăţişează nicăieri, abstracţie făcînd de lupte, scene de masacru şi nici scene de deportare a dacilor dincolo de frunta-riile noii provincii. Mai importantă e descoperirea în peste 30 de puncte de pe teritoriul Daciei romane (în special în Transilvania) a urmelor de cultură materială dacică datînd din secolele II—III.

Săpăturile efectuate chiar în castrele romane de la Breţcu, Orheiul Bistriţei, *Micia* (Veţel), *Ad Mediam* (Mehadia) au scos la iveală, amestecate cu ceramică romană, fragmente de vase dacice: cioburi grosolane, lucrate cu mîna din pastă poroasă şi prost arsă, ornamente cu clasicul briu alveolar şi cu obişnuitele proeminenţe. Nu lipseşte nici ceaşca dacică, acest vas atît de tipic populaţiei autohtone, pe care nu-l întîlnim la nici un alt popor. E absolut evident că astfel de vase nu aparţineau soldaţilor romani care foloseau olărie de calitate superioară, confecţionată în atelierele provinciei. Ele aparţineau populaţiei autohtone, dacice, puse de romani să lucreze la construirea şi la repararea taberelor întărite.

Ceramică de acest fel se întîlneşte şi în aşezările din provincie, de exemplu la Lechinţa de Mureş, unde s-a găsit şi un depozit de unelte de fier cuprinzînd brăzdare de plug de tip dacic, sau la Caşolţ, în timp ce atelierele de olărie de la Cristeşti lucrau, pe lîngă vasele roşii provincial-romane, şi o ceramică cenuşie corespunzînd gustului autohton

Populaţia dacică îşi păstrează multă vreme portul şi obiceiurile. Stele şi medalioane funerare descoperite la Cluj, Apoldul Mare, Căşei etc. înfăţişează personaje care nu au nimic roman în aspectul şi în veşmintele lor. În regiunile rurale s-au găsit chiar cimitire dacice, cum sînt cele de la Caşolţ, Calbor, Soporul de Cîmpie, Moreşti. Uşor de recunoscut după ritul de înmormîntare (incineraţia) şi după materialul specific, mai ales ceramic, găsit, aceste necropole cuprinzînd sute de morminte sînt cea mai bună dovadă a dăinuirii masive a dacilor în epoca romană. În munţii Zlatnei, unde se ştie că au fost aduşi colonişti dalmaţi pentru exploatarea minelor de aur, existenţa în necropole a două variante ale ritului incineraţiei (arderea cadavrelor pe locul mormîntului şi arderea lor în altă parte) par să sugereze strînsă convieţuire a autohtonilor cu noii veniţi

Trebuie subliniat faptul că dovezile arheologice ale continuităţii sporesc valoarea şi greutatea celorlalte argumente în favoarea acestei teze. Din moment ce dacii sînt atestaţi arheologic, prin cimitirele lor şi prin vestigiile culturii lor materiale, cine mai poate pretinde că *toţi* traco-dacii ce apar în inscripţii sînt colonişti veniţi din sudul Dunării sau că trupele amintite mai sus n-au fost recrutate dintre daci?

Încetul cu încetul, ajunge să fie cunoscut şi traiul dacilor sub stăpînirea romană. La oraş, populaţia autohtonă e mai greu de sesizat, înveşmîntată cum e în haina culturii romane. De altfel, ea va fi fost mai puţin numeroasă; majoritatea dacilor au continuat să trăiască la ţară, ocupîndu-se cu agricultura şi cu păstoritul. Dar la oraş sau la ţară, ei suferă mai mult sau mai puţin intens influenţa romană şi, treptat, se romanizează.

La început pătrund printre daci produsele culturii materiale romane. Ieftină şi de bună calitate, ceramica romană se impune: în necropolele dacice o bună parte a inventarului ceramic e de factură romană provincială. Aşijderea se impun uneltele mai productive (de pildă, brăzdarul de plug de tip roman), diferitele obiecte de uz practic şi de podoabă. Aceasta nu înseamnă încă romanizare, dar după ce adoptă cultura materială romană dacii adoptă treptat obiceiurile romane, nume romane şi, în cele din urmă, limba latină. Se cunosc doar autohtoni care îşi ridică monumente funerare (stele, medalioane) de tip roman; se cunosc şi din aceia care adoptă nume romane, păstrîndu-şi numele lor vechi, dacice, doar ca porecle. Lipsa dovezilor directe a adorării vechilor divinităţi dacice arată că, cel puţin în mediul urban, cultele romane au biruit foarte curînd.

D. Protase a remarcat că în mormintele dacice de dinaintea cuceririi nu se găsesc monede, pe cînd în cele din Dacia romană, aparținînd tot autohtonilor, da: exemplu grăitor de adoptare de către daci a unui obicei roman. În sfîrșit, conviețuind cu coloniștii aduși, cum zice Eutropiu, *ex toto orbe Romano*[96] („din toată lumea romană"), neavînd cu dînșii alt mijloc de comunicare decît limba latină, dacii încep să vorbească latinește. Interesul de a face parte din rîndul romanilor îl determină să-și abandoneze cu timpul propria lor limbă din care doar puține cuvinte vor pătrunde în latina populară vorbită pe teritoriul Daciei. Limba latină, limba clasei dominante și limba oficială a imperiului, limba unei culturi superioare, se impune. Și dacă procesul romanizării nu poate fi urmărit deocamdată în toate etapele și toate nuanțele lui, există destule elemente care-l atestă atît în Dacia, cît și în Dobrogea anexată Moesiei Inferioare.

Nu toți dacii căzuseră însă sub stăpînirea romană. Traian cucerise, ce-i drept, pe lîngă Banat, Oltenia și Transilvania, și Muntenia cu sudul Moldovei, dar Hadrian abandonase aceste două ultime regiuni. Alături de ele, rămîn în afara Imperiului roman Crișana și Maramureșul locuite de daci, cum dovedesc descoperirile de la Sîntana-Arad, Oadea și Mediașul Aurit. Acești daci liberi care înconjură provincia fac cu romanii negoț și produsele civilizației romane, moneda romană, pătrund la dînșii în cantități tot mai mari. Adesea însă, ei se ridică împotriva imperiului, atacîndu-l, și incursiunile lor se îmbină uneori cu răscoale ale populației dacice supuse. Antoninus Pius, urmașul lui Hadrian, are de luptat cu triburile dacice din nordul și nord-vestul provinciei pe la mijlocul secolului al II-lea. În anul 170, pe vremea lui Marcus Aurelius, costobocii de neam dacic, locuitori ai ținuturilor de prin nordul Moldovei, Bucovina și Maramureș, profită de slăbirea apărării romane la Dunărea de jos de pe urma războaielor marcomanice și atacă hotarele imperiului. Ei pătrund în patru provincii: Moesia Inferioară, Tracia, Macedonia și Grecia (Ahaia), ajungînd pînă în Attica, dar sînt apoi zdrobiți de generalul Lucius Iulius Vehilius Gratus Iulianus. După un an sau doi, așezările costoboce sînt atacate de asdingii de neam germanic și costobocii dispar din istorie.

Primejdioși pentru imperiu se dovedesc, în secolul al III-lea, carpii, probabil tot de neam dacic. Necropolele lor ne sînt cunoscute prin descoperirile de la Poienești, Pădureni, Porcești ș.a.; ele au dat la iveală o cultură materială de factură dacică, cu multe influențe

romane și sarmatice. Acești carpi atacă în mai multe rînduri, singuri sau împreună cu goții, hotarele Imperiului roman. O invazie a lor distruge în anul 242 e.n. castrul de la Bandoși și alta, mai puternică, în anii 245—247, atingînd și Dacia, e cu greu respinsă de împăratul Filip Arabul.

Și triburile dacice libere sînt, parțial, atrase în procesul de romanizare. Acesta nu se petrece, bineînțeles, pe teritoriul lor, dar le cuprinde datorită sistemului de colonizări „barbare" în provincie. În timpul lui Commodus (180—192), guvernatorul Daciei, Sabinianus, aduce sub ascultarea sa 12 000 de daci mărginași, făgăduindu-le că le va da pămînt în Dacia. Nu știm dacă guvernatorul s-a ținut de cuvînt și dacă *acești* daci au primit pămînt în provincie, dar urmele de colonizare se pot, eventual, găsi. În ce mă privește, am impresia că așezarea dacică de la Obreja (nu departe de Alba Iulia), datînd din secolele III—IV, e rezultatul unei asemenea colonizări de daci liberi în interiorul provinciei Dacia. Evident, asupra celor colonizați romanizarea începea îndată să acționeze.

Cît a fost de extinsă și de profundă această romanizare între anii 106 și 271 nu se știe exact. E cert însă că ea a fost destul de puternică pentru că, după părăsirea Daciei de către împăratul Aurelian, nu numai să nu dea înapoi, ci, dimpotrivă, să se extindă și asupra dacilor liberi dinafara fostei provincii. Numeroasa populație romanizată care a rămas în Dacia la 271 a asimilat elementele dacice pătrunse aici după părăsirea oficială. În veacurile următoare, romanitatea nord-dunăreană a romanizat populația geto-dacă de pe întreg teritoriul țării noastre; faptul că în secolul al VI-lea Iordanes îi confunda pe geți cu goții dovedește că limba dacică nu se mai vorbea de către băștinași la nordul Dunării: pe aceste meleaguri stăpînea limba latină.

Așa dispar dacii din istorie: nu dintr-o dată, nu exterminați în războaie sau dezrădăcinați, ci treptat, cedînd în fața superiorității civilizației materiale și a culturii latine, adoptînd obiceiurile romanilor și limba lor. Prin veacul al VI-lea se mai păstra doar amintirea dacilor. Dacia era locuită de o populație romanică, vorbind latinește: nu latina lui Cezar și Cicero, ci o latină populară, vie, transformată, îmbogățită cu anumite elemente ale limbii dacice. În veacurile următoare, printr-un proces complex și îndelungat, din această populație romanică va lua ființă poporul român și din limba ei — limba română.

[1] *FrGrHist*, I, p. 28, fr. 170—172.
[2] A. Nanck, *Tragicorum Graecorum Fragmenta*, Lipsiae, 1856, p. 210, fr. 543.
[3] IV, 93.
[4] Herodot, V, 3.
[5] *Geografia, VII, 3, 13.*
[6] *Ibidem*, VII, 3, 10, în care se spune limpede că geții sînt un popor care vorbește aceeași limbă ca și tracii.
[7] F. Engels, *Originea familiei, a proprietății private și a statului*, în K. Marx-F. Engels, *Opere alese*, vol. II, Ed. P.M.R. ediția a II-a, 1955, p. 202.
[8] *Ibidem*, pp. 337 — 338.
[9] *Ibidem*, p. 337.
[10] V. Pârvan, *Dacia. Civilizațiile străvechi din regiunile carpato-danubiene*, ed. a III-a, București, 1958, pp. 95—96.
[11] Herodot, IV, 93, 96.
[12] Tucidide, *Războiul peloponeziac*, II, 96—97.
[13] Pompeius Trogus-Iustinus, *Epit.*, IX, 2.
[14] Arrian, *Anabasis*, I, 3.
[15] Arrian, *op. cit.*, I, 3—4.
[16] Curtius Rufus, *Hist. Alexandri*, X, 1, 43.
[17] Fragm. 102, ed. Büttner-Wobst.
[18] *Descrierea Greciei*, I, 9, 5.
[19] Fragm. 102, ed. Büttner-Wobst.
[20] Pompeius Trogus-Iustinus, *Epit., XXXII, 3, 16.*
[21] Idem, *Proleg., 32.*
[22] *Din Istoria Transilvaniei*, vol. I, ed. a III-a, Editura Academiei R.P.R., 1963, p. 36.
[23] F. Engels, *op. cit.*, p. 327.
[24] Iordanes, *Getica*, 67.
[25] C. Daicoviciu, *Noi contribuții la problema statului dac*, în *Studii și Cercetări de Istorie Veche*, VI, 1—2, 1955, p. 55.
[26] *Geografia*, VII, 3, 11.
[27] Annaeus Florus, *Epit.*, I, 39.
[28] Strabo, *op. cit.*, VII, 3, 11.
[29] *Ibidem*, VII, 3, 13.
[30] Suetoniu, *Caesar*, 44, 6; Plutarh, *Caesar*, 58.
[31] Strabo, *op. cit.*, VII, 3, 11.
[32] Ibidem.
[33] *Ibidem*, VII, 3, 12.
[34] *Ibidem*, VII, 3, 13.
[35] *Ibidem*, VII, 3, 12—13.
[36] *Istoria romană*, LXVIII, 14.
[37] *Artemidori Daldiani Oneirokritikon*, I, 8.
[38] Iordanes, *Getica*, 73—74.
[39] *Ibidem*, 76.
[40] Iordanes, *Romana*, 247.
[41] *Strategemata*, I, 10, 4.
[42] Orosius, *Hist. adversum paganos*, VII, 10, 4.
[43] *Op. cit.*, LXVII, 6.
[44] Tacit, *Istorii*, III, 46.
[45] *Epitome*, IV, 12.
[46] Horațiu, *Ode*, III, 8, v. 17—18.
[47] Suetoniu, *Augustus*, 63, 4.
[48] *Op. cit.*, LI, 22.
[49] *Ibidem*, LI, 24, 26.
[50] *Geografia*, VII, 3, 10.
[51] *Res gestae Divi Augusti*, 30.
[52] *Scrisori din Pont*, I, 8, 5—18 și IV, 9, 75—80.
[53] *Triste*, IV, 1, 67—80.

[54] *Ibidem*, III, 10, v. 7—10, 51—66.
[55] CIL, XIV, 3608.
[56] Herodot, IV, 93—96.
[57] Vegetius, *De re militari*, I, 28.
[58] Servii Gram. *in Vergilii Bucolica et Geogica commentarii*, vol. III, 1, ed. G. Thilo, p. 317.
[59] Strabo, *Geografia*, VII, 3, 5.
[60] Ibidem, VII, 3, 3; Iosephus Flavius, *Antiquitates Iudaicae*, XXVIII, 1, 5.
[61] S. v. *Zamolxis*.
[62] *Getica*, 41.
[63] Herodot, V, 8.
[64] *Op. cit.*, LXVII, 7.
[65] *Ibidem*, LXVIII, 8.
[66] Iordanes, *Getica*, 69—70 în traducerea lui G. Popa-Lisseanu.
[67] *Charmides*, 5.
[68] *Catapatha Brâhmana*, X, 5, 4, 10.
[69] Iordanes, *Getica*, 76.
[70] Tacit, *Agricola*, 41.
[71] Dio Cassius, *op. cit.*, LXVII, 6. Pasajele redate aici din cărțile LXVII și LXVIII ale operei lui Dio Cassius au fost tălmăcite de prof. T. A. Naum.
[72] Petrus Patricius, în *Fragmenta Historicorum Graecorum*, IV, 183, fragm. 4.
[73] Iordanes, *Getica*, 78.
[74] *Op. cit.*, LXVII, 10.
[75] *Ibidem*, LXVII, 7.
[76] Marțial, *Epigr.*, V, 3, 1.
[77] Pliniu cel Tînăr, *Epist.*, VIII, 4.
[78] Numerotatea scenelor e luată după C. Cichorius, *Die Reliefs der Trajanssäule* (două volume de text și două de planșe), Berlin, 1896, 1900
[79] Dio Cassius, *Istoria romană*, LXVIII, 6.
[80] *Inst. gramm.*, VI, 13, p. 105, ed. Hertz.
[81] *Op. cit.*, LXVIII, 8.
[82] *Ibidem*.
[83] *Ibidem*, LXVIII, 9.
[84] *Ibidem*, LXVIII, 8.
[85] *Ibidem*, LXVIII, 9.
[86] *Ibidem*.
[87] *Ibidem*, LXVIII, 9 — 10.
[88] Un picior roman era egal cu 29,6 cm.
[89] Dio Cassius, *op. cit.*, LXVIII, 13.
[90] *Ibidem*, LXVIII, 10.
[91] *Ibidem*, LXVIII, 11.
[92] *Ibidem*, LXVIII, 12.
[93] *Ibidem*, LXVIII, 14.
[94] *Breviarium ab Urbe condita*, VIII, 6, 2.
[95] *Caesares*, 327, p. 420, ed. Hertlein.
[96] *Chron.*, XI, 25, vol. II, p. 507, ed. Bonn.
[97] *Loc. cit.*

CUPRINSUL

Prefață 3

Capitolul I: *„Cei mai viteji și mai drepți dintre traci"* 5

— Cine sînt daco-geții? 7

— Limba daco-geților 10

— Înfățișarea și portul geto-dacilor 14

— Triburi geto-dace 16

Capitolul II: *Pe calea către închegarea statului* 17

— Cele două vîrste ale fierului 19

— Geto-dacii și grecii în prima vîrstă a fierului 25

— Elemente de cultură spirituală 33

— Daco-geții trec la a doua vîrstă a fierului 36

— File din istoria triburilor daco-gete 42

Capitolul III: *Burebista* 56

— Munții Orăștiei — nucleul statului dac 64

— „Cel dintîi și cel mai mare rege din Tracia" 66

— Originile puterii lui Burebista 75

— Caracterul statului dac 79

Capitolul IV: *Dacia de la Burebista la Decebal* 82

— Soarta statului dac transilvănean 83

— Ce se întîmplă în restul Daciei? 87

— Romanii cuceresc Dobrogea 89

— Daci și romani înainte de Decebal 90

Capitolul V: *Călătorie prin inima Daciei* 95

— Prin cetățile și satele dacilor 96

— Bogăția așezărilor dacice 110

— Pe drumurile de negoț ale dacilor 120

Capitolul VI: *Cultura spirituală a daco-geților* 124

— Din nou Herodot 125

— Monoteism sau politeism? 126

— Zei și zeițe dace 129

— Ritul de înmormîntare 134

— Au cunoscut dacii scrisul? 137

— Știința la dacii lui Burebista și Decebal 140

— Ce ne-a rămas din arta dacilor 149

Capitolul VII: *Decebal* 153

— Războiul din 86—89 154

— Decebal în culmea puterii 159

— Trista soartă a izvoarelor literare 161

— Columna Traiană 163

— Primul război dacic al lui Traian (101—102) 169

— Al doilea război dacic al lui Traian (105—106) 178

Epilog 183

Note și *Notă bibliografică* 190